

М. А. БОЙЧУК

**ВЛАДА
І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ**

УДК
ББК
Б

Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.

Монографія присвячена філософсько-політологічному аналізу влади з метою обґрунтування її як самодостатнього соціального інституту, до якого рівною мірою мають відношення як держава, так і громадянське суспільство. При цьому у горизонті громадянського суспільства влада розглядається як атрактор самоорганізації родового життя людини, а у вимірі держави – як інструмент організації соціальних процесів. У ході дослідження діалектики самоорганізаційних і організаційних впливів на формування громадянського суспільства доведено, що влада дійсно є параметром управління у самовідтворенні соціального організму України.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, а також для усіх, хто займаються дослідженнями в галузі політології.

ISBN

РЕЦЕНЗЕНТИ: *В. П. Горбатенко*, доктор політичних наук, професор (Інститут держави і права імені В. Корецького);

Г. І. Волинка, доктор філософських наук, професор (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

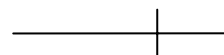
Науковий редактор: *В. П. Бех*, доктор педагогічних наук, професор

*Рекомендовано до друку
Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова
(протокол № 12 від 25 червня 2007 р.)*

ISBN

© Бойчук М. А., 2007

© Вид-во, 2007

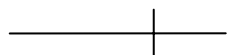
ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку України потребує системного вирішення проблем розбудови незалежної, правової, демократичної, соціально-орієнтованої України. Одним з найвідповідальнішим моментом у цьому є саморозгортання громадянського суспільства, його співрозмірність державному компоненту соціального організму країни.

Актуальності даній проблемі надає сучасна гостра політична практика, що розбудовує систему державної влади за рахунок значного посилення влади Кабінету Міністрів України за рахунок перерозподілу повноважень Президента України, що є предметом гострого протистояння між відповідними гілками влади, і ще неусвідомленого обмеження влади громадянського суспільства до аналізу стану і функціональних можливостей якої вітчизняна політична наука ще тільки підходить.

До того ж проблема розподілу, функціонування й використання влади в Україні настільки набула суперечливого характеру, що опозиційні політичні партії країни “вирвали” у державної влади дострокові вибори ціною таких безпрецедентних кроків як масове добровільне складання повноважень депутатів Верховної Ради.

Вперше у вітчизняній науковій думці молодим дослідником поставлена й досліджена проблема взаємозалежності та взаємодії громадянського суспільства як продукту природного походження та

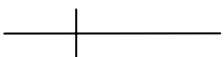

влади, що тисне на нього, з одного боку, у формі атрактора самоорганізаційного процесу, а з іншого – у формі державного управління, тобто цілераціональної діяльності державних службовців.

Доведено, що у площині громадянського суспільства влада діє як атрактор у ході його самоорганізації і як інструмент управління у процесі організації родового життя з боку держави. Виявлені такі рівні їх взаємозв'язку: генетичний, онтологічний, морфологічний, функціональний, саморегуляційний, топологічний та технологічний.

Автор монографії – депутат Київської міської ради – багато років власного життя присвятив розбудові системи місцевого самоврядування, але поточні справи не занурили його у вир дрібних суперечностей. Його незалежна наукова думка у ході теоретичного аналізу піднімається до високих узагальнень й корисних для практики сьогодення пропозицій, тому є висока вирогідність того, що дана праця буде дуже корисною для дослідників, що працюють у галузі політології, викладачів навчальних закладів, студентів та магістрів, що цікавляться проблемами теорії й практики функціонування та розвитку феномену влади та громадянського суспільства.

**Володимир БЕХ,
заслужений діяч науки і техніки України,
доктор філософських наук, професор**

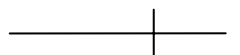

ВСТУП

Цілісний дискурс багатоманітних аспектів становлення громадянського суспільства, безумовно, є однією із нагальних сучасних філософсько-політологічних проблем, особливо у такому важливому її вимірі, як правові відносини між суспільством та державою. Ця суперечність завжди була однією з головних загальнолюдських проблем незалежно від того втілювалася вона в матеріалістичну або ідеалістичну форму, надавався їй класовий, або позакласовий характер чи ні. При цьому, як правило, вирішувались питання про первинну чи вторинну взаємозалежність держави і суспільства, але використання влади як інструменту формування онтології розвиненого громадянського суспільства залишалось на другому плані, ніби то як таке, що саме собою зрозуміло.

Держава стереотипно розглядалась як суб'єкт влади, тобто як її "єдиний і законний" володар і носій/користувач, а суспільство – як об'єкт владних впливів, з боку держави. Оскільки здебільшого проблему розподілу влади між державою і громадянським суспільством дослідники делікатно обходили мовчанням, то онтологічні, самоорганізаційні та управлінські засади останнього не аналізувалися.

Натомість громадянське суспільство, є нелінійним соціальним утворенням, тобто саморозгортається за космологічними законами, саме є володарем певного обсягу прав або свобод і повинно мати "свій" сегмент правового поля. Про це яскраво свідчать соціальні революції. В Україні на це яскраво вказують події, що пов'язані з виборами Президента України 2004 року, парламенту 2006 року. Протистояння політичних сил в Україні, що сформувалось на початок 2007 року навколо Закону про Кабінет Міністрів України, аналізується у площині "Президент України –

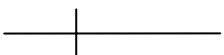
Кабінет Міністрів України”, а його більш негативні наслідки слід очікувати у площині – “державна влада – влада громадянського суспільства”. Цей аспект суспільно-політичного розвитку потребує окремого аналізу, оскільки є потенційно конфліктогенним.

Нехтування державною владою права народу на свободу волевиявлення або прийняття рішення відносно того, хто має право очолювати українську державу, призвело до того, що у ході масового протесту громадянське суспільство “розставило” все по своїх місцях. При цьому “помаранчева революція” пройшла у мирній формі, а громадянське суспільство піднялось на вищий щабель організаційної свідомості і соціально-політичної зрілості. Після встановлення соціальної справедливості соціально-політичне життя української нації увійшло в нормальне русло, і Україна пішла більш демократичним шляхом, ніж це передбачалося планами партноменклатурного державного керівництва.

Отже правове поле держави й правове поле громадянського суспільства не суперечать одне одному, а навпаки, завдяки синергетичним закономірностям інтегруються у цілісність – тому потребують більш-менш рівномірного розподілу влади як субстрату, що наповнює загальноправовий простір соціального організму будь-якої країни.

Нова методологічна призма здатна по-іншому висвітлити проблему взаємодії вищеназваних елементів соціального організму країни, забезпечити приріст нових політологічних знань. Це означає, що вона відкриває можливість подавати усю систему, а саме: соціальний організм країни, як інтегровану цілісність громадянського суспільства та держави, що має постійно перебувати у стані динамічної рівноваги за допомогою медіатора влади.

Таким чином, принцип підкорення, що лежить в основі взаємозв'язку соціальних систем, призводить до колосальної

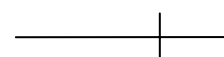
концентрації філософсько-методологічної, світоглядно-ідеологічної, науково-практичної, соціально-політологічної, нарешті, управлінської інформації про механізм взаємодії держави та громадянського суспільства, у якому влада відіграє унікальну інтеграційну, морфогенну та саморегуляційну функції.

Проблема співвідношення влади у державі та громадянському суспільстві значно актуалізується під впливом міжцивілізаційного зсуву, у який потрапив наприкінці ХХ століття соціальний світ. За умов глобальної переструктуризації субстанціональної основи планетарної спільноти, по-перше, проблема розподілу владних взаємовідносин між громадянським суспільством і державою стає своєрідним ключем до з'ясування перспектив людини та суспільства у третьому тисячолітті.

По-друге, визначення влади як універсального засобу формування громадянського суспільства, оскільки воно формується як “знизу” (через самоврядування народу), так і “згори”, під впливом держави, є теоретичною підвалиною справжнього визнання вагомості громадянського суспільства та зростання демократичної, правової складової в функціонуванні державних інституцій, а також істотним внеском до моделювання перспективних стратегій українського суспільства і соціальної української держави.

По-третє, ця проблема виявила той стрижень, що забезпечує та супроводжує міждержавне розуміння і спілкування. Контури його чітко виявилися на тлі найнебезпечнішої для людської цивілізації дилеми – “комунізм або капіталізм”. Саме вона протягом ХХ сторіччя неодноразово ставила людство на межу третьої світової війни, це – з одного боку, а з іншого – цей стрижень є провідним алгоритмом розбудови Об'єднаної Європи під тиском сучасних глобалізаційних процесів.

По-четверте, новітня історія, схоже, цього разу вже остаточно виштовхнула зазначену проблему зі сфери

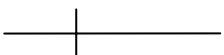
академічної науки у сферу предметно-практичного знання, внутрішньої і зовнішньої політики, конкретної економіки. Події жовтня-листопада 2004 року в Україні про це переконливо свідчать.

По-п'яте, методологічний прорив сучасної політологічної думки до апарату синергетики відкриває можливість проаналізувати становлення громадянського суспільства як таке, що прагне до певного рівня свободи, звертаючись до феномену влади як фактору порядку або саморегуляції у ході його спонтанного саморозгортання.

Для України у XXI сторіччі значення цієї проблеми неймовірно зростає як з точки зору її історичного досвіду у XX столітті, так і з позицій необхідності реалізації її унікального геополітичного положення. Особливої актуальності названій темі, а також проблемам демократизації та легітимації влади, вибору форм правління, лібералізації політичних інституцій надали докорінні зрушення в економічній, соціально-політичній та духовних сферах українського суспільства, прагнення України органічно долучитися до європейського та світового економічного, соціального, освітнього та культурного простору. “Помаранчева революція” в Україні підняла український народ на більш високий ступінь демократичного розвитку, до нових владних відносин між державою і громадянським суспільством.

Таким чином, становлення ефективно діючого громадянського суспільства теоретично і практично неможливе без філософсько-політологічного, теоретичного і практичного, постійного, наполегливого, поступово інтенсифікованого з'ясування його взаємин з державою щодо розподілу влади і створення рівноправних владних відносин між ними у межах інтегрованого цілого – соціального організму країни.

Водночас розбудова Української держави, поглиблення її міжнародних зв'язків як рівноправного члена світового

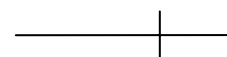

співтовариства потребує розв'язання проблеми легітимізації правових норм та політичних рішень, дослідження нових підходів до проблеми співвідношення моральних норм, цінностей і політичних інституцій громадянського суспільства, моралі та політики як соціальних субсистем. Постає питання, якою мірою правова держава потребує моральної легітимізації і, в який спосіб це може здійснюватися, що закономірно конкретизується питанням про співвідношення держави й громадянського суспільства.

До того ж ця проблема ускладнюється процесом глобалізації, який потребує створення нових політичних інституцій, а отже й нових форм їхньої легітимізації. Тут йдеться також про проблематику з'ясування меж взаємодії цих соціальних систем, а отже, й проблематику меж філософії моралі та філософії права. Дана проблема потребує спеціального дослідження ще й з тієї точки зору, що незважаючи на те, що глобалізація ставить під сумнів існування національних держав, а відтак і формально-процедурний тип легітимізації, заснований громадянським суспільством, подальший розвиток нових громадських рухів відкриває шлях до реконструкції категорії публічності, а отже й ідеї "всесвітнього громадянського суспільства".

Ступінь наукової розробки проблеми формування громадянського суспільства засобами влади залишається низьким. Сьогодні майже відсутні публікації з цієї проблеми. На особливу увагу, у межах теоретичної концептуалізації означеного в роботі механізму взаємодії, заслуговують три складові даного політологічного проекту, а саме: держава, влада і громадянське суспільство. При цьому поняття "держава" і "влада" майже співпадали в обсязі і функціях і тому вживались як поняття "державна влада". Ми "розводимо" поняття "держава", "влада" і "громадянське суспільство" і вважаємо, що вони є рівноправними учасниками владних відносин, у яких "держава" і "громадянське суспільство", – суб'єкти соціальної взаємодії,

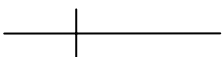
– володіють правом і можливістю використовувати владу як інструмент впливу одне на одного.

Держава у даному випадку розглядається як “форма організації суспільного буття за допомогою законів, дія яких забезпечується відповідними суспільно-соціальними і владними структурами, установами й організаціями”.

До цього часу процес формування громадянського суспільства та феномен влади, як предмет кратології, розглядались зарубіжною та вітчизняною науковою думкою як дві відносно самостійні проблеми суспільного розвитку. За таких обставин сучасна філософсько-політологічна думка ще не встановила між ними, мається на увазі феноменами “влади” і “громадянського суспільства”, достатній технологічний зв'язок. За нашою настановою “влада” – це елемент опосередкування, тобто дослідження його місця та ролі є серцевиною доведення будь-якої ідеї, гіпотези, парадигми, концепції або теорії.

Для нас продуктивною є ідея російського дослідника В. Ф. Халіпова щодо необхідності виділення влади в особливий предмет дослідження. Передбачається, що ця наука охоплюватиме всі проблеми влади: економічну, соціальну, філософську, правову, політичну, ідеологічну, духовну, моральну та ін.

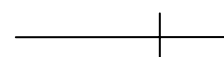
Основи кратологічного знання почали формуватися вже в контексті розвитку соціально-філософської думки в Стародавньому світі як узагальнення соціально-політичного досвіду країн Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. Середньовіччя збагатило кратологічне знання схоластичним опрацюванням концепції “двох мечів”, що допускає існування і світської, і релігійної влади. Ренесанс актуалізував проблему влади, привертаючи увагу до фігури “Государя”, зумовлюючи формування фундаменту абсолютизму. У новоєвропейській філософії поступово відбувалося впровадження демократичних починань в осмислення влади, владного буття і сформувалися основи

“каузальної” моделі розвитку влади, яка і до цього дня домінує в західній соціально-філософській, політологічній і соціологічній літературі.

У Новітній час до аналізу феномену влади зверталися багато філософів, соціологів і політичних мислителів зі світовим ім'ям, в тому числі Х. Арендт, Б. Беррі, М. Вебер, Е. Гідденс, Р. Даль, Х. Лассуелл, С. Л'юкс, К. Маркс, Ч. Мерріам, Т. Парсонс, Б. Рассел, Д. Ронг, М. Фуко та ін., роблячи вагомий внесок у розробку загальної теорії влади. Починаючи з другої половини ХХ ст., обсяг кратологічної літератури в країнах західного світу став різко зростати, почалося відверте суперництво класичної або “індивідуально-групової” парадигми влади (М. Вебер та ін.), згідно з якою отримують свою реалізацію індивідуально-групові інтереси суб'єкта, і неklasична або “суспільна” (Т. Парсонс та ін.), згідно з якою влада реалізовує суспільний інтерес.

У вітчизняній соціально-філософській, юридичній і політологічній літературі також накопичений певний досвід дослідження влади. Однак традиції ці не такі глибокі. Аж до 60-х років ХХ ст. вивчення влади як суспільного явища практично було відсутнє, а саме поняття “влада” не мало самостійного місця в системі соціальних понять і, звичайно, ототожнювалося з поняттям “державна влада”. Вперше воно було введене в коло дослідницьких проблем лише в 1963 році в статті А. Корольова і А. Мушкіна “Держава і влада”. Першими значними дослідженнями феномену влади стали монографії М. Байтіна і М. Кейзерова. Пізніше з'явилися роботи Т. Алексєвої, Р. Алексюка, В. Амеліна, А. Анікевича, Ю. Батуріна, Ф. Бурлацького, А. Кіма, І. Кравченко, Л. Кривушина, О. Лузана, Б. Макарова, В. Мшвенієрадзе, Є. Осипової, В. Подороги, Ю. Тихомирова, В. Усачьова, Е. Фарбера, Г. Філіппова, в яких автори намагалися розглянути різні аспекти феномену влади, в тому числі розкрити і сутність, визначити поняття влади, її різні види, і

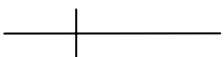

зробили вагомий внесок у розвиток загальної теорії владних відносин як у колишньому Радянському Союзі, так і у всіх пострадянських країнах.

Наприкінці 80-х- початку 90-х років ХХ ст. (з розпадом СРСР і утворенням нових незалежних держав на місці колишніх радянських республік) на пострадянському просторі, зокрема в суверенній Україні, інтерес до вивчення і соціально-філософського осмислення проблеми влади починає істотно зростати, а разом з тим зростає і обсяг кратологічної літератури в країнах СНД. З проблеми влади і з складових її питань вітчизняними дослідниками був захищений ряд дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (О. Черниш, 1990 р.; С. Рябов, 1997 р.) і кандидата філософських наук (О. Ледяєва, 1989 р.; Л. Байрачна, 1992 р.; І. Васильєва, 1993 р.; Е. Суліма, 1997 р.; В. Дехтяр, 1999 р.; Р. Зимовець, 2001 р.; Н. Діденко, 2002 р.).

Крім цього, вітчизняними вченими, дослідниками ближнього зарубіжжя були підготовлені і репрезентовані монографії, що містять елементи соціально-філософського аналізу феномену влади, словники з кратологічної тематики (В. Андрущенко, С. Рябов, В. Халіпов), численні наукові статті в періодичних виданнях, що стосуються проблеми влади.

Однак за наявності великої кількості літератури з владної тематики спостерігається не так вже і багато дослідницьких робіт, праць монографічного рівня, які спеціально присвячені цілісному соціально-філософському аналізу феномену влади і містять всебічне і ґрунтовне дослідження проблеми влади. Винятки складають, на наш погляд, серед дослідників далекого зарубіжжя праці П. Морріса і Д. Ронга, а серед вітчизняних авторів і дослідників ближнього зарубіжжя – роботи Л. Байрачної, В. Ледяєва, О. Ледяєвої, С. Рябова, В. Халіпова, В. Дементьєва, О. Краснокутського. Але і в цих роботах деякі питання, що стосуються проблеми влади, залишилися без належної уваги або ж не розглянуті з

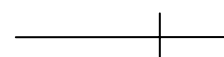
достатньою мірою ґрунтовності.

В основному в кратологічній літературі переважає розгляд окремих аспектів влади без аналізу питань, що стосуються, по-перше, визначення основних етапів і тенденцій розвитку кратологічної думки людства, по-друге, розкриття цілісного змісту поняття влади, що включає всі основні сутнісні структурні аспекти останньої, по-третє, визначення основної закономірності розвитку феномену влади, тобто форми прояву закону – суттєвого, стійкого, що повторюється, внутрішнього, об'єктивного і необхідного зв'язку, – і детермінант оптимізації розвитку цього явища в сучасному суспільстві, зокрема, українському соціумі.

Крім цього, наразі залишаються невирішеними питання, пов'язані з виробленням нової єдиної парадигми впливу феномену влади на формування громадянського суспільства, що розглядається нами, яка була б здатна піднятися над полярністю класичної і некласичної парадигм влади, подолати протиріччя між концепціями “влади над” і “влади для”. Ці обставини посилюють актуальність проведення даного філософсько-політологічного аналізу феномену влади.

Більш ґрунтовно у сучасній науковій літературі представлено громадянське суспільство. Саморозгортання цього явища подано у наукових джерелах від поняття до ідеї громадянського суспільства, а від ідеї громадянського суспільства до її реалізації на практиці. Зроблені спроби висвітлити генезис громадянського суспільства, його економічне підґрунтя, досить ґрунтовно подана, як відомо, проблема співвідношення його з державою, вивчаються його соціокультурні засади, зокрема роботи, присвячені висвітленню цього явища в умовах того чи іншого регіону [35; 45; 46; 71; 74; 158; 171; 200].

Онтологічний вимір цього явища залишається ойкуменою для дослідників. Тому його морфологічна основа, елементна база та структура є менш вивченою, ніж загальні функції

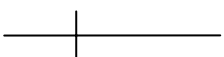
цього явища у соціальному організмі країни. У функціональному відношенні залишаються великою таємницею механізми функціонування та саморегуляції громадянського суспільства. За сімома печатками є визначення онтологічного, морфологічного і функціонального впливу влади як агента опосередкування на процес становлення і розвитку громадянського суспільства.

Тому природно, коли одні дослідники вважають, що громадянське суспільство є основою для розбудови держави, а другі – відстоюють діаметрально протилежну точку зору і вимагають від сучасної держави штучно розбудовувати громадянське суспільство. Отже діалектика взаємодії громадянського суспільства та держави за посередництвом феномену влади дійсно ще чекає на своїх дослідників.

Тому не дивно, що у сучасній науковій літературі існує декілька підходів до визначення сутності громадянського суспільства. І це попри те, що протягом усього розвитку історії європейської суспільної думки найрізноманітніші аспекти становлення, розвитку та функціонування громадського суспільства були об'єктом уваги і предметом теоретичних досліджень багатьох мислителів світового рівня, а також сучасних соціальних філософів, теологів, правників, політологів, культурологів та соціологів.

Перші громадянські ідеї і принципи були висловлені, як відомо, Платоном, Аристотелем, Цицероном, римськими правниками. Подальший розвиток протогромадянського світогляду був пов'язаний з добою Середньовіччя. Концепція Августина Аврелія про Божу і земну громади теоретично віддзеркалила великий процес соціального відокремлення духовної влади Церкви і політичної влади держави, що здійснювався протягом цієї доби.

Відродження – історичний час виникнення перших варіацій громадянського суспільства у середньоморських містах-комунах, найяскравіше репрезентується соціально-політичною філософією Ніколо Макіавеллі. Але справжній

спалах концептуальної уваги до феномену громадянського суспільства спостерігається у Новий час. Девід Юм, Адам Фергюсон, Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Алексис Токвіль, Шарль Монтеск'є, Георг Гегель – перші дослідники громадянського суспільства, його реальних взірців.

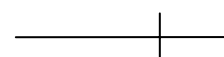
Карл Маркс трактує історію громадянського суспільства як процес вивільнення суспільних індивідів з лабет всеохоплюючої держави. Громадянське суспільство, згідно з переконанням А. Грамаши, є суспільством соціальним, сферою громадянських асоціацій, профспілок, церкви, засобів масової комунікації, прошарком між державою і економічною структурою.

Проблеми генезису громадянського суспільства досить ґрунтовно висвітлюються в працях Макса Вебера, зокрема роль релігійного чинника.

У сучасній західній соціально-філософській традиції проблеми громадянського суспільства посідають вагоме місце. Питання гармонізації стосунків між суспільством і державою у той чи інший спосіб вирішуються в працях К. Аллена, Г. Алмонда, А. Арато, А. Аренда, Р. Арона, Ф. Броделя, Р. Броуна, С. Верби, Ю. Габермаса, Жака Ле Гофа, Р. Дарендорфа, Д. Кола, О. Ланге, М. Маркуса, К. Поппера, А. Тойнбі та інших.

У філософсько-політологічній літературі країн, так званого соціалістичного табору проблеми громадянського суспільства почали з'являтися з 80-х років минулого століття у вигляді критики тоталітарного суспільства. У цей же час почала культивуватись ідея про “соціалістичне громадянське суспільство” та “соціалістичну правову державу”. Певну данину цій ідеї віддали поляки З. Печлинський та Л. Колаковський, угорці М. Вайда та Я. Кіш, радянські дослідники А. Мігранян, В. Нерсисянц та деякі ін.

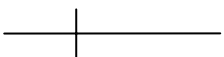
Але вже на початку 90-х років ХХ ст. постає усвідомлення загальнолюдської вартості понять громадянського суспільства і його органічної сполученості з демократією. На

ці позиції поступово переходять Л. Колоковський та Я. Кіш. У російській літературі до подібної позиції схиляються Р. Андерсон, А. Ахієзер, Л. Баткін, В. Віттюк, М. Вихляєва, Н. Волков, К. Гаджиєв, Н. Беляєва, А. Галкін, З. Голенкова, І. Григор'єва, Є. Гуренко, А. Дука, М. Ільїн, Л. Карпов, І. Кравченко, Ю. Красін, В. Львович, А. Медушевський, Б. Коваль, В. Пастухов, І. Пантін, С. Перегудов, Н. Петрова, Б. Славний, В. Ступишин, В. Смирнова, Д. Фельдман, І. Кальной, І. Шанський.

До недавнього часу дослідженню проблем громадянського суспільства вітчизняною наукою приділялось мало уваги. Українські автори Б. Цимбалістий та І. Лисяк-Рудницький зробили перші спроби співставлення соціально-громадянського життя в Україні з відповідними процесами на Заході.

Сьогодні дещо краще досліджується становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Вагомий внесок в обґрунтування філософсько-історичних і методологічних проблем дослідження громадянського суспільства являють собі праці В. Шинкарука, І. Паська, Я. Паська. Питання взаємодії соціальної і політичної сфери, особистості і держави ґрунтовано висвітлюються в публікаціях М. Мокляка, А. Карася, В. Шамрая. Різноманітні актуальні аспекти громадянського суспільства піддаються висвітленню у розвідках В. Баркова, Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, Ю. Васильчука, А. Волкова, В. Гаєця, О. Горпинич, А. Дергачова, В. Ігратьєффа, В. Ільїна, Б. Замбровського, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Михальченка, О. Оніщенко, Р. Павленка, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, В. Селіванова, С. Семенця, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, М. Недашківської, М. Томенка, М. Ткаченка, В. Шамрай, Л. Шкляра, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька, Г. Щедрової та інших авторів.

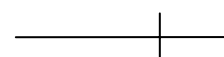
Аналіз наукових праць вищеназваних авторів дає можливість зробити важливий висновок для нашого дослідження, що вони одностайно підтверджують ідею про те, що громадянське суспільство забезпечує репродукцію родового соціального життя людини. Тому природно, що активними складовими його є інститути відтворення та саморегуляції соціального життя.

Зростаючої популярності концепція громадянського суспільства набула за останні двадцять років. Утворене у глибині Нового часу громадянське суспільство стало виявом соціальної політичної і культурної реальності, відомої як Західноєвропейська цивілізація. Йдеться про цивілізацію, життєвий простір якої окреслений цінностями, що покладені в основу суспільного добробуту, високих стандартів життя і вільного розвитку особистості людини. У центрі цих цінностей перебуває свобода і гуманістичні й демократичні норми її самоздійснення.

Розпад соціальності “соціалістичного табору” на чолі з Радянським Союзом “експериментально” підтвердив згубність доктринерського підходу до розв’язання соціальних проблем людства, забезпечення соціальних прав людини, надання державі рис соціальності та реалізації на цих засадах принципу соціальної справедливості.

Зачарування теоріями, які надавали первинного значення політичній системі у поширенні її впливу на економічну, соціальну і навіть на культурну сфери життя суспільства, здавалося б, повинне відійти в історію. Дедалі очевиднішого значення набувають неполітичні та недержавні форми організації суспільного життя, які виникають не з примусу, а добровільно, і стають вагомими чинниками примноження соціального капіталу.

Було і є чимало теоретичних спроб, якими з різних підходів намагалися пояснити нові соціальні процеси. Одним із таких підходів є теорія громадянського суспільства. Поновлення інтересу до неї, особливо вітчизняної

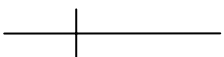

суспільствознавчої думки, свідчить загалом про значну трансформацію саморозуміння людини у сучасному соціальному середовищі, а також про формування нової філософської парадигми щодо тлумачення змісту колективних акцій і природи суспільних, національних і державних спільнот.

Сьогодні у центрі уваги вітчизняних філософів та науковців є, як правило, проблематика співвідношення громадянського суспільства та держави, розширення основ демократизації соціальних і політичних процесів на етапі переходу від індустріальної до інформаційної фази розвитку світової спільноти. Одночасно практика цього переходу потребує уваги дослідника не тільки до вирішення “старих” проблем, що існують протягом тривалого часу, інколи століть, а й висовує нові проблеми.

Саме однією з таких нових проблем є для нас, як це впливає з Конституції України, розбудова соціальної, демократичної, правової держави. При цьому склалося розуміння того, що соціальність – це царина опосередкованості, де приватні інтереси, індивідуальна і групова активність, громадські інститути відіграють суспільні (публічні) ролі і, водночас, суспільні інститути, в тому числі державні, можуть перебирати приватні егоїстичні функції. Соціальна опосередкованість пов’язана з цінностями культури на індивідуальному і груповому рівні та державним патерналізмом, – власне, цей аспект проблеми залишається найменше дослідженим і привертає особливу увагу.

Тому вивчення дослідження громадянського суспільства крізь призму громадянського суспільства та функціонування інституту влади або політики молодшої і незалежної української держави є надто важливим для її майбутнього. Влада є тим елементом, що об’єднує людину, державу та громадянське суспільство. Тому вивчення характеру взаємозв’язку та механізму взаємодії громадянського суспільства і владних інституцій є вимогою часу, що

відкриває потенційно багаті можливості для руху України до Об'єднаної Європи.

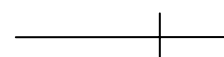
Аморфність механізму формування громадянського суспільства за допомогою влади є на даний момент найуразливішим місцем у житті молодої і незалежної країни, яка прагне водночас набути рис соціальності й демократичності, отримати сталий правовий статус.

Актуальність проблеми полягає ще й в тому, що будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб інститути самовідтворення або органи підтримки соціального або родового життя діяли в автоматичному режимі, зберігаючи при цьому час, економно споживали ресурси та забезпечували максимально можливі темпи розвитку суспільства та особистості.

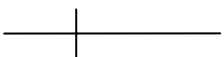
Отже, у науковій літературі ці два пошукові напрями дослідницької думки ще не перетинались. Один напрям її віддзеркалює напрацювання науковців щодо громадянського суспільства, а інший – феномену влади. Це дві потужні детермінанти нашого буття, призначення та цінність яких ще потребує уточнення, оскільки від них залежать процеси творення та відтворення не тільки особистості пересічного громадянина як учасника громадянського суспільства та інституту державності, але й сталість соціального організму країни.

Отже, філософські узагальнення відносно сутності, форм взаємозалежності й змісту механізму взаємодії громадянського суспільства та інституту влади потребують спеціального теоретичного аналізу з метою формування засобами соціального інституту влади на теренах України конкурентоспроможного на європейському та світовому просторах громадянського суспільства, що має пом'якшити входження України до Ради Європи, забезпечення сталості функціонування соціального організму України.

Проблемна ситуація полягає у тому, що в культурно-історичному і політологічному вимірах існує суперечливе

уявлення про місце та роль влади у формуванні громадянського суспільства, оскільки доведено, що влада належить, з одного боку, державі, а з другого – нібито належить і громадянському суспільству, яке разом з державою створюють єдиний правовий простір і тому мають бути рівноправними учасниками владних відносин у межах соціального організму країни.

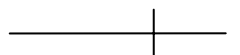
РОЗДІЛ І

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Співвідношення ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Найбільш характерним для сучасної України є те, що в ній особливої актуальності набувають процеси розбудови громадянського суспільства [139]. Тут дійсно існує проблема досягнення необхідного балансу між державою та механізмами її впливу на громадянське суспільство, з одного боку, та громадянським суспільством і його механізмами саморозвитку і соціального контролю – з другого. Такий баланс, на думку багатьох українських та зарубіжних вчених, є необхідним для побудови демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, оскільки це дає змогу уникнути двох неприпустимих станів у розвитку країни – зведення до мінімуму або громадських свобод, або впливу держави [88; 120; 149].

В історії відомі негативні приклади цих механізмів. Завжди страждає в таких ситуаціях народ, який розплачується за це

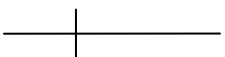

десятиліттями знегод, скрути та злиднів. Щоб запобігти цьому, необхідно створити належні умови для становлення як сильної держави, так і розвинутого громадянського суспільства.

Це означає, що на практиці дійсно існує проблема гармонізації співіснування, з одного боку, держави зі своїми атрибутами, а саме: державною владою, формальним правом, державною політикою, державним управлінням, а з другого – громадянського суспільства зі своїми властивостями: владою суверена, природнім правом, свободою, демократією, соціальним контролем. Зрозуміло, що теоретично вони повинні досліджуватися і використовуватися як елементи органічного самовідтворення соціальної системи – соціального організму країни, в дискурсі якого їх дія залежить одне від одного і тому є межа, виходячи за яку, вони починають протидіяти одна одній. Відтворити механізм цієї взаємодії – означає визначити параметри або межу, порушувати яку неприпустимо.

Їх співіснування за умови збереження активного опанування одне до одного дає підстави для наростання конфліктності в соціальному організмі країни. При цьому найсуттєвіші конфлікти формуються по лінії дуального співіснування – “законодавство – природні права”, “державна економічна політика – економіка приватного життя”, “колективне життя – приватне життя”, “обов’язки – особиста свобода”, “ідеологія правлячої еліти – власні переконання”, “масова культура – особисті уподобання” [149] та ін.

Якщо з методологічної точки зору подивитись на проблему формування громадянського суспільства, то не можна не помітити, що вона має як мінімум три виміри, а саме: процесуальний, тобто потребує уточнення сам цей термін, його зміст і етапи саморозгортання; соціальний, оскільки немає сталого погляду на рушійні сили цієї соціальної системи та їх потреби, політологічний – що проявляється у суб’єктах або носіях влади і формах функціонування влади у специфічному сегменті простору соціального цілого. Останнє аналізується у літературі найчастіше однобоко – тільки як відносини держави

і громадянського суспільства.

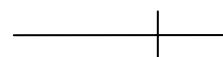
Отже, дослідження проблемної ситуації, що покладена в основу монографії, є сенс уточнити головний термін, а саме: поняття “формування громадянського суспільства”. Така позиція ґрунтується на тому, що ідея (а у даному випадку мова йде про центральну категорію дослідження) у теоретичному аналізі відіграє роль об’єднувального моменту і обумовлює схему руху думки дослідника, на що в свій час вказував ще І. Кант.

Для уточнення сутності та змісту даного словосполучення звернемося до словників. У “Толковом словаре живого великорусского языка” В. Даля термін “формировать” пов’язується, як відомо, з чимось таким, що має власну онтологію і означає “набирати, будувати, складати, доповнювати до повного складу” [51, 538]. У словнику іноземних слів за редакцією В. І. Льохіна та Ф. М. Петрова його подано у двох значеннях: а) утворювати та б) надавати форму. Це означає, що у ході спеціального дослідження громадянського суспільства треба дослідити саме чому надається форма і яка, а також що і як утворювати.

Отже, термін “формування” у даному дослідженні вживається як такий, що має процесуальний характер, враховує природні й штучні впливи у ході саморозгортання громадянського суспільства, тобто він містить у собі природні й соціальні імпульси, має своє наявне буття у формі певної системи відносин, у якій і треба визначити місце та роль феномену влади.

Також є необхідність охарактеризувати сенс поняття “громадянське суспільство”, тобто те, що *саме формується*. Це поняття відображає складне й суперечливе явище, є дуже широким як у своєму сенсі, так і у вживанні, але це не повинно нас стримувати, а тим паче відвертати від аналізу.

“Громадянське суспільство” – одна з основоположних філософських і суспільно-політичних концепцій, біля витоків якої стоять видатні мислителі усіх часів і народів. Зростання

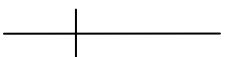
інтересу до неї останніми десятиліттями пов'язане як із пошуками нових форм соціальної взаємодії і соціального захисту в сталих, "старих" демократіях, так і з переходом до демократії нових країн, до яких, безумовно, належить й Україна.

Оскільки процеси демократизації охопили регіони з іншою, ніж на Заході, політичною традицією та культурою, концепцію потрібно застосувати тепер до нових умов і обставин. А тому йдеться не лише про її використання, а й про суттєвий розвиток, ре-інтерпретацію, що й намагаються зробити деякі автори: ті, хто аналізував можливості її застосування до сучасних західних суспільств [209; 222; 227; 229; 232; 234], і ті, хто писав про суспільно-політичні трансформації в східноєвропейських країнах [7; 130; 131; 205; 206; 210; 213; 218; 220; 226; 230].

Історично і логічно першою формою суспільного життя є, як відомо, рід. Тому з його появою логічно пов'язують витoki громадянського суспільства. У своєму становленні рід пройшов, дві стадії – епоху материнського і батьківського розвитку, формуючи міфологічне світосприймання і культуру страху в межах ойкумени (органічної єдності конкретних природних умов і конкретного людського фактору).

Якщо в епоху матріархату соціальною клітиною є весь рід у чистоті усіх своїх кровно родинних відносин, то в епоху патріархату соціальною клітиною стає патріархальна сім'я. Вони як економічні суверенні спільноти людей, утворюють общину, точніше спільноту, – де люди пов'язані територіальною цілісністю, приналежністю до одного тотему, єдиного пантеону богів; солідарністю, єдністю мотивів і дій, спільністю інтересів і мірою відповідальності.

Регламент цього суспільства забезпечувався владою авторитету. Провідником влади авторитету була первісна моральність та моральні відносини рівних людей. Громада була умовою становлення звичайного права, яке забезпечувалось громадською думкою та волею влади

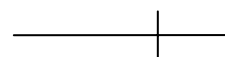
авторитету, специфічною культурою страху перед неподоланими силами Природи. Характерною рисою звичаєвого (природного) права був орієнтир на “горизонтальні” суспільні відносини.

Розвиток громади йшов по двох напрямках: або за рахунок кількісного росту моноетнічної спільноти, або за рахунок спілки окремих громад. Якщо до цього додати специфіку ойкумени, то різноманіття історичних форм спільноти людей слід сприймати як цілком природний феномен. У цьому різноманітті традиційно виділяють азіатський, античний, германський та слов'янський типи громад.

Але влада авторитету і у далекому минулому, і наприкінці XIX століття демонструє обмеженість своїх можливостей долати суперечності між частиною та цілим. Громада, розвиваючись, усе більше проявляє нездатність забезпечувати оптимальний регламент відносин у межах конкретного співтовариства людей, нерівних за своєю природою. І хоча громада породжує ностальгію про період “золотого віку”, вона поступається місцем тій соціальній структурі суспільства, де домінує вже не влада авторитету, а авторитет влади. Авторитет влади заявляє про себе становленням інституту держави та оформленням політичної системи, здатної мобілізувати населення конкретної спільноти на вирішення завдань, що виходять за межі можливостей окремого індивіду або його сім'ї.

Розвинене, тобто сформоване, громадянське суспільство характеризується якісними параметрами. Так, наприклад, В. Барков цей факт констатує: “можна виокремити низку загальних засад побудови громадянського суспільства” [30]. Далі він зазначає, що:

– Для успішного функціонування і розвитку громадянського суспільства необхідною є наявність розвиненої соціальної інфраструктури, в якій мають знайти своє відображення різноманітні форми власності, інтереси людей, груп і прошарків населення і яка також повинна мати розвинуті

горизонтальні зв'язки.

– Громадянському суспільству притаманний високий рівень розвитку особистості – у соціальному, інтелектуальному і психологічному аспектах, внутрішня свобода особистості та здатність активно підключатися до різноманітних сфер діяльності.

– В економічній сфері ознакою розвиненості громадянського суспільства є створені на ініціативній основі численні підприємства недержавного сектору – з приватними і колективними формами власності.

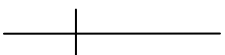
– У соціальній сфері серед таких показників виокремлюються: недержавні засоби масової інформації, а також механізми формування і вираження суспільної думки з метою вирішення соціальних конфліктів, розвиненість форм самоврядування, суспільних організацій та рухів.

– У політичній сфері показниками повноцінного громадянського суспільства можуть бути різноманітні суспільно-політичні об'єднання, партії та рухи, діяльність яких спрямована на захист прав та свобод громадян, а також на збереження базових принципів демократії.

І, нарешті, в духовній сфері розвиненість громадянського суспільства визначається свободою думки, слова, совісті, існуванням механізмів для їхньої реалізації, для забезпечення можливостей самовираження особистості, її духовного розвитку.

Формування громадянського суспільства, як будь-який процес, характеризується етапністю саморозгортання і певними результатами. У науковій літературі це прийнято подавати як моделі розвитку. За словами Є. Бистрицького, станом на червень 2003 року у світі існувало 57 варіантів тлумачення цієї дифеніції [80, 14].

Першою моделлю соціального розвитку майбутньої новоєвропейської цивілізації виступає, як відомо, древньогрецький поліс, де суспільство й держава постають як єдине ціле. Це ще не держава у традиційному сенсі, але вже й

не влада авторитету у вигляді старійшин роду. Передбачалось, що в такому співтоваристві, що регулюється законами, гармонічному і вільному співтоваристві усі проблеми, що виникають, повинні вирішуватись шляхом відкритого і раціонального обговорення.

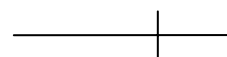
Саме на цьому горизонті саморозгортання суспільних відносин виникли умови для формування явища, яке ми сьогодні називаємо громадянським суспільством. Тому цілком природно припуститися думки про те, що суспільство, ідеалом якого були гармонія, порядок та “людина у спільноті”, а не індивід, універсальний закон або держава, узагальнено теоретичною думкою того часу і даний смисл формалізовано поняттям “громадянське суспільство”.

Логічним, адекватним цьому поняттю є розгортання змісту первісного громадянського суспільства. Воно характеризується у сучасній літературі як таке, що визначало права людини завдяки її ролі у суспільстві. Під добродійністю розумілась не здатність жити у відповідності із загальнолюдськими цінностями, а спроможність бути людиною свого полісу.

Орієнтуючись на цей поліс, Платон доводить необхідність ідеальної держави. “Зразок ідеальної держави” піддає критиці Аристотель. Учень Платона переконаний, що ціле не може бути щасливим, якщо хоч якась його частка не відчуває себе такою. За Аристотелем, держава – це особлива форма життя громадян, що залучені до влади. Головним суб’єктом держави виступає громадянин (полісна людина), що активно бере участь у суді та управлінні.

Таким чином, спочатку поняття “громадянське суспільство” вживається у системі Римського права, де воно означало сукупність суб’єктів громадянського права, будучи похідним від двох понять “суспільство” і “громадянський”.

На основі аналізу наукової літератури можна висунути робочу гіпотезу про те, що сутність, зміст та концептуалізацію громадянського суспільства, як будь-якого соціального явища,

можна прослідкувати на основі алгоритму: поняття – ідея громадянського суспільства – ідеал – реалізація ідеї у практиці життя.

Аналогами поняття “суспільство” в епоху античності та середньовіччя виступають “держава” і “община” [163, 233]. Що стосується терміна “громадянський”, то він є похідним від древньогрецького “*polites*” і латинського “*civilis*”. У російській та українській мовах його синонімом є термін “цивільний”. Спочатку цей термін вживався лише в юриспруденції і тільки пізніше, починаючи з XVIII століття, використовується для характеристики таких явищ суспільного життя, як “громадянська війна”, “громадянський мир”, “громадянська злагода”.

У сучасній мові цим терміном широко визначають, наприклад, різні суспільні рухи: “громадянська ініціатива”, “громадянський форум” або інші дії, що не співпадають з державницькими атрибутами, наприклад, “громадянський позив”, “громадянська позиція” та ін. В основу цих визначень, як правило, покладено один із вимірів громадянського суспільства: онтологічний, історичний, соціально-економічний, соціально-політичний, соціокультурний, нарешті, соціально-правовий.

Ідея громадянського суспільства, що виникла у XVIII ст., виконала, як відомо, своє призначення як засіб ідеологічного забезпечення так званих буржуазних революцій, презентуючи руйнівну силу. У подальшому інтерес до неї дещо послаб, але зовсім не пропав. Майже через сто п'ятдесят років ця ідея пережила друге народження, але вже не як засіб руйнації, а як інструмент конструктивного вирішення проблем, від вирішення яких залежить перспектива розвитку людства загалом і окремих країн зокрема.

Усе це визначає необхідність розглядати історію ідеї громадянського суспільства та історію її реалізації, бо без цього неможливо ґрунтовно оцінити стан та визначити перспективи розвитку українського суспільства та його

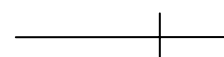
окремих підсистем, до яких ми відносимо й національну систему соціальної роботи.

У ХІХ ст. зміст поняття “громадянське суспільство” був розроблений Г. Гегелем у “Філософії права”. За його баченням громадянське суспільство має в собі три моменти: “а) опосередкування потреби і задоволення одиничного за допомогою його праці і задоволення потреб всіх інших, учасників родового процесу; б) дійсність загальної свободи, що є тут та захист власності за допомогою правосуддя; в) турбота про запобігання випадковості, що залишається в цих системах, і увага до особливого інтересу як до загального за допомогою поліції і корпорацій” [38, 233].

Отже, як бачимо, великий філософ виділив у якості “громадянського” частину суспільства – його комерційний сектор та інститути, – що необхідні для функціонування та захисту цієї громадянської частини суспільства.

Як відомо, погляди А. Сміта і особливо Г. Гегеля були сприйняті, К. Марксом. При цьому вони були гіпертрофовані перекосом у бік абсолютизації економічного аспекту громадянського суспільства, поширенням гегелівської “громадянської частини” суспільства на все “буржуазне або капіталістичне суспільство”. За К. Марксом відносини виробництва і власності стали визначальними для суспільства – все останнє похідне.

Саме у ХІХ ст. при всіх відмінностях у розумінні термін “громадянське суспільство” набув свої головні й кінцеві риси. По-перше, це та частина суспільства, що не залежить від держави. По-друге, громадянське суспільство гарантує права індивідів, зокрема, право на власність. По-третє, у громадянському суспільстві, незалежно від держави, функціонують множина автономних економічних асоціацій і ділових фірм, що конкурують між собою. У підтексті залишилась пов’язана з властивостями громадянської ідея політичної спільноти, муніципальності у межах громадянського суспільства.

Таким чином, синтетичне поняття “громадянське суспільство”, витoki якого своїм корінням проникають у формування та відповідну інтерпретацію понять “суспільство” та “громадянський”, отримує свій подальший розвиток в ідеї громадянського суспільства. По-перше, ідея виражає онтологічну основу громадянського суспільства, його укоріненість в категоріях свободи, справедливості, солідарності та суспільної злагоди, де свобода сприймається як можливість самовираження і самоздійснення; солідарність – як можливість реалізації загальних інтересів і цілей; справедливість – як моральне начало, умовою реалізації загальнолюдських цінностей з орієнтиром на рівність прав людей реалізовувати свої життєві цілі; і, нарешті, злагода – як узгоджена воля на дію та міру відповідальності за її результати.

По-друге, ідея громадянського суспільства виступає не тільки відправною точкою відрахування його становлення, але й водночас забезпечує (ініціює) його розвиток, бо ідея динамічна за своєю сутністю. Тут можна погодитись з Ю. М. Рєзніком [145-146], який розглядає громадянську утопію, громадянську ідеологію і громадянську раціональність як форми самовиявлення ідеї громадянського суспільства.

По-третє, між поняттям “громадянське суспільство” та ідеєю громадянського суспільства існує принципова різниця. Суспільство, незважаючи на свій динамізм, пасивне та інертне. Воно заявляє про себе як наявні умови протікання суспільних процесів. Щодо ідеї, то вона, будучи адаптованою суспільною свідомістю, перетворюється на потужний фактор впливу на умови, викликає їх зміни, а підчас й докорінне перетворення.

І, нарешті, ідеї громадянського суспільства притаманна певна схема або концептуальність, яка утримує у концентрованому вигляді ідеал громадянського суспільства. Історично перша концепція втілює рух від “природного стану через суспільний договір до громадянського суспільства”. Наступна концепція знаходить свій вираз у схемі

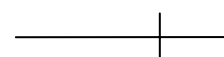
“громадянське суспільство та його зв’язок, а підчас і протистояння з державою через право (мораль)”.

Оскільки у ХХ ст. посилюється роль особистості, то утворюється нова концепція раціональності – “особистість – громадянське суспільство – держава”. Останнє не змінює принцип формальної раціональності, що ізжила себе в епоху модерну, і потребує істотного редагування в умовах постмодерну, коли зруйнувалась стара шкала цінностей, а нова ще не склалася, де людина знає “звідки вона”, але не знає “куди вона”. За цих умов, не можна розбудовувати громадянське суспільство за наказами зверху, спираючись на інститути держави, але його не можна розбудовувати й знизу, спираючись на ініціативу деяких, далеко не усіх соціальних утворень недержавного походження. Отже, громадянське суспільство можна тільки плекати та леліяти, проявляючи зацікавленість як зверху, так і знизу.

Наразі концептуальний характер громадянського суспільства суттєво змінюється. Його принципова схема набуває вигляду “громадянин – громадянське суспільство”, за яким стоять життєві цілі людини та суспільства як системи, що самоорганізується, єдність приватного і публічного життя людей; певна система координат, що забезпечує зв’язок вертикальних та горизонтальних суспільних відносин.

Отже ідея громадянського суспільства нині піднялась на нову висоту й потребує філософського наповнення, бо в умовах проведеної “прихватизації”, яка виштовхнула більшу частину українського населення за межі прожиткового мінімуму (за останніми соціологічними опитуваннями – понад 90% населення України, заклало нестабільність розвитку суспільства, яке катастрофічно зменшується.

Природно, що ідейна форма існування громадянського суспільства розвивалась поряд з її самоздійсненням. При цьому генезис громадянського суспільства є мало дослідженим у порівнянні з історією ідеї громадянського суспільства. Це можливо сталося через ставлення істориків до

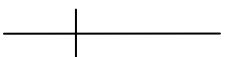
самої концепції було менш співчутливим, ніж у її авторів – філософів.

Численні видання початку 90-х років минулого століття, що проголшувались предметом свого інтересу історію громадянського суспільства, у кінцевому рахунку підміняли її історією ідеї. Цієї вади, на жаль, не позбавилися й вітчизняні дослідники і по сьогоднішній день. Звісно, що ця обставина значно ускладнює дослідження обраної нами проблеми, оскільки треба фактично вирішувати дві речі, – спочатку відтворити саморух громадянського суспільства, а потім вже аналізувати вплив інституту соціальної роботи на його розвиток в епоху постмодернізму.

Оскільки громадянське суспільство – це цілий комплекс відносин у середині суспільства й по відношенню щодо держави, то до нього не можна застосувати яку-небудь одну характеристику, хоча невторчання державної влади у приватне життя й одночасний його захист, виглядають обов'язковим показником існування громадянського суспільства.

Не можна не помітити, що наукова література віддзеркалює елементи та окремі процеси внутрішнього устрою та механізму функціонування громадянського суспільства, вивчення якої через призму історичного аналізу здатне відтворити засобами логічного мислення цілісний алгоритм саморозгортання громадянського суспільства. Так, наприклад, елементи громадянського суспільства проявлялись у першу чергу в економіці – незалежні ринкові утворення нового типу, що вирости із ранніх сімейних, общинних та корпоративних асоціацій.

Це пов'язане і з тим, що в працях сучасних дослідників переважно аналізується західна модель громадянського суспільства і саме на ній ґрунтуються найпоширеніші уявлення про суть цієї категорії. У книзі “Умови свободи: громадянське суспільство та його суперники” Е. Геллнер [142; 216] зазначає, що те, “чого ми хочемо” у посткомуністичних країнах, як гаранта свободи і демократії, було втілено на Заході у XVII-XIX

століттях.

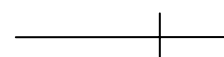
Щодо оцінки сучасних моделей громадянського суспільства та основних напрямків його становлення з методологічної точки зору продуктивним є визначення Джона Олександрова [30]. Він поділяє процес становлення громадянського суспільства на три стадії: громадянське суспільство – 1, 2, 3.

Громадянське суспільство – 1, за його класифікацією, охоплює період кінця XVII та першої половини XX століття. Його основні положення були сформульовані такими видатними філософами, як Гоббс, Монтеск'є, Лок, Гегель. Це суспільство на практиці було буржуазним, що утверджувало ліберальні свободи, підкорялося закону, формувало громадянську думку.

Ідея громадянського суспільства, що виникла у XVII ст., виконала своє призначення як засіб ідеологічного забезпечення буржуазних революцій.

Період громадянського суспільства – 2, теж дуже продуктивний, тривав з середини XIX до другої половини XX ст. У цей час відбувалося усвідомлення тих негативних тенденцій, які з розвитком буржуазного суспільства приніс ринок: наростання соціальних антагонізмів і загострення класової боротьби. У багатьох країнах, де була розроблена і втілювалася теорія громадянського суспільства, нині ці параметри змінюються. На практиці це виявляється в опануванні насильницьких методів розв'язання конфліктів, стають популярними соціалістичні концепції і одна з найрадикальніших – марксизм.

І, нарешті, громадянське суспільство – 3. Відновлення інтересу науковців до громадянського суспільства спостерігається у 70-80 роки XX ст. Загальна причина цього – протест проти одержавлення суспільства, засилля владних структур. Центр дослідження соціальних проблем переноситься з соціалізму на демократію, на аналіз громадянського суспільства.

Отже історія політичної думки свідчить про різноманітність теоретичних підходів до вивчення громадянського суспільства, яка може бути зведена, на думку Ф. М. Рудича, до двох підходів. Перший – громадянське суспільство розглядається як відповідний соціум, ідентифікується з відповідною державою, взятою в цілому; другий – громадянське суспільство – особлива позадержавна сфера соціуму. Ця парадигма береться нами на озброєння в розробці проблем громадянського суспільства, стверджує цей відомий політолог [30, 81].

Соціальний аспект обумовлюється тим, що серед дослідників немає узгодженого погляду на джерело формування громадянського суспільства. Одні з них стверджують, що держава утворює громадянське суспільство, а інші займають, як відомо, протилежну позицію. Ми ж виходимо з того, що громадянське суспільство, як будь-яке явище природного або штучного у сенсі соціального походження, має власне джерело розвитку. Воно знаходиться у самому явищі громадянського суспільства. Це так званий середній клас, на походження і становлення якого сьогодні немає однакової думки серед дослідників. Зрозуміло, що середній клас цікавить нас тільки як носій специфічного виду влади, що існує на противагу державній владі. Має безпосереднє відношення співіснування до влади громади і влади особистості.

У свій час Г. Гегель писав про те, що громадянське суспільство складає комплекс приватних осіб, класів, груп, корпорацій, станів, інститутів, взаємодія яких регулюється цивільним правом і які як такі прямо не залежать від самої держави. Водночас він зазначав, що “поряд із сім’єю корпорація є другим існуючий у громадянському суспільстві моральний корінь держави” [38, 277].

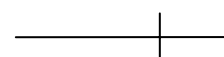
Таким чином можна зробити висновок про те, що поняття середнього класу цікавило ще мислителів часів античності. Сучасні дефініції майже не різняться в їхній сутності, а

спільним є те, що всі науковці провідними критеріями виокремлення середнього класу вважають професійний та економічний, залишаючи поза увагою політологічний аспект. З останнім фактом, тобто ігноруванням його у владних відносинах, ми не можемо погодитись.

Ця теза ще раз підкреслює актуальність дослідження – участь середнього класу у владних відносинах, оскільки для самоупорядкування взаємовідносин у процесі творення і самовідтворення родового життя середній клас має володіти специфічною формою влади. Завдяки саме їй він створює “своє” ціннісно-правове поле і накопичує зразки поведінки у площині громадянського суспільства, під яким розглядається сукупність розвинених економічних, соціальних, політичних і моральних взаємовідносин, яке, функціонуючи незалежно від держави, взаємодіє з нею, створює правові відносини, умови зростання матеріального добробуту та духовної культури, сприяє розвитку соціальної активності громадян, форм їх самоорганізації [78, 17].

Соціальна актуальність проблеми формування громадянського суспільства значно посилюється наявністю у середнього класу цілої низки потужних проблем, що пов'язані з облаштуванням ним для себе сприятливого життєустрою. Воно, громадянське суспільство, цю потребу виявляє у історичному русі як постійне прагнення до певного рівня свободи або демократії. Більш ґрунтовний аналіз багатомірного прагнення громадянського суспільства до свободи викладено у монографії А. Ф. Карася “Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях” [68].

Зупинимось і проглянемо цю потребу у коротенькому ретроспективному аналізі, оскільки вимога свободи є зворотним боком вимоги влади, що потрібна для саморозвитку громадянського суспільства. Вищезгаданий автор прослідкував наявність цієї потреби або дискурс свободи у творах Аристотеля, Августина, Св. Тома з Аквін, Мак'явеллі,

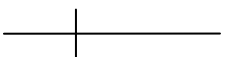
Ж. Бодуена, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Лока, Ш. Монтеск'є, А. Сміта, Е. Берка, Т. Пейна, І. Канта, Г. Гегеля, А. де Токвіля, А. Росміні, К. Маркса, Т. Масарика, Д. Неру, Т. Парсонса, Ю. Габермаса, Е. Геллнера, Дж. Макліна, Р. Патнема, С. Вейль, Т. Шевченка, М. Хвильового, Є. Маланюка, С. Грабовського, Д. Донцова, М. Рябчука, П. Кравченка, С. Вовканича, В. Войтенка, А. Лоя, О. Забужко, А. Бичко, І. Бичко, М. Поповича та інших авторів.

На основі кропіткої дослідницької роботи А. Ф. Карась зробив важливу справу, простеживши, як природна і громадянська свобода виступають основою “спільнотворення” родового життя людей. Розрізнення “природної свободи” і “свободи людини в суспільстві” полягає в тому, що в першому випадку особа є вільною від будь-якої влади людини, тоді як в другому – вона повинна визнати ту законодавчу владу, що встановлена за згодою всіх. Свобода в суспільстві відповідає спільно створеному законодавству: це “свобода чинити за власною волею в усіх діях, коли це не заборонено правилами, і не підкорятися непостійній, неповній, невідомій, деспотичній волі іншої людини” [96, 159].

Крім того, потреба у владі для самоупорядкування власного життя віддзеркалена у низці вчень, починаючи від християнського і завершуючи парадигмою глобалізаційного процесу, що потребує більшої рухливості, динаміки та маневреності уже не окремої людини, а громад, народів та цивілізацій. Тепер звернемось до її політологічного аспекту.

Політологічний аспект проблеми полягає у тому, що нам треба визначитись із функціями держави у формуванні громадянського суспільства і влади як інструменту його становлення. Цей аспект значно складніший за соціальний аспект, оскільки треба провести, з одного боку, більш глибокий аналіз розмежування держави і громадянського суспільства, а з другого – провести лінію між владою і громадянським суспільством і державою у складі соціального організму країни.

Законодавство може бути досконалим, відповідати всім

нормам розвинених демократичних держав, але доки не буде узгодженості у діях гілок влади, доки вони не підпорядковуватимуться єдиній стратегії суспільного розвитку, громадянське суспільство з повним правом можна буде називати утопічним проектом для виправдання непослідовних дій політиків. Окрім того, стратегічна складова відіграє чи не найбільш значущу роль у механізмі стимулювання суспільної активності. Публічно проголошена стратегія визначає життєві орієнтири громадян, дає їм можливість будувати своє життя з впевненістю у перспективі.

Відсутність стратегії є, на думку В. Баркова, – чи не найголовніша з причин суспільної дезорганізації [30, 56]. Остання руйнує взаємодію громадянського суспільства і держави. Серед ознак дезорганізації можна виокремити такі:

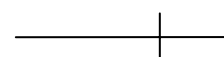
– держава не є чітко вираженим суб'єктом управління та розвитку, не сформувала справжньої стратегії розвитку, яку б зрозуміла і ухвалила більшість населення;

– державне управління не є системним, але наслідує алгоритми діяльності “пожежної команди”, вирішуючи будь-який рівень складності завдань засобами оперативного реагування;

– “середній клас” є аморфним, дезорганізованим й виключеним із реальних механізмів управління та розвитку, народжуючи як представників еліти, так і люмпенів;

– більшість громадян пасивні і в у політичному, і в соціальному відношенні, що ускладнює самоідентифікацію особистості.

Таким чином, відсутність адекватної стратегії як наслідок фрагментарності спроб запровадити стратегічний підхід у державному плануванні та управлінні є однією з найголовніших причин системної дезорганізації. Має бути розроблений підхід, який би дав змогу сформулювати пріоритети розвитку і побудувати взаємини між суспільством і державою таким чином, щоб ці пріоритети не були тільки на папері, а сприяли суспільній солідарності, стали підґрунтям

суспільного консенсусу.

Громадянське суспільство і держава генетично, морфологічно і функціонально взаємопов'язані одне з одним, і феномен влади має для формування громадянського суспільства двояке значення, а саме: як інструмент власного внутрішнього споживання, що нам відомо як саморегулююча діяльність, і як інструмент зовнішнього, мається на увазі державного, регулюючого тиску, що відомий нам як організуюча роль держави.

“Відтак правовою держава може стати лише зі становленням правового суспільства. Це паралельні процеси. Правова держава – це продукт громадянського суспільства (підкреслено автором – М. Б.). Зникають, застарівають історично конкретні типи держави і модифікації громадянського суспільства, але не самі ці феномени як такі” – слушно зауважує І. О. Кресіна [30, 88].

На практиці поширеною є й зворотна думка, суть якої полягає в тому, що, навпаки, держава є джерелом формування громадянського суспільства, оскільки вона, державна влада, здатна впливати на процеси у суспільстві, зокрема на поведінку будь-яких соціальних груп та людей, за допомогою спеціальних органів та установ. При цьому наводяться шляхи та механізми такого впливу. Так, В. Бакуменко зазначає, що “вплив держави на суспільство реалізується за такою схемою: держава – державна влада – державне управління – державно-управлінські рішення – державно-управлінські дії – суспільство” [12, 237].

При цьому визначається, що передумовою і результатом становлення громадянського суспільства є демократичний державний (політичний) режим, який спирається на чинне законодавство відповідної країни.

Отже, політологічний аспект проблеми дослідження вимагає від нас з'ясувати місце та роль феномену влади у взаємовідносинах громадянського суспільства та держави. Більше того, аналіз взаємодії цих двох суб'єктів у структурі

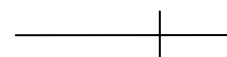
більш складної системи – соціального організму країни – виявляє присутність третього елемента, а саме – негромадянського суспільства, яке теж претендує на володіння та розпорядження владою і, навіть, реально володіє владою. Отже, феномен влади притаманний не лише державі.

Ми на це звертаємо увагу у зв'язку з тим, що багато авторів користуються спрощеним визначенням громадянського суспільства, як такого, що знаходиться “поза державою”.

На наявність поза громадянським суспільством елементів суспільного життя звернув увагу у свій час ще Г. Гегель, який виходив не з природних прав, а з громадянства (членів общини і городян) як певної спільноти, цілісності, як із самодостатнього загального. У нього громадянське суспільство характеризується як таке, що уособлює результат диференціації між сім'єю й державою [38, 228].

Подібну думку сповідує й С. О. Кисельов, який, коментуючи думку Г. Гегеля про те, що громадянське суспільство виникає пізніше за державу”, пише: “Як тільки суспільство організовується владними політичними відносинами, стихійно виникає певний механізм захисту інтересів індивідів від цієї організації. Тому у владно організованому суспільстві, тобто в межах держави, у межах цивілізації сама структура суспільства поділяється на декілька підструктур: державу, яка, власне, і організує суспільство, та громадянське суспільство, що вносить певний елемент дезорганізації у суспільні відносини. Третій елемент таким чином організованого суспільства – негромадянське суспільство, що протистоїть як державі, так і громадянському суспільству і не має певних якостей громадянського суспільства, таких як толерантність, повага до особистості, де взагалі відсутні ліберальні цінності” [30, 97].

Якщо до наведених елементів негромадянського і позадержавного сегменту соціального організму країни віднести маргінальну масу, тіньову економіку, у сфері якої нині в Україні виробляється більше половини ВВП і обертається

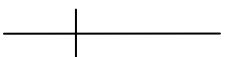
більша частина грошей, то стає цілком зрозумілим, що й вони теж є тіньовими споживачами влади.

Отже, ми маємо певний трикутник: держава, громадянське суспільство та негромадянське суспільство. Причому взаємовідносини різні: і держава, і громадянське суспільство протистоять негромадянському суспільству, проте це єдиний момент, що об'єднує інтереси держави і громадянського суспільства. За межами цього трикутника, у бінарному відношенні держави і громадянського суспільства вони мають протилежні інтереси і, відповідно, протилежні прагнення.

Наша ідеологічна настанова у даному дослідженні полягає у тому, що влада, як відносно самостійний соціальний інститут, має рівнозначне відношення як до громадянського суспільства, так і до держави. Під соціальним інститутом розуміємо “форму організації та засіб здійснення спільної діяльності людей, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин” [185, 255]. Саме він, соціальний інститут влади, за допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільних відносин здійснює свою організаційну, регулятивну, управлінську та виховну функцію як у просторі держави, так і у просторі громадянського суспільства. Про це яскраво свідчить монографія М. Калініченка, де окреслювався цей феномен [65].

Більше того, як некоректно розглядати, на наш погляд, ефективність державного управління без аналізу стану родового життя населення країни, так некоректно розглядати самовідтворення родового життя в межах громадянського суспільства без забезпечення певного рівня свободи громадян, яка обумовлюється застосуванням або володінням певного виду влади. Влада і свобода у межах громадянського суспільства повинна розглядатися як пряма і обернена форма існування одного й того самого явища – соціального інституту.

Зокрема сучасна суспільствознавча наука ще не вирішила дилему співвідношення держави і громадянського суспільства

у ході саморозгортання соціального організму країни. Ця обставина може суттєво впливати на вирішення проблемної ситуації, оскільки в науковій літературі проблема взаємозалежності громадянського суспільства та держави висвітлюється, як мінімум, з трьох ідеологічних настанов.

Перша з них полягає у тому, що процес формування громадянського суспільства визнається фактично незалежним від держави.

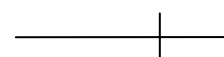
Друга ідеологічна настанова, діаметрально протилежна за змістом, полягає в тому, що держава здатна формувати громадянське суспільство, оскільки сучасні перехідні суспільства мають “навздогінну модель” розвитку, яку вони реалізують у зовсім відмінних умовах кінця ХХ – початку ХХІ ст. [179].

Третя ідеологічна настанова полягає у тому, що можна позбутись поділу на вищезазначені складові, мається на увазі громадянське суспільство і державу, шляхом ігнорування їх генетичної взаємозалежності.

Звісно, що питання форм залежить не тільки від змісту підстави, у даному випадку це зміст соціального життя людини, а ще й від умов, що сьогодні докорінно змінюються, оскільки світова спільнота переходить до інформаційної фази розвитку.

Отже, теорія громадянського суспільства незавершена, вона перебуває на стадії обґрунтування основних принципів і нових підходів до аналізу соціальності, в центрі якої є цінності соціальних прав людини як гарантії свободи і самоздійснення особистості людини, помножені на ефект соціальної згуртованості або солідарної відповідальності.

Останніми роками велися дискусії навколо трьох груп основних проблем: перша стосується давньої контрверсії між захисниками “теорії еліт” і “представницької демократії”; друга – пов’язана з протиставленням “право ліберальних” поглядів і “комунітаристів”; третя – з дискусією між неоконсервативними захисниками вільного ринку і прибічниками “держави

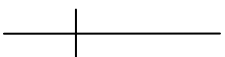

добробуту”. Проте у жодному випадку не робиться спроба застосувати відому з минулих підходів редукціоністську методологію і зводити суспільні взаємини, наприклад, до класових відносин або якихось жорстко визначених політичних чи економічних інтересів.

Отже, проблема розмежування влади, як самостійного соціального інституту, з одного боку, а з другого – громадянського суспільства і держави як користувачів її потребує подальшого самостійного теоретичного аналізу. Тут ми можемо тільки провести певні лінії розмежування між цими трьома чинниками і обумовити їх функції у соціальному організмі країни. І цього нам має вистачити для реалізації головної мети даного дослідження.

До цього ми можемо додати, що “громадянське суспільство – це сфера необхідної праці” або “сфера творення та відтворення сутнісних сил особистості людини”. В усіх випадках йдеться про найзагальніше – місце, що посідає громадянське суспільство у суспільній системі взагалі.

Сподіваємося, що найбільш адекватним визначенням може бути те поняття “громадянського суспільства”, яке реалізує принцип додатковості у рамках системного підходу, може претендувати на самодостатність, цілісність суспільного життя. Тому у даному дослідженні ми виходимо з того, що під громадянським суспільством слід розуміти, як зазначено в проекті “Концепції реформування політичної системи України”, – “суспільство розвинених економічних, соціальних, політичних і моральних взаємовідносин, яке, функціонуючи незалежно від держави, взаємодіє з нею, створює правові відносини (виділено – М. Б.), умови зростання матеріального добробуту та духовної культури, сприяють розвиткові соціальної активності громадян, форм їх самоорганізації” [78, 17]. Як бачимо, у визначенні останнього часу визнається присутність влади у сфері життєдіяльності громадянського суспільства. Більше того, формування громадянського суспільства є органічний синтез організації і самоорганізації.

За таких умов феномен влади є могутнім інструментом розбудови громадянського суспільства, а процес формування, більшою мірою залежить від цілераціональної політики держави у соціальній сфері.

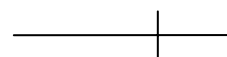
Отже, тепер ми можемо розглянути крізь призму історичного аналізу генезис, природу, сутність, зміст та форму самостійного існування соціального інституту влади, як цього вимагає головна гіпотеза даного дослідження.

1.2 СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПІДХОДІВ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Присутність влади у бутті завжди була у центрі уваги філософської та політико-правової думки. Більше того, вона постійно була і є предметом прискіпливої теоретичної роботи і гострої практичної боротьби. Це ми можемо пояснити тільки тим, що влада завжди була і є унікальним ресурсом, що гарантує певний рівень виживання особистості, роду, етносу, монархії або демократії (народу). Отже, вона, влада, завжди була цінністю, навколо якої концентрувались великі і малі протиріччя, формувались конфлікти, що часто-густо переростали у братовбивчі довготривалі війни або спалахували безрозсудні вогнища революцій.

Для нас предметом особливої уваги має бути аналіз протистояння громадянського суспільства і влади, що завжди уособлювалась з державою. Отже, є сенс розглянути суперечність протистояння влади і громадянського суспільства у загальній ретроспективі, оскільки вищезгадана суперечливість у філософсько-політологічній спадщині спостерігалась завдяки гострому і затяжному протистоянню держави і громадянського суспільства. Держава у таких розвідках визначалась як суб'єкт влади, а громадянське суспільство – як об'єкт влади.

Потрібно зазначити, що на світанку людської цивілізації – в

первіснообщинному суспільстві – соціальна влада здійснювалася головним чином на найпростішому, найпримітивнішому рівні. У цілісному первіснообщинному суспільстві, на початкових етапах первіснообщинного ладу, не було чіткої межі між державою і суспільством. Така форма родового співіснування людей водночас була суспільством і державою. Соціальна влада здійснювалася на основі звичаїв, традицій, моралі, забезпечуючи цілісність, стабільність первіснообщинного ладу [151].

У Китаї у IV столітті до н.е., у пору діяльності Платона і Аристотеля написано один із найвідоміших трактатів Сходу про владу – “Книга правителя області Шан”. Поняття “політика” у Китаї не використовувалось у ті часи. У центрі уваги була влада [189, 35]. Мовою сьогодення можна констатувати, що соціальний організм країни мав тоді синкретну форму і тому поділу на державу і суспільство ще не спостерігалось.

З ускладненням соціально-політичної життєдіяльності суспільства, особливо з появою приватної власності, соціальної нерівності і розшаруванням людського співтовариства на класи, зростає протиріччя між суспільними інтересами й індивідуально-груповими, зумовлюючи процес поступового відокремлення, виділення держави від громадянського суспільства [4].

Даний процес у давніх народів протікав по-різному, маючи своєрідні форми, але на своєму завершальному етапі він, як правило, завжди вступав в однакову фазу: легітимації владних повноважень суб'єкта влади. Цей процес набув свого осмислення в кратологічній думці людства у вигляді договірної моделі походження влади і владних відносин у соціально-неоднорідному суспільстві (А. Августин, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Д. Ролз, Г. Гроцій, І. Кант, Дж. Локк, Мо-цзи, Б. Спіноза та ін.).

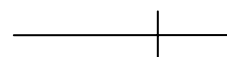
Відповідно до договірної моделі походження влади в соціально-неоднорідному суспільстві, в ході історичного процесу, в тому або іншому соціумі укладається певний суспільний договір між членами соціальної спільності, який

визначає взаємні права і обов'язки держави і громадянського суспільства як співучасників владних відносин, цілковиту легітимність владних повноважень держави [147-148].

З нашої точки зору, дана договірна модель допомагає осмислити момент становлення владних відносин, початок закономірного характеру їх розвитку в соціально-неоднорідному суспільстві. Ускладнення соціально-політичної життєдіяльності суспільства, зростаюче протиріччя між суспільними й індивідуально-груповими інтересами зумовлюють нарівні з відокремленням держави і громадянського суспільства також і процес поступового формування такої політичної форми організації суспільства, як національна держава. Разом з виникненням держави відбувається становлення, розвиток на фоні політичної влади також і державної влади. Першим за хронологією в Стародавньому світі відбувається виникнення держав у східній цивілізації.

Зазначимо, що принципів відмінності східного і західного цивілізаційних шляхів розвитку полягали в тому, що на Сході, на відміну від Заходу, де приватна власність відігравала панівну роль, приватновласницькі відносини, відносини приватного товарного виробництва, орієнтованого на ринок, не займали належного місця. Не спонукали до цього й світоглядні засади, що були спрямовані на підтримку органічної єдності людини і Космосу. Знання перевірялися народною мудрістю та постулатами філософів, наприклад у Конфуція, виховні заходи "вписувались" у традиції етносу.

Внаслідок практики легітимної односторонньої дії держави на громадянське суспільство – як прояву одностороннього зв'язку між державою і громадянським суспільством, двома сторонами владного відношення – в кожній державі Стародавнього Сходу поступово складалася могутня система політичної і державної влади, яка була побудована на жорсткому підпорядкуванні громадянського суспільства державам, що реалізовувалося за допомогою примусу,

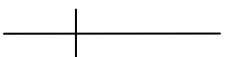
покарання. “Сильна, караюча влада – це єдине, що забезпечує нинішнє і майбутнє існування”, – говориться в “Артхашастрі...” [9]. Однак вона виявлялася непродуктивною, коли ці держави досягали більш-менш стабільного свого існування.

Західна цивілізація періоду античності йшла шляхом розвитку, який багато в чому відрізнявся від шляху, пройденого в стародавності східною цивілізацією. Особливості процесу становлення державності в античному світі багато в чому зумовлювалися природно-географічними факторами, які створювали сприятливі умови для розвитку ремесла, зокрема металообробки [55].

Наприкінці II тисячоліття до н.е., про що свідчить і гомерівський епос, в античному світі спостерігалася порівняно спільна тенденція до посилення влади царя, що призвело до виникнення ряду давньогрецьких і давньоримських монархій. При цьому владні відносини розвивалися шляхом активізації легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство і нелегітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу, яка протікала в стихійній, руйнівній формі.

Такий розвиток владних відносин був зумовлений об'єктивно існуючим взаємозв'язком між державою і громадянським суспільством. Внаслідок багаторазової зворотної дії громадянського суспільства на державу (як прояву зворотного зв'язку між державою і громадянським суспільством) – цьому сприяло зростаюче протиріччя між індивідуально-груповими і суспільними інтересами – в Стародавній Греції і в Стародавньому Римі відбувалося знищення царської влади, що нерідко супроводжувалось, як було в Римі з Тарквінієм Гордим, вбивством першої особи – царя.

Ліквідація монархії призвела до перемоги в античному світі республіканського устрою, а також до остаточного утвердження (до епохи кризи і розкладання рабовласницького суспільства) полісної системи організації держави. Але в

ранньореспубліканський період демократичний потенціал, який був властивий полісній системі, що передбачає елементи безпосередньої демократії (народні збори і т. ін.), не отримав повного розвитку.

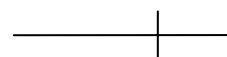
Поступово в грецьких містах-державках формувалася наступна модель розвитку владних відносин: активізація легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство (прояв одностороннього зв'язку між суб'єктом і об'єктом владного відношення) і легітимних зворотних дій громадянське суспільства на державу (прояв зворотного зв'язку між суб'єктом і об'єктом владного відношення).

До I ст. до н.е. вичерпала себе і полісна система в Римі, коли стало цілком очевидно, що республіка-місто не може справитися з повстаннями рабів і не в змозі забезпечити внутрішню громадянську єдність [115]. У цих умовах збереження республіканської системи, що була розрахована на управління державою-містом, стає анахронізмом. На зміну республіці, що перетворилася до I ст. до н.е. в світову державу, приходить імперія.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що в Стародавньому світі розвиток феномену влади, владних відносин, здійснювався в основному у відповідності з наступною найбільш загальною тенденцією: активізація легітимних односторонніх дій держави на власне громадянське суспільство і нелегітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу.

До цього періоду належать перші паростки ідей про владу у Київській Русі. Вони зафіксовані у таких відомих літературних джерелах, як "Слово про закон и благодати" Іларіона (1049 р.), "Повесть временных лет", що віддзеркалювала провладні й політичні ідеї Київської Русі. Окремим джерелом про відносини влади та громадянського суспільства є твір Данила Заточника про ідеального правителя "Моление" (XIII ст.); владно-політична програма Володимира Мономаха.

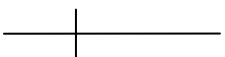
Вважаємо, що важливим каталізатором історичного

розвитку, який визначає унікальність західноєвропейської цивілізації і в подальші століття, були успадковані від античності приватна власність, що виступала в середні віки передусім у вигляді феодалських маєтків, і християнська релігія. Тут слід згадати про ідеї влади у суспільстві, державі і церкві, братства і рівності людей. До цього слід додати теократичне вчення Августина та інші теократичні теорії, єресі II-IV ст., X-XII ст. та єретичні рухи XIV-XV ст., нарешті, вчення про владу Фоми Аквінського, виникнення ідеології бюргерства та постаті й дії таких відомих в історії особистостей, як Мартина Лютера та Данте Аліґ'єрі з його "Монархією" (1313 р.) і "Божественною комедією" (1321 р.).

У західній цивілізації періоду Середньовіччя і Відродження з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин відбувається формування феодалської формації, в рамках якої виникає монархічна державність, що поступово трансформується в абсолютну монархію. Разом із розвитком монархічної державності в країнах середньовічної Європи відбувається і формування (на зразок країн Стародавнього Сходу) наймогутнішої системи державної (а також політичної, релігійної) влади, яка будувалася за принципом беззаперечного, жорсткого підпорядкування громадянського суспільства державам і не припускала випадків легітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу. Така система влади – як правильно помітив Н. Макіавеллі – була ефективною на етапі становлення середньовічної державності, але виявилася нездатною забезпечити стабільний державний розвиток у країнах середньовічної Європи.

Монархічна державність, що базується на системі влади, де легітимізувався лише односторонній зв'язок між державою і громадянським суспільством, породжувала в країнах середньовічної Європи ситуацію, коли на першому плані були індивідуально-групові інтереси держави, зумовлюючи активний прояв негативного (регресивного) соціального початку влади громадського суспільства, і зростання протиріччя між

суспільними та індивідуально-груповими інтересами.

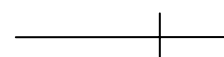
Потрібно зазначити, що різні стихійні форми нелегітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу, сприяли, ослабленню загальної системи влади в тій або іншій середньовічній державі, падінню інтенсивності односторонньої дії держави на громадянське суспільство, що значно підривало сукупну міць позицій держави, моральні підвалини правлячої еліти, а разом з тим і долі династій монархів Європи [111; 114].

Отже, в період Середньовіччя і Відродження в Західній Європі розвиток владних відносин здійснювався шляхом активізації легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство і нелегітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу.

Початок нової епохи розвитку людського суспільства – періодів Нового і Новітнього часу – відзначився гострими протиріччями між суспільними й індивідуально-груповими інтересами, яскраво вираженим проявом негативного (регресивного) соціального початку феномену влади в життєдіяльності передових західноєвропейських країн. Це зумовлювалося, передусім, розкладанням у країнах Західної Європи феодальної формації, на зміну якій, з відповідним рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, з неминучістю прагнула капіталістична формація.

Становлення нових, капіталістичних відносин у тій або іншій державі Західної Європи вимагало нормативного, законодавчого закріплення основоположних прав, свобод людини (громадянина) і демократичних гарантій їх забезпечення, а також розвитку і вдосконалення соціально-економічних і політичних інститутів.

У таких умовах особливо активно проявляв себе зворотний зв'язок між громадянським суспільством і державою, детермінуючи високу міру інтенсивності зворотної дії об'єкта або громадянського суспільства на державу, як суб'єкта владних відносин, що протікала в стихійній, довільній, нелегітимній формі. Інтенсивна нелегітимна зворотна дія

громадянського суспільства на власну державу в передових країнах періоду Нового часу призвела врешті-решт до виникнення ряду буржуазних революцій (англійської буржуазної революції XVII ст., французької буржуазної революції XVIII ст., першої американської буржуазної революції – північноамериканської війни за незалежність (1775-1783 рр.)). Буржуазні революції в Новий час заснували процес легітимації зворотної дії громадянського суспільства на державу, тобто суспільного визнання, нормативного, законодавчого закріплення права об'єкта владних відносин чинити зворотну дію, впливати на суб'єкта цих відносин шляхом регламентованих демократичних процедур, зокрема виборів. Таке право передбачалося, передусім, у нових конституційних законодавчих актах відповідних буржуазних держав [50].

Процес легітимації зворотної дії держави на громадянське суспільство у період Нового часу протікав поступово, часто залежачи від зміни політичної форми правління – монархії або республіки – у тій або іншій країні світу. Так, у період Нового часу в державах (наприклад, у Франції) владні відносини розвивалися при монархічній формі правління шляхом активізації легітимних односторонніх дій суб'єкта влади на її об'єкт і нелегітимної зворотної дії об'єкта на суб'єкт влади, а при республіканській формі правління шляхом активізації легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство і легітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу.

У Новітній час спостерігається пік розвитку капіталістичної формації і перехід у другій половині XX століття розвинених країн світу до постіндустріального інформаційного суспільства. Розвиток людської цивілізації в Новітній час зумовлює появу на політичній карті світу нових повноправних членів світової спільноти – цілої плеяди молодих незалежних держав, формування яких відбувалося після закінчення першої, а потім і другої світових війн. Удосконалення в період Новітнього часу

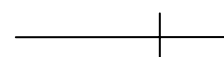
соціально-економічних і політичних інститутів, яке супроводжувалось розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, створювало сприятливий ґрунт для повноцінного прояву взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством, що сприяло завершенню процесу легітимації зворотної дії громадянського суспільства на державу.

Поступово владні відносини в ХХ ст. починають розвиватися шляхом активізації і легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство, і легітимних зворотних дій громадянського суспільства на державу як єдиного володаря влади [137; 147; 173].

Саме на аналізі розвідок Новітнього часу можна зробити висновок про те, що владні відносини, також як і в період розквіту античного світу, набувають таку тенденцію свого розвитку, як активізація легітимної взаємодії держави і громадянського суспільства. Цьому сприяє відносно високий рівень розвитку соціально-економічних і політичних інститутів, що було досягнуто на цей час.

Отже, усі формулювання приховують простий факт: що б не говорила про себе та чи інша влада, вона завжди спирається на загони озброєних солдат та арсенал інших засобів насилля, котрі можуть у будь-який момент приборкати незгодних з нею громадян. В усіх державах, що нині існують, включаючи навіть найдемократичніші, силові, розвідувальні й маніпулятивні міністерства (оборони, держбезпеки, інформації) завжди є ключовими, а у більшості країн Азії та Африки вони взагалі визначають політичну динаміку.

Однак поряд із цим у цей час у процесі легітимної взаємодії держави і громадянського суспільства поступово в багатьох країнах світу формується все ж таки демократична система влади, в якій держави, засновуючись на правових і соціальних нормах, набувають право і можливість чинити односторонню дію на громадянське суспільство, а останні, засновуючись також на правових та інших суспільних нормах, які закріплюють принцип соціальної відповідальності,

володіють правом і можливістю здійснювати зворотну дію, вплив на державу.

Отже, в демократичній системі влади громадянське суспільство має право здійснення на основі соціальної відповідальності зворотної дії на державу владних відносин, впливати на неї, контролювати її дії, вчинки, остаточні наслідки владної діяльності. Зворотна дія громадянського суспільства на державу здійснюється в політичній і державній життєдіяльності в процесі безпосередніх демократичних виборів (референдуму), в життєдіяльності громадянського суспільства в процесі різних форм самоврядування. Легітимність владної взаємодії в передових країнах світу в Новітній час гарантується, передусім, конституціями цих країн [77].

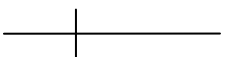
Підводячи попередні підсумки нашої роботи, пов'язаної з розглядом закономірного характеру розвитку феномену влади у протистоянні держави та громадянського суспільства, уявляється можливим зробити деякі висновки.

Передусім необхідно зазначити, що пізнання основної закономірності розвитку феномену влади здійснювалося в кратологічній думці людства через осмислення каузальної природи владних відносин, причинного зв'язку між державою і громадянським суспільством, що привело до формування каузальної моделі явища, яке досліджується нами.

Застосовуючи каузальну модель феномену влади до аналізу владних відносин, вдалося встановити, що між сторонами даних соціальних відносин відбувається взаємодія, яка є відображенням взаємозв'язку між суб'єктом влади – державою і об'єктом влади – громадянським суспільством.

Таким чином, ми дійшли до висновку, що між державою і громадянським суспільством існує органічний взаємозв'язок, який зумовлює зміну, розвиток владних відносин. Крім того, владні відносини мають відносно самостійний характер і їх не слід плутати з політичними, правовими і юридичними.

Тепер звернемось до аналізу суперечностей у розвитку

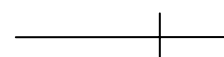

владних відносин між державою і громадянським суспільством, що спостерігаються дослідниками сьогодні, тобто на початку XXI ст. За останні десятиліття різко виросло число публікацій, що присвячені проблемам взаємовідносин державної влади і громадянського суспільства і не тільки в Україні, а й у західній політичній філософії і політології.

Однією з основних проблем у політичній філософії є проблема найбільш загальних характеристик політики і влади, відносин між ними і між центральною інституціональною владою і громадянським суспільством.

Виходячи з головної мети нашого дослідження, зазначимо наступне: по-перше, самі проблеми, що нині досліджуються, а саме: “сутність політичного”, “легальність і легітимізація влади”, протистояння суб’єкта (політичної влади або держави) та об’єкта (соціальної влади або громадянського суспільства) влади, нарешті, “політична самоорганізація громадянського суспільства” – є, на наш погляд, нервовими вузлами практично будь-якої кратологічної концепції, що досліджує взаємовідносини суспільства та держави; по-друге, ці проблеми сфокусували у собі найгостріші протиріччя реального політичного життя сучасного періоду, які потребують свого вирішення; по-третє, що не менш важливо, способи, головні мотиви і техніка аналізу, що культивують, такі відомі фахівці політичного аналізу, як Фрьонд, Пулантазіс, Коен-Танюжи [31], настільки відрізняються одне від одного, що це дає змогу побачити за ними протиборство різних ідейних і політичних течій у рамках одного дослідного напрямку; по-четверте, саме дослідження цих напрямів та проблем відкриває нам очі на певне теоретико-практичне уявлення про сучасний етап взаємовідносин громадянського суспільства і держави на Заході й це дозволяє підвести певні концептуальні засади під подальше дослідження влади як високоефективного фактору формування громадянського суспільства.

Аналіз літератури показав, що сподівання Сходу

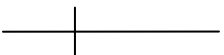

використати результати розвідок західних авторів з приводу влади є марними. Оскільки, поняття влади, що довгий час домінувало в англо-американській політичній теорії, надто широке й туманне, щоб слугувати в якості чітко визначеного базового поняття. Воно не охоплює множину засобів і цілей влади, не віддзеркалює повною мірою різних її носіїв і різновиду самої влади.

Однак у розробках закордонних авторів є багато ідей про владу, її поділ та функціонування, що можуть позитивно вплинути на вирішення нашої проблемної ситуації, й історичний екскурс має цьому сприяти. Особливо плідною для реалізації головної мети дослідження є дискусія з приводу “політичної самоорганізації громадянського суспільства”, що відбувається нині на сторінках наукових видань різного ідеологічного спрямування і яка підігривається можливостями синергетичного методу пізнання.

Оригінальність цієї тези полягає в тому, що у випадку розвитку і ускладнення життєдіяльності соціального організму країни зростає і взаємозалежність обох сторін цього двохстороннього відношення: суб’єкта і об’єкта влади. Звідси випливають, на нашу думку, провідні ідеї соціал-реформізму, консенсусу, суспільного порядку, що обговорюються у соціології і соціальній філософії, загального блага у політиці, політичній економії, ідеології і суспільної теорії загалом. До того ж цю ідею “підігривають” сучасні кібернетичні теорії організації та управління, що довели величезне значення для життєдіяльності соціальних систем зворотного зв’язку у відносинах між суб’єктом і об’єктом влади. Нарешті, для новітніх синергетичних поглядів неупорядковані спонтанні процеси постали як самоврядні і саморегулюючі.

Отже, складність суспільства, що зростає, поглиблення розвитку демократії, створення нових засобів соціальної організації, що ґрунтується на розподілу влади і її горизонтальній комунікації, потребує нового, більш розвинутого погляду на юридичну систему як ефективного

захисника громадянина і громадянського суспільства. А це означає, що наша робоча гіпотеза ефективно працює.

Завершуючи історичний екскурс у проблему протистояння держави і громадянського суспільства з використанням матеріалів як вітчизняного, так і закордонного походження, можна підбити деякі підсумки.

Перший висновок полягає в тому, що на основі результатів аналізу особливостей розвитку владних відносин на різних етапах історії людського суспільства взаємозв'язок між суб'єктом – державою – і об'єктом – громадянським суспільством – влади обумовив формування трьох основних провідних тенденцій розвитку владних відносин в історії людства:

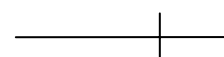
а) активізацію легітимних односторонніх дій держави на громадянське суспільство і нелегітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу (епоха Стародавнього світу, Середньовіччя і Відродження);

б) активізацію легітимної взаємодії між державою і громадянським суспільством (епоха Нового і Новітнього часу);

в) спонтанну активізацію громадянського суспільства у порівнянні з діяльністю державних інституцій в умовах глобалізації соціального світу.

Дані тенденції в узагальненій формі відображають найбільш істотні особливості розвитку владних відносин на різних етапах історії.

Другий висновок полягає в тому, що початок ХХІ ст. – це початок принципово нового етапу у протистоянні держави і громадянського суспільства. Сутність його в тому, що громадянське суспільство стає провідним елементом у структурі соціального організму вже не окремої країни, а цілої низки країн-учасниць Європейського Союзу. Специфіка його в тому, що зростання активності громадянського суспільства призводить до зміни принципів нашого повсякденного буття у велетенському масштабі та до незворотних морфогенетичних змін у соціальному організмі планети і, насамперед, в

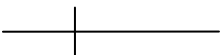
соціальному організмі Європи. Тому далеко не випадково феномен глобалізації розглядається деякими авторами як нова форма влади, що швидко прогресує на фоні наступу інформаційної фази розвитку світової спільноти.

До життя викликаються принципи демократії, полікультурності, толерантності, соціальної терпимості й справедливості. Сучасні, принаймні європейські, держави набувають принципово нових атрибутивних характеристик, наприклад, соціальності, ця ознака стає настільки важливою, що, з одного боку, потрапляє у тексти Конституцій країн, де співіснують поряд демократичність і право, а з другого, – загальні її риси покладено у зміст Європейської соціальної Хартії, Європейського кодексу соціального забезпечення, Загальної декларації прав людини, міжнародних трудових норм і рекомендацій, концептуальних основ гідної праці відповідно до Конвенцій та Декларацій Міжнародної організації праці.

Соціальна згуртованість стає критерієм соціальної і політичної зрілості нових соціальних систем. І це принципово нове явище ми пов'язуємо зі спонтанним зростанням авторитету громадянського суспільства, яке для свого подальшого розквіту потребує більшого доступу до влади. Це ще один аргумент на користь актуальності проблеми, що нами досліджується.

Третій висновок полягає в тому, що у процесі роботи вдалося встановити, що взаємозв'язок між державою і громадянським суспільством найбільш повно проявляється в життєдіяльності соціально-неоднорідного суспільства в умовах відносно високого рівня розвитку соціально-економічних і політичних інститутів, зумовлюючи розвиток владних відносин шляхом активізації легітимної взаємодії суб'єкта і об'єкта цих відносин на основі соціальної відповідальності, внаслідок чого відбувається становлення демократичної системи влади.

Четвертий висновок полягає в тому, що у ході дослідження було встановлено, що взаємозв'язок між державою і

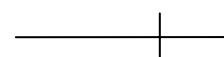

громадянським суспільством має суттєвий, стійкий, що повторюється, внутрішній, об'єктивний і необхідний характер, тобто може бути повністю охарактеризований як основна закономірність феномену влади, яка зумовлює закономірний розвиток цього явища. Розгляд і осмислення взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством як закономірності розвитку явища, яке досліджується, дає можливість визначити основні напрями, детермінанти оптимізації саморозгортання громадянського суспільства завдяки феномену влади, що є параметром управління у самоорганізації соціуму, зокрема, у сучасній Україні.

З вищевикладеного виходить, що цивілізовані форми суспільно-політичної життєдіяльності соціуму, засновані на високому рівні розвитку соціально-економічних і політичних інститутів, сприяють найбільш повному прояву взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством, що забезпечує розвиток владних відносин шляхом активізації легітимної взаємодії їх держав і громадянського суспільства, а разом з тим і становлення, розвиток усієї демократичної системи влади загалом. Тому для забезпечення оптимізації розвитку владних відносин в умовах сучасної України необхідні вироблення і реалізація певних суспільно-політичних факторів.

До того ж влада, владні відносини, як ми говорили раніше, повинні здійснюватися на основі соціальної відповідальності. На основі соціальної відповідальності відбувається процес владної взаємодії загалом, і зворотної дії громадянського суспільства на державу зокрема. Від ступеня розвитку соціальної відповідальності, її інститутів залежать цивілізовані форми легітимної зворотної дії громадянського суспільства на державу (наприклад, демократичні вибори), які сприяють розвитку практики легітимної владної взаємодії, формуванню справжньої демократії.

П'ятий висновок полягає в тому, що в ході проведеного аналізу стає зрозумілим, що, незважаючи на довготривалість існування влади, владних відносин, їх носіїв та факторів

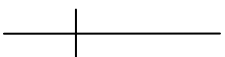

формування і умов реалізації, залишається відкритим питання про генезис даного феномену, бо чим точніше відпрацьовано у філософському вимірі головний термін “влада”, його співвідношення зі спорідненими поняттями та іншими категоріями, насамперед, з такими як “політика”, “закон”, “право”, тим зрозумілішим буде його генезис, природа, сутність, зміст, види, нарешті, морфологічні характеристики та функціональні можливості. Можна погодитись з констатацією того факту, що “чим більше проводилось досліджень, тим більш вислизаючим є поняття влади”.

Отже, виникає необхідність детального розгляду, осмислення і дослідження феномену влади як фактора, який дає змогу оптимізувати процес поділу влади і владних відносин у сучасній Україні.

Тобто, для забезпечення оптимізації владних відносин в нашій країні, необхідна теоретична розробка феномену влади, загалом, і в галузі владних відносин і владного буття зокрема. Це означає, що треба окремо дослідити сутність та зміст влади як самодостатнього явища, що існує у формі соціального інституту. Далі треба встановити необхідність і присутність влади у життєдіяльності громадянського суспільства як відносно самостійного явища у структурі соціального організму країни. І тільки потім можна простежити взаємодію двох видів влади, а саме: політичної влади, закріпленої у структурах держави, і соціальної, що концентрується на боці громадянського суспільства.

Нарешті, шостий висновок, сутність якого полягає в тому, що окреслена вище нова проблематика зарубіжної політичної філософії і політологічної теорії відкриває можливість у новій методологічній парадигмі розглянути владні відносини як дилеми: організації – самоорганізації, діяльності – самодіяльності, раціонального детермінізму – вірогідних, стохастичних процесів, централізації – децентралізації, сполучення або протистояння державних – суспільних форм та центрів влади, етатизації (одержавлення) – дезетатизації.

Для вирішення такої низки досить складних ситуацій нам необхідно обґрунтувати методологічні засади подальшої роботи, оскільки рівень проблеми вимагає відповідного за якістю і кількістю методологічного інструментарію. Отже, переходимо до аналізу методологічного інструментарію.

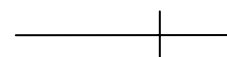
1.3 ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ ТА КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування громадянського суспільства засобами влади ґрунтується на потребах людини, а ці обидва явища, як і їх взаємодія, повинні аналізуватися на основі законів синергетики та діалектики, а їх принципи розглядатися як механізм практичного застосування перших до соціально-політичної дійсності [27; 72; 141; 155-157]. Закони синергетики ще є маловідпрацьованими, тому ми маємо намір звернутись до них тільки на етапі оцінки функціонування інституту влади у середовищі громадянського суспільства, що веде до його внутрішнього самовпорядкування.

Якщо породження громадянського суспільства та системи влади, як і формування та виявлення потреб людини підкоряються закономірностям синергетики, то на етапі сталого функціонування та еволюційного розвитку стало працюють закони діалектики.

Без діалектики не можливо обійтись у даному дослідженні, оскільки в основу проблемної ситуації покладена суперечність. Саме діалектика пояснює, як відомо, сутність явищ завдяки аналізу протиріччя. Тобто, основним засобом діалектичного вирішення протиріччя між громадянським суспільством та системою влади має стати аналіз всього ланцюга реальних опосередковуючих ланок між протилежними моментами, сторонами соціально-політичної дійсності. Наша ситуація теж не становить у цьому плані якогось винятку.

Тому у дослідженні ми повинні плідно використати

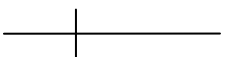

принципи діалектики, і насамперед, такі, як принцип всезагального зв'язку та принцип розвитку. Принцип всезагального зв'язку спрямовує нас на пошук та формалізацію певної сукупності зв'язків між владою та формуванням громадянського суспільства. Вже в ході вище проаналізованого нами матеріалу стає зрозумілим, що саме цей принцип здатний висвітлити нам генетичний, морфологічний, функціональний, історичний, топологічний, управлінський та інші види зв'язку між протилежностями даної суперечності.

За таких умов нам треба уточнити сутність поняття “зв'язок” як взаємообумовленість існування явищ, у даному випадку роз'єднаних у часі або у просторі. Те, що між владою та громадянським суспільством існує зв'язок, ми обумовили уже самою постановкою проблеми, тобто коли “звели” ці два явища між собою в якості протилежностей суперечності, і поклали її в основу проблемної ситуації дослідження. Тепер правомірність цього кроку ми повинні довести теоретичним аналізом.

Різноманіття сучасних уявлень про зв'язок знаходить відбиття у безлічі їхніх класифікацій. У даному випадку, оскільки громадянське суспільство та владу ми подаємо гіпотезою як ціле та його частку, то доцільним є використати класифікацію зв'язків, що запропонована Е. Юдіним [202, 188-192]. Тому вихідними зв'язками у даному випадку визначаються такі: структурування, взаємодії, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвиток, управління і корекції.

Крім того, у фізичному значенні зв'язок ми розуміємо як актуальну здійснювану взаємодію влади та громадянського суспільства як носіїв фізичної, або матеріальної, і психічної, або інтелектуальної енергії. Зрозуміло, що аналізуючи взаємовпливи, які природно мають місце між протилежностями суперечності, ми повинні використати поняття зв'язок у кібернетичному сенсі. Тому особливо

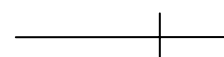

важливо включити до комплексу методологічних засобів дослідження поняття “прямий зв’язок” та “зворотний зв’язок”. Це подвійно актуально, оскільки мова йде про управління та саморегуляцію, що не відбуваються без корегування. Одним словом, зв’язок – це потужний функціональний орган у механізмі взаємодії даних підсистем соціального цілого. За ідеями А. Ухтомського, О. Леонтьєва органом можуть бути будь-яке тимчасове поєднання сил, здатне здійснити певне досягнення або соціальну зміну. Функціональні органи діють, за О. Леонтьєвим, “таким же чином, як і звичайні морфологічні постійні органи; однак вони відрізняються від останніх тим, що являють собою новоутворення, які виникають у процесі індивідуального (онтогенетичного) розвитку” [95, 412].

Якщо взаємозв’язок системно почне змінюватись, то ми будемо вивчати вже не статику між владою та громадянським суспільством, а динаміку їх відносин. За таких умов ми не можемо щось серйозне обґрунтувати без звернення до поняття механізму, а точніше до поняття “механізм взаємодії”. Отже, з його введенням у методологічний апарат дослідження філософський аналіз проблеми стає доведеним до своєї можливої (з точки зору теорії пізнання) межі, оскільки після пояснення взаємодії елементів механізму саморозгортання соціального організму між собою більше нічого вже не можна буде додати.

У визначенні механізму взаємодії влади та громадянського суспільства ми солідарні з визначенням суті справи, яке дав М. Моїсеєв у роботі “Людина і ноосфера”, він пише: “Вимовляючи слово “механізм”, ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв’язків, процедуру змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі” [113, 43].

На принцип розвитку ми покладаємо надію, що він допоможе висвітлити становлення механізму взаємодії та перехід цього специфічного комплексу в нову якість та викрити зворотний вплив громадянського суспільства на стан та

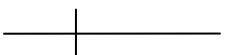

еволюцію системи влади. У цьому буде полягати ефект мультиплікаційності від виконаного нами дослідження.

Завдяки цьому принципу ми маємо розвести між собою поняття “функціонування” і “розвиток”. У даному дослідженні процеси функціонування та розвитку різняться між собою. Розвиток взаємовідносин між громадянським суспільством та владою відрізняється від функціонування тим, що перший процес істотно відмінний від простої зміни станів. Тут момент розвитку є не просто саморозкриття їх єдності, актуалізація належних цьому комплексу потенцій, а така зміна станів, в основі якої лежить неможливість з тих чи інших причин збереження існуючих форм функціонування. Функціонування щонайбільше призводить до певної повноти прояву внутрішньої організації елементів та потенцій цих підсистем у структурі соціального організму країни, а розвиток веде його до еволюції і переходу від одного типу або виду до принципово іншого. Тому в еволюції діють здебільшого закони розвитку, а в організації або взаємодії – закони функціонування.

Завершуючи обґрунтування принципів дослідження процесу формування громадянського суспільства під впливом влади, ми залишаємо за собою право використовувати не тільки ці вищезазначені принципи наукового пізнання, але й залежно від мети аналізу звернутись до інших, наприклад, принципу субстанції, принципу суперечливості, принципу єдності теорії і практики, принципу цілісності, принципу дуалізму, принципу синархії та ін.

Одночасно ми обережно ставимося, наприклад, до принципу та постмодернізму, за його свідомо мозаїчним та еkleктичним перебором фрагментів і цінностей культурного досвіду попередніх епох і багатомірної сучасної реальності. Він хоча й намагається вдихнути у політологію культурні (етичні, естетичні та релігійні) смисли, підживити її більш широким смисловим контекстом. Насамперед це стосується філософської рефлексії феноменологічних аспектів буття (практики повсякденності) і знаково-текстової реальності в різних її

проявах, що відіграє у системі політичної регуляції надзвичайно специфічну і важливу роль.

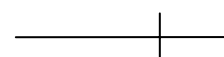
Нині соціально-політична теорія загалом знаходиться в тисках потужної парадигмальної кризи, який стосується загальновизнаної “картини соціального світу” і методу, що її створив. Ця криза є продуктом тих кардинальних зсувів у стилі мислення й розуміння світу, що знаменують перехід від класичної парадигми знання до некласичної і посткласичної парадигми. Використовуючи термінологію А. Дж. Тойнбі, можна сказати, що сучасна соціальна теорія інтенсивно шукає відповідь на виклик інформаційної цивілізації.

Руйнівну функцію щодо свідомості особистості, принаймні на першому етапі, сьогодні виконує глобалізація, що визнається новою формою влади. Вона “розмиває” свідомість пересічного громадянина, руйнує його позитивне ставлення до національної держави, штовхає до визнання принципу космополітизму та формує потужне геоєвропейське мислення.

Однак пізнавальний процес не зупиняється, і тому треба формувати нове мислення та оновлювати методологічний інструментарій у ході повсякденної практики пізнання. Для цього тепер звернемося до відбору методів дослідження влади як інструменту формування громадянського суспільства.

Провідними засобами теоретичного дослідження соціальних систем є системний, структурно-функціональний, дедуктивний методи. Потенційно багатим та необхідним для реалізації мети даного дослідження є системний метод, що базується на понятті “система”. Ми навіть не змогли обійтись без цього терміна, викладаючи попередні міркування щодо актуальності, сутності та змісту проблемної ситуації.

Цей метод здобув широке визнання у 70-ті роки ХХ ст., як загальнофілософська та методологічна рефлексія на основі загальних уявлень про систему, згідно з якою її атрибутивними властивостями є зв'язок, цілісність та сталість структури. Тому в дослідженні ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи, що внесений в методологію системних досліджень

такими вченими, як А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. П. Бусленко, А. А. Вавілов, Д. М. Гвішіані, Д. Гіг, В. М. Глушко, А. А. Дородніцин, М. Згуровський, І. Кант, В. Карташев, М. В. Келдиш, Г. В. Кисунько, С. П. Корольов, А. Кравець, В. Кузьмін, Г. І. Марчук, А. Л. Мінц, М. М. Моїсеєв, І. Новик, Е. Семенюк, В. Тюхтін, І. Фролов, Е. Юдін та ін.

У створення теорії системного аналізу та системної методології вагомими є праці вчених інших країн, серед яких варто відзначити К. Боулдінга, Дж. Кліра, М. Месєровича, Г. Саймона, А. Холла, У. Ешбі та ін.

Системний аналіз – це наступний крок у розвитку сучасної науки, а саме: перехід від одномірної науки до багатомірної, у якій всебічно досліджується не тільки сама система, але й умови її створення та функціонування, а також умови управління функціонуванням системи у так званих штатних, нештатних, критичних та надзвичайних ситуаціях з позицій мінімізації впливу факторів ризику [124-125].

Універсальним є визначення системи, що, як нам уявляється, може служити основою, відправним моментом сучасного тлумачення даного поняття: система – “це сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність”. Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме завдяки цьому зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю [18, 29]. А. Кравець додає до цього ще один істотний момент – виділеність системи з її оточення, визначаючи систему як “специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відношень” [81, 44-45].

З безлічі існуючих визначень системи В. Садовський і Е. Юдін виділяють інваріант значення даного поняття: “1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність з середовищем;

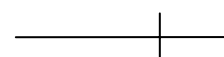
3) як правило, будь-яка система, що досліджується, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, що досліджується, звичайно, виступають як системи більш низького порядку” [62, 12].

У розвитку системного аналізу фахівці виокремлюють чотири етапи, а саме: перший – перша половина ХХ ст., і пов’язаний він із незалежним накопиченням філософських та методологічних ідей, що спонтанно виникали самі; другий – формувався у надзвичайних умовах 30-40-х років ХХ ст. і був пов’язаний із необхідністю оперативного вирішення складних завдань державного і військового призначення у режимі жорсткого дефіциту часу; третій – формувався у повоєнні роки з середини 40-х до кінця 70-х років ХХ ст. і був пов’язаний з якісно новими завданнями, унікальними теоретичними та науково-технічними досягненнями; четвертий – розпочався з початку 80-х років ХХ ст. і пов’язаний з глобальним баченням проблем із врахуванням, взаємозв’язків, які постійно зростають та взаємозалежностей між суб’єктами соціального світу та природою.

Системна методологія спирається на такі поняття, як “елемент”, “компонент”, “інгредієнт”, “функція”, “зв’язок”, “структура”, “властивості системи” та ін. Під елементом у даному випадку ми будемо розуміти найменшу частку, на яку розкладаються громадянське суспільство і система влади під час взаємодії між собою.

Принципову відмінність між елементом, компонентом у складі соціального цілого ми визначаємо на підставі поняття функції. Під функцією ми розуміємо те, що повинно зробити те чи інше соціальне утворення для того, щоб система зберігала цілісність і життєздатність.

Наскільки важлива категорія “функція” у дослідженні проблеми взаємодії громадянського суспільства та системи влади, свідчить наступне теоретичне положення Е. Дюркгейма: “Слово “функція” вживається у двох достатньо протилежних значеннях. Воно означає або систему життєвих рухів –

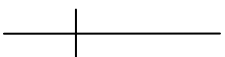

відволікаючись від їх наслідків, – або відношення відповідності, що існує між цими рухами та будь-якими потребами організму” [57, 55].

Крім того, поняття функції нам потрібно щоб визначити роль влади у структурі громадянського суспільства, а громадянського суспільства, в свою чергу, у структурі соціального організму країни. Цього не можна зробити без застосування таких дослідницьких засобів, якими є такі суто спеціальні терміни, як гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз. Тут необхідно дещо пояснити докладніше, оскільки це цілком нові для вітчизняної соціальної філософії та політології поняття.

Оскільки об'єкти дослідження – живі системи, то їм, природно, притаманні всі закономірності саморозгортання живої речовини. Це означає, що в онтогенезі, після стадії зародження, має місце стадія гомеореза, в ході якої іде становлення соціальних систем. Її треба відрізнити від стадії гомеостаза. У роботі “Загальна теорія життя” Г. Югай розмежовує названі поняття: “Якщо гомеостаз означає сталість рухомого рівноважного стану, то гомеорез сталість шляхів розвитку живої системи, їхніх змін, які включають у себе переходи від одних рівноважних станів до інших, тобто гомеорез охоплює і гомеостаз”.

Далі він продовжує: “Гомеорез від гомеостазу можна відрізнити за багатьма ознаками. Гомеорез характеризується, по-перше, більш динамічним, функціональним характером; якщо гомеостаз – це збереження заданого стану рівноваги шляхом авторегуляції, то гомеорез – автономізований процес новоутворення або самоорганізації, тобто зміна стану навіть і гомеостазу, на основі чого досягаються не тільки новоутворення, але й стабілізація форм (І. Шмальгаузен). По-друге, якщо при гомеостазі зберігаються в певних межах окремі змінні, то при гомеорезі змінюються і зберігаються всі інші змінні системи шляхом їхніх динамічних перетворень. На відміну від гомеостазу, який не викликає появу новоутворень, гомеорез веде до таких. По-третє, гомеорез означає зміни протягом

усього процесу розвитку системи, спрямовані на досягнення кінцевого результату”.

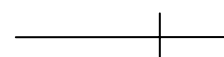
Для нас використання цих двох понять дуже важливе, оскільки ми не можемо без них правильно зрозуміти дію влади, оскільки на етапі гомеорезу вона повинна підтримувати нестабільність, штовхати громадянське суспільство до структурних змін, а на етапі гомеостазу, навпаки, повинна утримувати цю соціальну підсистему в консервативному режимі.

У термінах теорії катастроф старіння громадянського суспільства є поступове кількісне накопичення системних протиріч, а смерть (некрогенез) – якісний стрибок у “нову сутність”. В. Войтенко пише про те, що “системи, не здатні до вирішення протиріч, які виникають, можна назвати організаційно кінцевими, а процес їхньої дестабілізації, що наростає – гомеоклазом” [34]. Зниклі цивілізації, розпад СРСР, Югославії та інших соціальних організмів сьогодні наочно показують, що термін гомеоклаз має право на життя в соціально-політичній науці. Він повинен стати ефективним засобом вивчення громадянського суспільства.

З кожною з вищерозглянутих категорій по-своєму пов'язане поняття “структури”, що відбиває форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей у системі. У численних визначеннях цієї категорії є істотна розбіжність. У розумінні багатьох дослідників структура включає в себе не тільки чисту схему стосунків, упорядкованості елементів системи, але і самі ці елементи.

Завдяки домінантам сучасної системної методології у поле нашого зору мають потрапити не стільки самі ці одиниці аналізу, скільки їх властивості. Тобто, поряд з традиційними характеристиками системи (взаємозв'язок, ієрархічність структури, цілісність та ін.) у поле зору потрапляють нові її характеристики (самовідтворення або аутопоезис, нелінійність, потенціальність, критичний стан та критична поведінка та ін.).

У літературі подається п'ять основних системних методологій, з яких формується пошуковий фонд “проблемно-

вирішальних” прийомів. Кожна з них являє собою специфічний засіб розуміння системної ієрархії й організації мислення дослідника. Автори сформулювали їх як системні метафори, що мають використовуватись як фільтри, ракурси аналізу для вивчення соціальних явищ і які обіймають собою майже всю теорію менеджменту та організації. Мова йде про такі метафори [27, 150].

1. Механічна метафора, або погляд з точки зору “закритої системи”;

2. Органічна метафора, або погляд з точки зору “відкритої системи”;

3. Нейрокібернетична метафора, або погляд з точки зору “життєздатної системи”;

4. Культурна метафора, що визначає шляхи досягнення в суспільстві духу співпраці та єдності;

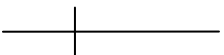
5. Політична метафора, що інтерпретує відносини між індивідами та групами як змагальні і такі, що включають боротьбу за владу, типізує конфліктні відносини.

На досягнення мети нашого дослідження більш продуктивно має спрацювати культурна та політична метафори, що націлені на досягнення в суспільстві співпраці та єдності через боротьбу за владу. Саме через ці ідеологеми ми й маємо рухатись далі.

Принциповим є питання про підхід до вивчення онтології громадянського суспільства та соціального інституту влади. Тут ми будемо виходити з того, що категорії соціальної філософії та політології в даному дослідженні виконують роль матеріалу, який вивчається, вимагає особливого до себе ставлення, суть якого полягає в тому, що соціальні факти, тобто громадянське суспільство та владу треба розглядати як речі. Пояснимо даний момент більш докладно, оскільки він дуже важливий для розуміння логіки побудови дослідних процедур і всього викладу результатів дослідження.

Тут термін “річ” слід розуміти як соціальний факт, що в силу своїх атрибутивних властивостей здатен чинити зовнішній тиск на людину та інші складові соціального організму країни. Якщо цього не визнавати, то тоді принципово неможливо вирішити проблемну ситуацію даного дослідження.

Про те, що соціальні відносини між людьми, групами людей та класами треба розглядати як речі свідчать К. Маркс [106, 498]

та Е. Дюркгейм [57, 394, 421, 545]. У відомій роботі “О разделении общественного труда. Метод социологии” Е. Дюркгейм писав, що “перше й основне правило полягає в тому, що соціальні факти потрібно розглядати як речі”, причому як “речі того ж рангу, що і матеріальні речі, хоча на свій лад”.

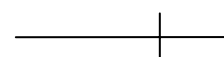
Оскільки ми досліджуємо гіпотезу про те, що влада здатна впливати на формування громадянського суспільства, то наведена теза Е. Дюркгейма має глибокий методологічний сенс: вона не стверджує, що соціальні факти – це речі, а доводить, що їх необхідно вивчати як речі.

Тому, перш ніж розпочати подальше вивчення процесу впливу влади на громадянське суспільство, нам слід уточнити значення таких понять, як “суб'єктивоване” і “об'єктивоване” для реалізації мети монографічного дослідження і вказати на їхній зв'язок з такими поняттями, як “об'єктивне” і “суб'єктивне”.

Під “об'єктивним” у дослідженні розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю і незалежно від неї, а під “суб'єктивним” все, що пройшло через свідомість й існує в ній як суб'єктивований зміст об'єктивного. При цьому, якщо поняття “об'єктивне” і “суб'єктивне” являють собою найбільш загальні рівні людської природи, то категорії “об'єктивоване” і “суб'єктивоване” описують процеси взаємопроникнення цих рівнів.

І суб'єктивоване, і об'єктивоване мають загальний об'єктивний зміст, основопокладаючи субстанцію – потреби людини, тому сама людина виступає засобом опосередкування їх взаємодії.

Таким чином, теоретично можна зв'язати воєдино владу та громадянське суспільство лише за допомогою процесу опосередкування, але для цього потрібний спеціальний агент, здатний теоретичними засобами реалізувати названу процедуру. Це означає, що для теоретичного доказу єдності й відмінності вищеназваних підсистем соціального організму країни треба в межах нашої дійсності знайти певний універсальний засіб або навіть комплекс специфічних

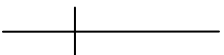
інтелектуальних знарядь такого опосередкування. Якщо віднайти такий теоретичний засіб, то можна суттєво підвищити ефективність генетичного аналізу соціального явища. Гегель, наприклад, стверджував, що “середній термін” – опосередкування – “складає нерв доказу, є, тому лише щось таке, в чому цей зв'язок виявляє себе і де він стає зовнішнім” [40, 275]. В іншому місці він визначав опосередкування “як рівність собі самому, що перебуває в русі”.

Ми вже зазначили, що в якості такого агента ми розглядаємо людину як носія, з одного боку, системи потреб родового/громадянського життя, а з другого – влади. При цьому не виключено, що у подальшому аналізі з'являться й інші посередники, за участю яких тільки й можливо відтворити повний цикл взаємодії системи влади та громадянського суспільства.

Тепер звернемо увагу на загальнофілософський та спеціальний або політологічний категоріальний апарат дослідження. Що стосується загальновідомих філософських категорії – природа, сутність, зміст, форма влади та громадянського суспільства – то вони виконують узвичаєні у теоретичному дослідженні функції, тому ми на них не зупиняємося. Без них просто неможливо будь-що пояснити.

На превеликий жаль, у світлі “недодослідженості” законів діалектики не отримали достатній розвиток деякі важливі для перевірки гіпотез даного дослідження категорії філософії та політології, а це позбавляє можливості сьогодні ефективно досліджувати соціальну реальність. Серед недостатньо розроблених категорій, у першу чергу, треба назвати такі, як “частина” й “ціле”, “просте” і “складне”, “нижче” і “вище”, “сила”, “фактор”, “умови”, “атрактор”, “параметр управління” і деякі інші. Підмінюванні поширеними інтуїтивними уявленнями, ці категорії до останнього часу знаходились немовби в тіні, не привертаючи до себе уваги з боку логіки і методології науки.

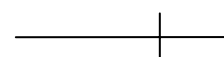
Дослідження має бути побудоване на центральній категорії “влада”, що є далеко неоднозначним терміном і на яке ми

повинні не тільки звернути увагу в методологічній частині дослідження, а й спеціально дослідити у другому розділі роботи. Отже, тут ми наведемо значення цього терміну так, як його подано в сучасних словниках. Найбільш опрацьованим є, на нашу думку, його тлумачення у кратологічному словнику "Власть" за авторством В. Ф. Халіпова [188, 70-71]. Отже, влада (англ. право управління – *power authority*; панування – *rule*; грецьке – *kratos*; лат. – *austoritas imperium*; нім. – *macht*; ісп. – *poder*; італ. – *dominio, potere*; португ. – *poderio*; фр. – *pouvoir*; есперанто – *potenco*). 1) Здатність, право і можливість розпоряджатися будь-ким, будь-чим, здійснювати рішучий вплив на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей за допомогою різного роду засобів – закону, права, авторитету, волі, суду, примусу; 2) політичне панування над людьми, їх спільнотами, організаціями, країнами та їх угрупованнями; 3) система державних органів; 4) особи, органи, що наділені відповідними державними, адміністративними повноваженнями, або як такі, що володіють різного роду впливом, повноваженнями за звичаєм, чи такі, що привласнили їх собі.

У даному вимірі подаються й владні функції (*power functions*), що нас теж не зовсім влаштовує, оскільки ми їх бачимо у дещо іншому світлі. Нагадаємо, що у трактуванні В. Ф. Халіпова владні функції – це покладені на певні посадові особи, державних службовців і органи (організації) обов'язки, що пов'язані з їх приналежністю до сфери влади, обслуговуванню і розвитком цієї сфери, її гуманізацією, забезпеченням реалізації повноважень органів державної влади [188, 70].

Зрозуміло, що така багатовимірність даної категорії нас не зовсім влаштовує, оскільки серед наведених визначень відсутнє її онтологічне визначення як явища, що має об'єктивне, а не об'єктивоване походження. З точки зору реалізації основної мети дослідження нам більш функціонально підходить визначення влади, що наводить Н. Луман, який пише про те, що: "влада є комунікація, що керує медійним кодом", тобто розглядає її як засіб комунікації [97].

Вживання терміна “влада” буде некоректним без вживання парної категорії, якою є “свобода”. Отже, тут треба розглянути значення даного терміна, згідно з визнаними науковими джерелами. Так у кратологічному словнику І. Ф. Халіпова Поняття “Власть” викладається як: 1) можливість проявлення суб’єктом своєї волі; 2) незалежність, відсутність будь-яких утисків або обмежень для влади чи членів суспільства; 3) загальна відсутність обмежень; 4) стан того, хто не знаходиться у неволі [188, 341].

Більш “тонку” картину методологічного забезпечення вирішення проблемної ситуації даного дослідження подає “Философский энциклопедический словарь”, у якому термін “свобода” подається як “здатність людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, у ході якої вона досягає поставлених перед собою цілей” [184, 569]. Для реалізації мети дослідження найважливішим є визначення атрибутивних характеристик явища свободи, що викладається у даному джерелі. Тут мається на увазі те, що “практична реалізація внутрішньої свободи (тут і далі виділено нами – М. Б.) особистості здійснюється завдяки об’єктивній можливості або зовнішній свободі для такої діяльності.

До того ж у даному джерелі є визначення поняття “свобода волі”, яке тут подається у такому значенні: “означає самовизначеність людини у своїх діях”, що неможливо реалізувати без реальної влади. На наявність у феномені свободи елементу “воля” екстракту влади вказує його загальнофілософський смисл. Воля, як відомо, – це “здатність до вибору мети діяльності і внутрішніх зусиль, що необхідні для її здійснення” [184, 97].

Отже, у ході реалізації мети даного дослідження є сенс розглядати поняття “влада” і “свобода”: по-перше, як співрозмірні, а по-друге, – як такі, що висвітлюють проблемну ситуацію з різних боків. На нашу думку, тут є доречним розуміння вживання терміна “влада” – із зовнішнього впливу на формування громадянського суспільства, а “свобода” – з боку

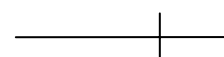
внутрішнього стану або потреб громадянського суспільства.

Далі у якості інструментарію дослідження взаємодії вищеназваних соціальних утворень використовуються відпрацьовані категорії соціальної філософії та політології, що являють собою прошаркові за своїм змістовним наповненням характеристики життєвого світу людини і суспільства. Вони відіграють роль таких форм практичного, духовно-практичного й духовно-теоретичного освоєння суспільно-історичної дійсності як органічної цілісності, де довільна з категорій постає як своєрідне уособлення будь-якої іншої, оскільки кожна є не що інше як сама ця дійсність як цілісність (чи її образ), зафіксована в одному з ракурсів. Вони корінним чином і різнобічно зумовлені життєдіяльністю того чи іншого соціального організму – суспільства, цивілізації тощо.

При цьому, як формування, так і функціонування категорій дослідження, відбувається через співпадіння онтогенезу і філогенезу, оскільки зміна й засвоєння форм категоризації життєвого світу кожним індивідом і поколіннями в процесі їх входження в систему культури відтворює і уособлює в стислій специфікованій формі ступені категоризації дійсності (та їх поступове усвідомлення) в ході історичного розвитку людства в цілому.

Категорії дослідження повинні мати системну природу, щоб включати напрацювання у галузі влади та громадянського суспільства в структуру соціально-філософського і політологічного знання. Означена система може вирішувати завдання аутентичного розуміння політичної і соціальної сфер суспільства як цілісних і водночас внутрішньо диференційованих цілісностей. Це дуже важливо для забезпечення певного рівня методологічної чистоти та теоретичної цілісності здобутого знання про об'єкт дослідження. Незалежний інститут влади, маючи свій оригінальний сенс, у різних сферах – цілісностях, по-перше, проявляє себе по-різному, а по-друге, модифікує певним чином відносини між цими двома сферами – цілісностями.

Система категорій дослідження як рефлексивних форм

постає у двох основних вимірах: а) досконалої категоріальної системи як своєрідного канону, ідеалу соціально-політологічного осягнення категорій влади та громадянського суспільства; б) категоріального апарату, тобто органа, дійового інструменту такого осягнення та й методологічного засобу, застосованого в різних галузях людського життя, зокрема, сучасного наукового пізнання.

У той же час треба обґрунтувати свій ракурс змісту таких понять, що будуть не просто присутніми в означеному процесі взаємодії, а будуть учасниками, на яких покладена роль посередників цього дійства.

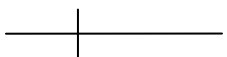
Зрозуміло, що попередньо тут мова йде про такі основопокладаючі поняття, як “індивід”, “особистість”, “людина”, “суспільство”, “соціальний організм”, “соціальний інститут”, “політика”, “право”, “закон”, “політична система”, “держава”, “держава загального добробуту”, “соціальна держава” та ін.

Отже, поняття індивід (з лат. *individuum* – нероздільне) –

1. Людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*, продукт філогенетичного і онтогенетичного розвитку, єдності вродженого і набутого, носій індивідуальних характерних рис (задатки, захоплення тощо).

2. Окремий представник людської спільноти; соціальна істота, яка виходить за рамки своєї природної (біол.) обмеженості, використовує знаряддя, знаки і через них оволодіває власною поведінкою і психічними процесами. Обидва значення терміна “індивід” є взаємопов’язаними. Найзагальніші характеристики індивіда: цілісність психофізіологічної організації; стійкість у взаємодії з навколишнім світом; активність.

Не менш вагоме значення для реалізації мети дослідження має категорія особистість. Вона у роботі розглядається як стійка система атрибутивних рис, що характеризують індивіда, продукт індивідуального і суспільно-політичного розвитку. Індивід стає особистістю у процесі його соціалізації, освоєння ним соціальних функцій, ролей, включення в соціально-політичні відносини.

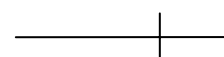

На відміну від соціалізованої особистості у соціальній сфері будь-якої країни є так звана особистість маргінальна, що утворює особистий склад негромадянського суспільства. Це така людина, яка знаходиться на межі різних соціальних груп, систем, культур і відчуває на собі вплив їхніх норм, цінностей тощо, які суперечать одна одній; індивід, що займає проміжне становище між різними соціальними групами. Становище такої особистості накладає певний відбиток як на її поведінку, так і на психіку.

Як уже вище було викладено, головним діячем громадянського суспільства є людина. У дослідженні вона розуміється як істота, яка втілює вищий ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності. Людина як суб'єкт і продукт трудової діяльності в суспільстві є системою, у якій фізичне і психічне генетично зумовлене і життєво сформоване, природне і соціальне утворюють нерозривну єдність.

Інтерпретуючи думку Аристотеля “Людина є політична істота, природно призначена жити у суспільстві”, Фрьонд, наприклад, акцентує увагу на трьох положеннях: 1) людина – політична істота за своєю природою, по-іншому, політика сутнісна, а не конвенціональна; 2) людина без полісу – не людина, а дещо нижче, тварина, або вище, бог; 3) політичний стан органічно притаманний людині, тому, як наполягає Аристотель, між функцією царя або магістрату і функцією батька сімейства і володаря рабів різниця не у ступені, а у специфіці [31, 40]. Дійсно, Аристотель, бачив у “природності” політики притаманну саме їй властивість, що полягає у тому, щоб не розділяти, а об'єднувати людей. Остання думка теж позитивно впливає на підтвердження нашої робочої гіпотези.

Особливе навантаження приходиться на терміни “суспільство”, “соціальний організм” і “соціальний інститут”. У дослідженнях доби соціальної кризи і завдяки синергетиці погляди на сутність та зміст цих категорій суттєво змінились [16; 24; 26; 172; 201]. Не розкриває специфіку цих понять і “Філософський словник соціальних термінів” за редакцією

В. П. Андрущенко. У ньому зазначено, наприклад, що суспільство, це – “одна з основоположних категорій соціальної філософії, історії та соціології – 1) у широкому розумінні якісно відмінне від природи надскладне багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас – органічно-цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об’єднання діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, в яких знаходить своє виявлення всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей; 2) у вузькому розумінні; а) діяхронічно чи синхронічно зафіксований соціальний організм; б) відносно самостійний і цілісний момент такого організму; в) спільна основа, поле перетину і накладання індивідуальних дій людей (А. Тойнбі); г) корелят держави (громадянське суспільство) [187, 571-572]. Головна проблема полягає у тому, що наведене розуміння суспільства не відрізняє його від поняття “соціальний організм”.

Отже у даному дослідженні ми маємо використати поняття “суспільство” у такому тлумаченні, як його подає авторський колектив під керуванням В. П. Андрущенко у “Короткому енциклопедичному словнику”. Тут зазначено, що “суспільство (соціальність, соціальне) – 1) у широкому розумінні: сукупність усіх способів взаємодії і форм об’єднання людей, в яких виражається їх всебічна залежність один від одного; 2) у вузькому розумінні: структурно або генетично певний тип (рід, вид, підвид та ін.) спілкування, що постає як історично визначена кількість або відносно самостійний елемент (аспект, момент та ін.) стійкої цілісності” [185, 548].

За таких умов термін “соціальний організм країни” логічно розглядати у поданні В. П. Беха, який тлумачить його як діалектичну суперечність між людиною і суспільством [16, 185-232]. У такому визначенні соціальний організм може у своїй структурі мати водночас: людину, громадянське суспільство і державу, що морфологічно і топологічно співіснують із сукупністю соціальних інститутів, у функцію яких входить обслуговування взаємодії не тільки особистостей, але й більш

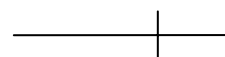
потужних соціальних утворень – громадянського суспільства і держави. Це гарна підвалина для обґрунтування головної гіпотези нашого дослідження.

На цьому фоні термін “соціальний інститут” сприймається нами як “форма організації та засіб здійснення спільної діяльності, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. За допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільної діяльності, інститути соціальні (держава, право, політичні партії, армія, церква, школа, родина, мораль, освіта тощо) виконують організаційні, регулятивні, управлінські та виховні функції у суспільстві” [185, 55]. Тут ми не згодні з авторами даної статті лише в тому, що школа, армія, церква – це не соціальні інститути, а соціальні організми, оскільки мають у своїй структурі людей. До соціальних інститутів належать, на нашу думку, лише елементи, що не містять людей, а саме: мораль, освіта, влада, право, закон та ін.

Іншими важливими категоріями, без яких не можливо реалізувати мету даного дослідження, є: поняття: “політика”, “право”, “закон”. З приводу понять “право” і закон” ми уже висловили свою позицію.

Зупинимось на аналізі “політики”, “політичного”, легальності та легітимності влади. Показовим є пояснення взаємозв’язку влади і політики М. Вебером, що розглядає владу первинним явищем, а політику – похідним. “Політика означає для нас надію брати участь у владі або впливати на її розподіл між державами, так і у межах однієї держави між групами людей... Держава, подібно політичним асоціаціям, що їй історично передували, складається з відносин панування одних людей над іншими ...” [235, 48]. Для підтвердження нашої робочої гіпотези про самостійне існування соціального інституту влади це дуже важливе свідчення.

В авторитетному виданні “Філософія політики” політика трактується як “організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність,

спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля задоволення власних запитів і потреб” [185, 430].

У той же час відомий західний дослідник Фрьонд намагається, як і інші дослідники, опрацювати ідею політичного; його аналіз зводиться до обґрунтування трьох фундаментальних основ політичного: загальних, констатуючих суспільні відносини функцій політики; існування політичного у вигляді системи відносин “друзів” і “ворогів”; а також наявність у суспільстві двох соціальних сфер – приватної і публічної, – без яких сутність політичного не може бути зрозумілою.

Не менш важливим, з огляду на головну мету нашого дослідження, є суперечність, що криється у трактуванні легальності і легітимізації влади. Мова йде про визнання громадянським суспільством держави як носія політичної влади, володаря, користувача сили і насилля у регулюванні відносин між групами у просторі громадянського суспільства.

Для реалізації мети нашого дослідження дуже важливо, що у філософсько-політологічній літературі є загальновизнаним той факт, що політичне буття влади потужніше, складніше й багатоманітніше її юридичного буття і що ця обставина обумовлює можливість і навіть необхідність їх неспівпадіння.

Але нас цікавить питання існування влади у соціальному оточенні політичних і неполітичних регулятивних механізмів – її співвідношення з правовою сферою, у якій застосовується об’єктивована у законі влада. Це питання про відносини держави і громадянського суспільства.

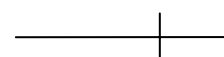
Отже, активним учасником процесу взаємодії є держава. Цей термін вживається у загальнофілософському, соціологічному та політологічному значенні. Тут нас знову таки приваблює визначення, що наведене у виданні “Філософія політики”. “Держава, – зазначається в даному виданні, – форма організації суспільного буття за допомогою законів, дія яких забезпечується відповідними суспільно-політичними і владними структурами, установами й організаціями... Держава

характеризується трьома основними ознаками: 1) наявністю публічної влади, відокремленої від народу, що протистоїть йому (спирається на армію, поліцію, примусові організації; 2) наявністю податкової системи, тобто стягування з населення коштів для утримання органів державної влади; 3) поділом населення за територіальним, а не родовим принципом” [185, 182].

Таким чином, між громадянським суспільством і державою, вже тільки на порівнянні змісту термінів, існує стале протиріччя, оскільки: по-перше, вони об’єднують людей за різними принципами, а саме: громадянське суспільство – за родовим, а держава – за територіальним принципом; по-друге, – за складом учасників, оскільки до держави входять державні службовці та представники силових структур, а до громадянського суспільства – усі інші (за виключенням суб’єктів негромадянського суспільства, про що мова вже йшла у першому підрозділі даної роботи).

Вживання термінів “держава загального добробуту” та “соціальна держава” має свою специфіку. Отже, держава загального добробуту – розвинене громадянське суспільство – держава, яка прагне забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальної захищеності, а в ідеалі – приблизно однакові для всіх стартові можливості реалізації життєвих цілей, розвитку особистості; тип соціальної політики, спрямованої на підвищення якості життя всіх громадян та стримування поширення соціальних ризиків.

У роботі термін “соціальна держава” вживається так, як він викладений у проекті Концепції соціальної держави України, а саме: як “високорозвинена, правова, демократична держава, яка забезпечує безпеку, добробут, справедливість, взаємну відповідальність, права і свободу людини, ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливості, солідарності, надає підтримку незахищеним верствам населення, впливає на розподіл матеріальних благ, проводить активну соціально-економічну політику центру та регіонів” [79, 2].

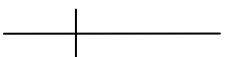

Специфічне навантаження має у дослідженні поняття “соціум”. У роботі ми виходимо з того, що соціум – (з лат. *socium* – заг., спільне) – тип соціальності, що існує як стійка спільнота людей, яка характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, політичних, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв’язком поколінь, стабільністю соціальної організації, певною культурою. У даному випадку громадянське суспільство можна розглядати як сукупність соціумів, у якому діють заклади соціальної роботи, намагаючись адаптувати особистість до умов соціуму.

За визначенням інституціонально-правового підходу політична система – “це сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними і етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому” [186, 171]. Зрозуміло, що для реалізації мети дослідження більш корисним є саме друга форма визначення сутності та змісту політичної системи.

Завершальним кроком у створенні світоглядно-методологічного фундаменту концепції взаємодії громадянського суспільства та соціального інституту влади є вибір провідного засобу дослідження. На підставі всього викладеного вище ми формуємо метод дослідження, який є напрямком нашого руху по об’єкту пізнання – соціально-політичній реальності. При цьому ми вважаємо, що генеральну мету нинішнього дослідження може бути досягнуто тільки завдяки методу сходження від абстрактного до конкретного, що дає змогу теоретично відтворити саморух громадянського суспільства та системи влади від протилежностей, що складають суперечність до їхньої тотожності в самій дійсності.

Таким чином, засіб дослідження знімає протилежності між теоретичним і практичним, історичним і логічним. Саме тому сходження від абстрактного до конкретного є спосіб дослідження цілісних об’єктів, що розвиваються, а застосування його стає можливим у філософії і науці, які рухаються

дедуктивним шляхом до своєї теоретичної зрілості.

Іншим підсумком даного підрозділу є теза про те, що використання у дослідженні вищезазначених принципів, методів та сучасного категоріального апарату повинно гарантувати певний науковий рівень проведення дослідження, обумовити новизну його теоретичних висновків та забезпечити ефективність практичних рекомендацій.

Висновки до першого розділу

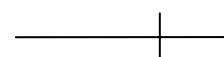
Отже, підбиваючи деякі підсумки аналітичної роботи, які створили підґрунтя для подальшої теоретичної роботи над відтворенням алгоритму взаємодії цих двох складових соціального життя будь-якої країни, зазначимо:

по-перше, генетичний та історичний аналізи переконливо довели, що проблема, яка покладена в основу роботи, є актуальною і що вона ні в філософському, ні в політологічному та науковому плані раніше ніколи не ставилась і тому є принципово новою для вітчизняної суспільствознавчої думки;

по-друге, феномен громадянського суспільства сьогодні активно розглядається фахівцями різного спрямування і обговорення ведеться навколо форми концептуалізації цього явища. Історичні, соціологічні, політологічні, культурологічні, правознавчі та інші підходи висвітлюють тільки поверхові пласти феномену, а морфологічна основа цього айсберга залишається тією частиною, що схована в глибинах соціального океану;

по-третє, формування громадянського суспільства – це процеси організації і самоорганізації народу;

по-четверте, стало очевидним, що на якісно новому етапі розвитку суспільства соціальний інститут влади має відігравати інші ролі, ніж він виконував до початку глобалізаційного процесу, що втягує нас у простір, в якому має панувати міжнародне право, полікультурність, толерантність,

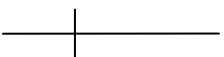
дискурсивність та більш широкі норми демократії. Прикро, що Україна перебуває ще на стадії визрівання свого громадянського суспільства та значно посилює ризики розчинитись або навіть недозріти до визнання своєї легітимності спільнотою європейських країн;

по-п'яте, поняття влади і свободи є синонімами, якими можна оперувати при аналізі формування громадянського суспільства;

по-шосте, сформувавши інструментальний комплекс світоглядно-методологічних засобів для вирішення проблемної ситуації, ми перевели її із стану проблеми у стан звичайної теоретичної задачі, оскільки тепер маємо засоби її розв'язання;

по-сьоме, рух дослідження проблеми від абстрактного до конкретного, за умов такої великої кількості публікацій про її складові (мається на увазі громадянське суспільство та феномен влади) має, на нашу думку, гарні дослідницькі перспективи;

по-восьме, тепер ми можемо перейти до гносеологічного аналізу влади як самостійного соціального інституту, процесу формування громадянського суспільства і визначити місце і роль феномену влади у його саморозгортанні. Але спочатку встановимо, які властивості притаманні владі та її різновидам, а також пересвідчимось у тому, що громадянське суспільство, по-перше, має потребу у присутності феномену влади для свого саморозвитку, а по-друге, володіє інструментом її застосування і контролю. У нас для цього є всі необхідні і достатні підстави.

Розділ II

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1 ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ВЛАДИ

Метою даного підрозділу є обґрунтування соціального інституту влади як соціального явища, функціонування та розвитку якого не залежить ні від держави, ні від громадянського суспільства. Більше того, його самостійне існування у просторі соціального світу обумовлює онтологію і морфологію як першого, так і другого соціального утворення, спрямовує їх взаємодію, функціонування і подальший розвиток. У цьому полягає, як відомо, основна гіпотеза даного дослідження.

Для того, щоб подати соціальний інститут влади як самостійне утворення соціального світу, що співрозмірне з іншими соціальними інститутами, наприклад, освіти, роду, релігії, шлюбу, права, власності та інших, треба обґрунтувати його специфічну природу, сутність, зміст, форму існування, види і різновиди, а також морфологію і функції.

При цьому ми виходимо з того, що традиційна соціологія

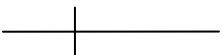

вирізняє, наприклад, три головні соціальні інститути, які впливають на соціальні процеси в суспільстві: рід, владу і власність [34, 79]. Нам також відоме визначення інституту влади, що наводить В. Ф. Халіпов у роботі “Кратология – наука о власти”. Нагадаємо, що згаданий інститут подається тут як “влада, що є соціальним суспільно-політичним явищем, як важлива, невід’ємна ланка, що є визначальним структурним елементом у житті суспільства з усіма своїми перевагами, можливостями і недоліками, як система у суспільному організмі, що потребує постійного аналізу, розвитку і удосконалення” [188, 140].

Однак не можна не звернути увагу на те, що поряд з цим терміном він подає й інший термін, а саме: “інститути влади”, до яких він відносить – “найважливіші структурні утворення, що складають систему влади (влад) як ціле (вищі, виконавчі, законодавчі, судові, контрольні органи тощо) [188, 140].

Специфіку свого завдання ми вбачаємо в тому, щоб концептуально подати механізм взаємодії трьох суспільних інститутів, а саме: громадянського суспільства (рід) і соціального у держави, завдяки опосередковуючій функції влади у складі цілого – соціального організму країни. Більше того, ми стверджуємо, що у саморозгортанні соціального світу влада відіграє унікальну роль каталізатора соціальних процесів або параметру управління, якщо висловитись мовою сучасної синергетичної парадигми.

За умови доведення існування влади як самостійного соціального інституту можна буде проаналізувати специфіку його прояву у структурі держави і у структурі громадянського суспільства, можна розкрити діалектику їх взаємодії, довести, що управління соціальними системами можливо здійснювати шляхом перерозподілу влади на користь одного з цих двох суб’єктів політологічної дії, далі принципово можливо довести й інші процеси, відхід, наприклад, держави з історичної арени, про що наполегливо й сьогодні мріють ортодоксальні комуністи.

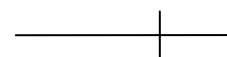

Пояснення генезису інституту влади припускає показати походження, виникнення, а в більш широкому значенні – зародження та наступний процес його розвитку як специфічного явища. Причому, це слід зробити у формі теоретичного пізнання субстанції, що лежить в основі соціального світу. При цьому слід зважити на ту обставину, що дане соціальне явище детермінується двома чинниками: підставою та умовами.

Підставою в даному випадку є сенс розглядати внутрішню потребу соціального у влади в виході назовні, а умовами – потребу соціального світу, що репрезентують в рівній мірі соціальний організм країни, а далі – суспільство, громадянське суспільство і держава, як його складові елементи, мати владу у тому чи іншому вигляді для задоволення потреби у саморегуляції і запобігання самознищенню соціального цілого.

Нагадаємо, що, уточнюючи сутність та зміст поняття “влада”, ми маємо справу вже не з самим явищем, а його гносеологічною формою. Отже, поняття влади, як і будь-яке інше поняття, виражає деяку сукупність смислових значень, що характеризує певну безліч предметів, явищ, відносин. Поняття – це “форма мислення, що відображає загальні й істотні ознаки предметів і явищ” [36]. Визначення поняття влади – це найважливіша складова філософського аналізу політологічного феномену, що являє собою логічну операцію, в процесі якої розкривається природа, сутність і зміст цього поняття.

Аналіз будь-якого явища треба починати, як відомо, з визначення його природи, оскільки відповідь на це питання визначає і полегшує шлях до визначення інших параметрів політологічного аналізу. Наша робоча гіпотеза полягає в тому, що суспільство складається з системи соціальних інститутів, які живлять і водночас обслуговують існування і співіснування його елементів. Зрозуміло, що держава і громадянське суспільство тут не є винятком, бо закономірним процесом є їх співіснування або взаємодія в рамках цілого – соціального

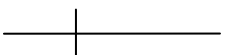
організму країни. Тут ми не оригінальні, оскільки поглиблюємо відомі вчення М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Мертонна, Е. Шилза, С. Ліпсета про інституціональні дії (М. Вебер), інституціональні комплекси (Т. Парсонс) та системи. Це означає, що ми поділяємо і прикладаємо ідеї функціоналізму до політологічної сфери.

Але спочатку дещо з'ясуємо щодо аналізу взаємопов'язаних соціальних понять (категорій), за допомогою яких можна розкрити зміст поняття влади. Він повинен починатися з онтологічного розгляду фундаментальної філософської категорії “суспільство”, оскільки нам треба уточнити природу соціального у влади – полем реалізації якого є саме цей простір. У цьому плані ми поділяємо кратологічні погляди деяких представників некласичної парадигми влади [224].

Звичайно дослідники виділяють “широке” і “вузьке” тлумачення поняття суспільства [21, 351-352]. У “широкому” розумінні суспільство розглядається як частина матеріального світу, яке відособилася від природи і яке являє собою форму життєдіяльності людей, що історично розвивається. У “вузькому” розумінні суспільство – це певний етап людської історії.

Нас у даному філософсько-політологічному дослідженні передусім цікавить широке трактування цього поняття, оскільки саме воно забезпечує застосування системного підходу до визначення суспільства, який дає можливість осмислити основні особливості влади як глобального соціального явища і її фундаментальну роль в найскладнішій соціальній системі, якою є все людське співтовариство загалом.

Системний підхід до осмислення суспільства почав своє формування у другій половині ХІХ ст. (К. Маркс та ін.) і остаточно сформувався протягом ХХ ст. (Н. Луман, Т. Парсонс та ін.). У рамках даного підходу суспільство розглядається і визначається як соціальна система, тобто як деяке соціально-

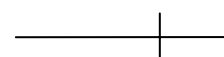

матеріальне утворення, в якому зв'язок елементів, що його утворюють, сильніше за зв'язок останніх з елементами, що не входять в це утворення [5; 10; 177; 193].

Невід'ємним первинним компонентом суспільства виступають суспільні відносини, носієм яких є індивід, а також соціальні групи, що включають його. Через суспільні відносини і здійснює свою діяльність спеціальна підсистема управління у людському суспільстві.

Суспільні відносини, як основний елемент суспільства, були проаналізовані ще К. Марксом і П. Сорокіним [102; 164]. У вітчизняній філософській літературі поняття “суспільні відносини” традиційно визначається в узагальненій формі як відносини між людьми, що встановлюються в процесі їх спільної практичної і духовної діяльності [119; 165-166]. Потрібно зазначити, що практична і духовна діяльність людей засновується на праці – головній передумові людського існування, загальній для всіх форм суспільного життя і такій, що забезпечує задоволення різноманітних людських потреб. Під працею звичайно розуміється доцільна діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для існування індивіда і суспільства як соціальної системи [181]. Соціальний розподіл праці, необхідність в існуванні певних соціальних інститутів, що забезпечують процес управління в суспільній системі, і об'єктивна потреба цієї системи в здійсненні функцій щодо свого збереження і своєї оптимізації детермінують виникнення в людському суспільстві особливого роду суспільних відносин: відносин панування і підпорядкування.

Т. Парсонс проводить чітку різницю між структурними і функціональними категоріями, що відображають відповідно статичний і динамічний аспекти суспільства. Це він виклав, як відомо, у роботі “Социальная система” (1951) [225]. Для нас важливо також те, що до усіх цих рівнів можуть бути застосовні, за думкою Т. Парсонса, інваріантні на кожному з них функціональні вимоги системи, що виражаються також у

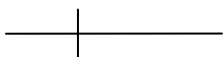

чотирьох категоріях: адаптація, що пов'язана з проблемами раціональної організації, розподілу ресурсів і пристосування до впливу зовнішнього середовища; досягнення цілей, що вимагає вибір цільових пріоритетів, мобілізацію ресурсів для їх досягнення і підтримки власне процесу цілереалізації; інтеграція, що детермінує проблему солідарності, координації і взаємодії елементів системи; латентність, що охоплює збереження форми або підтримку мотивації діючих осіб, їх потреб та рольової майстерності, і зняття напруги у цих "акторів".

Тут важливо зробити акцент на тому, що цінності є компонентами, які наближені до культурологічної системи суспільства, а ролі, що виконують люди або їх колективи – відхиляються у бік особистісних систем, але природа їх взаємодії є культура або глибше – духовність, що живить соціальний організм країни. Тому природа влади, що оперує, якщо більш глибоко узагальнити, ідеологемами, цінностями, нормами, статусом, ролями, очікуваннями, санкціями, не може бути лише духовною. Владні відносини за природою обумовлені передачею смислів від суб'єкта до об'єкта у вертикальному вимірі або обмін ними між суб'єктами у горизонтальній площині. Безкомпромісним тут є виконання всіма діючими особами їх імперативів.

Отже, у вивченні природи предмета дослідження ми визначили, що влада є явище духовне. Онтологічно вона ґрунтується на сукупності сенсів, що спрямовують соціальний розвиток, оскільки сам соціальний світ має квантово-хвильове походження і цьому є достатньо потужне теоретичне обґрунтування [16].

Тепер, коли з'ясовано, що влада має семантичну природу, ми можемо перейти до більш глибокого аналізу сутності цього явища. Якщо виходити із загальнофілософського визначення категорії сутності, то під сутністю влади треба розуміти регуляцію і саморегуляцію у ході процесів творення і відтворення громадянського суспільства, тобто необхідно

розуміти вираження самоупорядкування його внутрішнього змісту, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм його буття та цільового втручання у цей процес держави. У мисленні категорії сутності і явища влади висловлюють перехід від розмаїття наявних форм самоорганізації соціального світу до його внутрішнього змісту і єдності, до поняття.

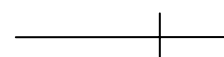
Функціональна роль наукових понять, у тому числі й поняття влади, в теоретичному аналізі і практичних дослідженнях багатогранна. По-перше, поняття є основними елементами теорій, вони акумулюють і передають істотну частину нашого знання про реальний світ і роблять можливим його опис і пояснення. По-друге, поняття забезпечують наукову комунікацію. По-третє, поняття, як “логічні атоми нашої інтелектуальної діяльності” [204, 284-285], виконують евристичну функцію, будучи робочими інструментами наукового дослідження.

Для того, щоб визначити поняття влади таким чином, щоб воно успішно виконувало свою функціональну роль, найбільш повно розкривало свій зміст і відображало загальні і суттєві ознаки явища, що розглядається, необхідно керуватися низкою принципів, які стосуються визначення даного поняття і розкриття його змісту. Виділимо чотири таких принципи.

Перший – зміст поняття влади повинен бути унікальним. Це принципове положення базується на принципі дослідження соціальної реальності, відповідно до якого всяке поняття повинно мати унікальний, тільки йому властивий зміст, оскільки понятійна структура не може бути “засмічена” синонімами, присутність яких неминуче позначається на чіткості і ясності опису соціальної реальності [223; 231].

Другий – зміст поняття влади повинен бути відносно близьким до традиційного (буденного) значення слова “влада” [91; 231].

Третій – поняття влади повинне бути пов’язане і співвіднесене з іншими поняттями (категоріями). Зв’язки і

відношення між поняттями допомагають уточнити їх зміст, спільні риси і відмінності. Кожне поняття має певний зміст вже саме по собі. Разом з тим його зміст може бути повністю розкритий тільки в співвіднесенні з іншими поняттями. “Лише в системі наукові поняття, – стверджує В. Г. Ледяєв, – утворюють гнучку логічну форму, що забезпечує всебічне відображення універсального зв'язку” [91].

Четвертий принцип – зміст поняття влади повинен включати основні сутнісні ознаки явища влади. Даний принцип засновується на тому, що влада являє собою складне глобальне явище, що відображає багатообразну, мінливу, суперечливу соціальну реальність і включає прояв різних сутнісних аспектів останньої. Як складне явище, влада має і багаторівневу сутність, у якій на сучасному етапі розвитку кратологічної думки проглядаються, на наш погляд, чотири основних атрибутивних характеристики, а саме: воля суб'єкта, мета влади, підпорядковуюча сила і соціальна відповідальність.

Застосування вищезгаданих принципів є ефективним за умови, що буде вироблена чітка послідовність дій при виведенні, визначенні поняття влади і розкритті його суті та змісту. Тому уявляється можливим спочатку приступити до поетапного розкриття суті та змісту поняття, що визначається, шляхом послідовного аналізу взаємопов'язаних понять (категорій), які в узагальненій формі відображають основні сутнісні ознаки явища, що досліджується, а потім перейти до побудови єдиної конструкції поняття влади, яке розкриває свій цілісний зміст.

Фрьонд, наприклад, робить важливий для нас висновок про те, що владні відносини, як і політичні, мають відносно самостійний характер існування. Інакше, на його думку, сутність влади є конкретна політична діяльність. Тут великий вплив на Фрьонда справляє установка, що влада – це держава, а держава – це влада. Нагадаємо, що наша дослідницька позиція полягає в дещо іншому, а саме: ми

визнаємо, що будь-яка держава – це дійсно завжди влада, але не всяка влада – це держава. Громадянське суспільство – це теж влада, і помаранчева революція це переконливо довела.

При цьому ми згодні з тезою Фрьонда про те, що універсальний початок влади – відносини командування (розпорядження) і підпорядкування (виконання). Саме вони утворюють категорію всезагальності, яку Фрьонд визнає співрозмірною з будь-яким рівнем політики як специфічної, іманентній суспільному життю, діяльності.

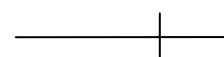
Отже сутність влади – це підкорення одного суб'єкта другому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і загальний організаційний принцип влади: командування.

Дискурс політологічного дослідження вимагає тут зазначити два види підкорення. Подвійний характер підкорення визначає дві форми існування смислів, що утворюють онтологію влади. Нагадаємо, що є смисли, що існують поза будь-яким суб'єктом історичної дії, а є – що виробляють особистості чи колективні спільноти, наприклад, Європейський Союз, політичні партії чи корпорації.

Тепер можна, нарешті, перейти до аналізу змісту влади. При цьому зміст влади, формою прояву якої є регуляція та саморегуляція родового життя людей у даному дослідженні розглядається не як сам собою субстрат влади, як соціального явища, а як його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію елементів, що її утворюють, між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому смислі сам зміст влади виступає як процес локалізації соціальної взаємодії людей у просторі та циклізації у часі.

Його, зміст влади, слід розглядати як специфічну комунікацію. Цікаво, що інструментом підкорення об'єкта управління суб'єкту управління виступає управлінська інформація, управлінська дія та управлінська мова.

Тут також доцільно зробити два принципових зауваження. Перше пов'язане з тим, що прояв змісту влади “виходить”

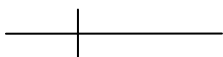

через специфічну виробничу діяльність людини. “Дія... є атрибутивним поняттям; вона узагальнює, – на думку П. Штомпки, – певні властивості соціальної фабрики, цю “справді дійсну дійсність” соціального світу [201].

Друге зауваження полягає в тому, що погляд на зміст влади як специфічну комунікацію вплітає у нашу роботу ідеї такого авторитетного автора у цій галузі, як Ніклас Луман. У своїй відомій праці “Власть” він пише: “Теорія засобів комунікації як теорія влади має ту перевагу, що відкриває можливість порівняння влади з комунікативними засобами інших видів, наприклад, з істиною або грошима” [97, 11].

Цікавими є й інші спостереження Н. Лумана відносно змісту прояву влади. Він, наприклад, пише: “Владу варто відрізнати від примусу до будь-якої конкретної дії. У того, хто піддається примусу, можливості вибору зводяться до нуля. У своєму крайньому варіанті примус зводиться до застосування фізичного насильства і тим самим підміні власними діями дій інших людей, які влада не в змозі викликати. У міру засвоєння функцій примусу влада втрачає свою функцію наведення мостів між полюсами подвійної обумовленості. Примус означає відмовлення від переваг символічної генералізації, відмови від того, щоб керувати селективністю партнера. У міру здійснення примусу той, хто практикує його, покладає на себе тягар селекції і прийняття рішень. У більшості випадків можна говорити про те, що до насильства вдаються через брак влади. Редукція комплексності не розподіляється пропорційно між владою (державою – М. Б.) і підданими (громадянським суспільством – М. Б.), але цілком входить у сферу компетенції влади. Чи має це зміст, залежить від того, наскільки комплексними і мінливими є ситуації, у яких варто приймати рішення про те, як треба діяти” [97, 18-19]. Таким чином, Н. Луман визнає можливість і навіть необхідність управляти соціальною системою завдяки розподілу влади і що це “цілком входить у сферу компетенції влади”, тобто держави.

Вище обґрунтована специфічна діяльність (управління або

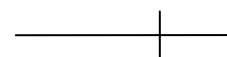

регуляції і саморегуляції) людини у суспільному виробництві створює окрему галузь у загальному розподілі суспільної праці, яка спеціалізована за змістом, засобами та продуктами. Вона потребує специфічних знань для самовідтворення, має свою специфічну мову, оригінальні організаційні форми, що покликані обслуговувати сам процес регуляції і саморегуляції і багато іншого з того, що притаманно, скажімо, сфері матеріального виробництва. Вона має “свій” внутрішній розподіл праці, наприклад, аналітичний, законодавчий, директивний, судовиробництво, виконавчий та контролюючий, “свою” історію саморозгортання та свої специфічні вади, наприклад, бюрократизацію, корупцію, хабарництво тощо.

Розуміння регуляції і саморегуляції як специфічної діяльності людини є важливим моментом в аналізі предмета дослідження, оскільки цей факт підводить нас до розуміння співвідношення у даному процесі стихійності та планомірності.

Тепер можна принципово інакше подивитися на зміст влади, що розкривається як сукупність процесів упорядкування і прокоментувати цей процес через наукові джерела, які ще не аналізувались у філософсько-політологічній літературі. Найбільшу цінність тут має, безумовно, унікальна робота О. О. Богданова “Тектология. (Всеобщая организационная наука)” [20]. Застосувати організаційний підхід означає вивчати громадянське суспільство як соціальну систему з точки зору як відносин усіх її частин, так і відносин її як цілого з середовищем, тобто з усіма іншими зовнішніми системами [20].

Аналізуючи зміст влади як процесу, ми не можемо не зробити одне принципове зауваження. Суть його полягає в тому, що будь-який процес не може бути нескінченним. Продуктивність повинна перейти у продукт. Якщо в органічній природі це обмеження продуктивності відбувається шляхом того, що ми називаємо чутливістю і що треба розглядати як першу умову конструкції органічного продукту, то у живій природі (біологічній формі) – це подразливість, у соціальній

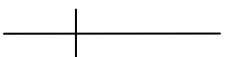
природі – таке обмеження накладається рівнем спілкування людей між собою [17]. У нашому випадку є сенс припустити, що владні процеси обмежуються смислом, тобто енергетичним потенціалом інформаційного повідомлення.

На цьому можна обмежитись у дослідженні онтологічного аспекту змісту влади і владних відносин. Визнання смислів як онтологічної реальності – призводить фактично до визнання інституціональності влади, що виникає на основі сукупності смислів організаційного призначення.

Поглиблюючи аналіз змісту владних відносин, слід зосередити увагу на наступних двох аспектах предмета дослідження. Тут мається на увазі, по-перше, охарактеризувати основні атрибутивні властивості змісту влади, а по-друге, подати види влади, оскільки з наукової літератури і практики відомо, що існують відносно самостійно згустки владних відносин.

До атрибутивних властивостей соціального у влади ми відносимо: по-перше, волю, що на засадах підстави детермінує поведінку суб'єкта влади; по-друге, мету влади або прояв цільового призначення влади; по-третє, підпорядковуючу силу, вплив якої на людину здійснюється завдяки існуванню різноманітних засобів реалізації влади; по-четверте, соціальну відповідальність за зміст, форму існування і наслідки функціонування влади у суспільстві. Тут ми згодні з ознаками, що подає О. Краснокутський, але акценти розставляємо дещо по-іншому [11; 93; 94; 150; 169; 182; 188].

Отже, суб'єкт владних відносин (суб'єкт влади) – це різноманітні соціальні групи і люди, включені до них, які з огляду на своє суспільний стан володіють ресурсами влади, мають загальноновизнане право здійснювати підпорядкування інших соціальних груп і людей, включених до них; об'єкт владних відносин (об'єкт влади) – різноманітні соціальні групи, люди, включені до них, які відповідно до суспільних норм зобов'язані підпорядковуватися вимогам суб'єкта влади.

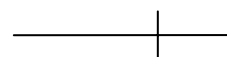
Таким чином, загальні потреби суспільства як соціальної системи зумовлюють виникнення і формування сутнісної характеристики у влади – підпорядковуючої сили. Влада як підпорядковуюча сила – це, передусім, суспільні відносини в формі переважання однієї сторони (суб'єкта) і залежності, підпорядкування іншої сторони (об'єкта).

У свою чергу, поняття влади, яке має три сутнісних атрибутивних властивості, що досліджуються нами (волю суб'єкта, мету влади і підпорядковуючу силу), може бути визначено в такому вигляді: влада – це суспільні відносини, що виражаються в здатності сторони, яка переважає, – суб'єкта – підпорядкувати іншу сторону – об'єкт для забезпечення досягнення певних цілей.

Сучасний етап соціального розвитку, особливо у зв'язку з вибуховим розвитком засобів владного впливу на громадянське суспільство, виводить на передній край принципово іншу атрибутивну властивість, яка має бути притаманною владі, а саме – соціальну відповідальність. Тут ми поділяємо думку деяких вітчизняних дослідників, зокрема, Л. К. Байрачної, А. Ф. Плахотного, О. М. Черниша, О. Краснокутського [11; 133, 196-197], відповідно до якої влада як соціальні відносини повинна здійснюватися на основі соціальної відповідальності. Тому для повної характеристики атрибутивних ознак влади перейдемо до розгляду соціальної відповідальності.

Передусім, необхідно зазначити, що суспільство існує як сукупність суспільних зв'язків і відносин на основі певного способу виробництва, у вигляді активної взаємодії людей, які мають волю і свідомість. Відносини і зв'язки, що виникають внаслідок суспільного розподілу праці й розвиваються разом з нею, створюють на об'єктивній основі умови взаємної залежності людей, внаслідок чого дії кожної людини набувають суспільнозначимого характеру.

У загальному плані під соціальною відповідальністю розуміється міра відповідності дій соціальних суб'єктів

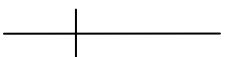
(особистості, соціальної групи, держави) взаємним вимогам, ідеалам, діючим нормам, спільним інтересам [6]. На наш погляд, найповніше розкриває зміст поняття соціальної відповідальності А. Ф. Плахотний: “соціальна відповідальність є категорія для позначення міри вільного прояву соціальним суб’єктом свого обов’язку і права обрати в конкретних умовах оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства” [133]. Якщо взяти дане визначення за базове і брати до уваги, що права і обов’язки суб’єкта влади закріплюються в соціальних нормах відповідного соціуму, а прогресивні інтереси суспільства – суспільні інтереси, – відбиваючись у цільовому аспекті влади, відображаються в певних цілях, на досягнення яких і спрямоване владні відносини.

“Вузьке” трактування поняття соціальної відповідальності полягає, за визначенням О. В. Краснокутського, у тому що це поняття для позначення міри вільного прояву суб’єктом прав і обов’язків, які закріплюються в соціальних нормах, обрати в конкретних умовах оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з необхідності досягнення певних цілей, що стоять перед ним.

Таким чином, влада – це суспільні відносини, що виражаються в здатності сторони, яка переважає, суб’єкта підпорядкувати іншу сторону – об’єкт для забезпечення досягнення певних цілей на основі соціальної відповідальності.

Цілком очевидно, що наведене вище формулювання поняття влади громіздке і потребує певного коректування. З нашої точки зору, в понятті влади доцільно прямо не вказувати на те, що влада – це суспільні відносини; цілком достатньою буде вказівка на здатність суб’єкта (однієї сторони суспільних відносин) підпорядкувати об’єкт (іншу сторону суспільних відносин), що і буде свідчити про владу як соціальні відносини.

Починаючи формулювання поняття влади з вказівки на здатність суб’єкта підпорядкувати об’єкт, ми тим самим відносимо дане поняття до класу диспозиційних, що

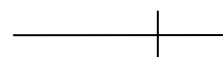
визначаються в термінах здатності, можливості, що, по-перше, відповідає тенденціям в осмисленні владного буття, а, по-друге, узгоджується з семантичною сферою “влади”, тобто з її значенням як “здатності, права і можливості розпоряджатися будь-ким” [188] або як “права та можливості розпоряджатися, керувати ким-небудь” [118; 160].

Крім цього, вважаємо, що в формулюванні поняття влади потрібно особливо не акцентувати увагу на суб’єкті як сторони соціальних відносин, яка переважає, оскільки сам термін “суб’єкт” має на увазі активно діючу сторону відносин, що переважає, і, відповідно, термін “об’єкт” передбачає сторону відносин, на яку спрямована активність суб’єкта. У горизонті громадянського суспільства формуються, наприклад, “суб’єкт-суб’єктні” відносини між приватними особами, оскільки ніхто з них не володіє правами на владу.

З урахуванням вищесказаного уявляється можливим визначити поняття влади в такому формулюванні: влада – це філософська і політологічна категорія, що позначає здатність суб’єкта підпорядкувати у вертикальному вимірі об’єкт або суб’єкт-суб’єктні відносини у горизонтальному вимірі для забезпечення досягнення певних цілей на основі соціальної відповідальності.

Явища влади – це різноманітні події, випадки, факти і все те, що в суспільно-політичному житті, реальності має місце, в чому виявляється, позначається сутність та зміст влади. Задача політологічної науки полягає в тому, щоб за масою явищ виявити сутність. При цьому потрібно мати на увазі, що в конкретний історичний період розкривається не вся сутність. З плином часу відкриваються все нові і нові грані і ракурси сутності, породжуючи багатство проявів і форм як у соціальному світі, так і в його теоретичних моделях. І людське пізнання, рухаючись углиб явища, що вивчається, відкриває для себе нові рівні сутності, просуваючись від сутності першого порядку до другого, третього тощо

Тепер ми можемо перейти до аналізу специфічних згустків

владних відносин, які ми називаємо видами влади. Вивчати їх можна завдяки евристичному потенціалу категорії “особливого”, яка “є загальним стосовно одиничного й одиничним стосовно загального” [36].

У кратологічній літературі зустрічається безліч варіантів класифікації видів влади. За визначенням В. Ф. Халіпова, перелік влади за типами, видами, родами, формами, різновидами, складає перелік понад 150 найменувань. Як основа такої класифікації частіше за все виступають:

– сфера здійснення влади (влада економічна, соціальна, політична, духовно-ідеологічна тощо);

– формаційний тип суспільних відносин (влада рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична тощо);

– специфіка суб’єкта і об’єкта влади (влада індивідуальна і колективна, державна, міждержавна і недержавна тощо);

– мотиви і джерела підпорядкування об’єкта влади її суб’єкту (примушення, спонукання, переконання тощо).

Радянські дослідники в своїх роботах найбільшу увагу приділяли класифікаціям першого і другого типів, оскільки осмислювали владу в широкому суспільно-політичному масштабі [69; 70; 82; 93; 99; 176]. Зарубіжні дослідники, навпаки, у своїх роботах віддавали перевагу класифікаціям третього і четвертого типів, оскільки розглядали владні відносини в основному на індивідуальному рівні [212; 214; 217; 222; 235].

Вважаємо, що відмінності між класифікаціями видів влади зумовлюються, з одного боку, розходженнями в концептуальному баченні проблеми влади, наявністю різноманітних концепцій цього явища, а з другого, вибором основ класифікації.

Так, деякі дослідники (Х. Лассуелл, В. Ф. Халіпов та ін.) прагнуть максимально повно відобразити весь нюанс владних відносин; і їх класифікації характеризуються значним числом позицій [190; 223]. Інші (М. М. Кейзеров, Д. Ронг та ін.) цілком

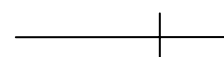
правомірно фіксують тільки найбільш загальні відмінності даних відносин і виділяють у своїх класифікаціях відносно небагато видів влади [69; 92; 235].

Розробляючи свій варіант класифікації видів влади, ми повинні враховувати два принципових моменти. По-перше, класифікація, повинна ґрунтуватись на поданій тут концепції влади, а по-друге, відобразити найбільш істотні відмінності між основними видами владних відносин у вимірі взаємодії держави і громадянського суспільства завдяки опосередковуючій функції інституту влади.

Отже, діючи у дискурсі основної і допоміжних гіпотез даної роботи ми виділяємо владу у вимірі її приналежності, а це означає, що далі ми будемо оперувати як мінімум чотирма класифікаціями видів влади. По-перше, класифікацією, що виконана на основі критерію приналежності влади до носія влади. На цій підставі ми маємо три види влади: недержавну, оскільки громадянське суспільство – це головним чином те, що знаходиться поза державою, державну і наддержавну (міждержавну) владу. Вплив негромадянського суспільства, а також кримінального світу і тіньової економіки на формування громадянського суспільства ми тут свідомо обмежуємо.

По-друге, нас будуть цікавити ті види влади, що утворюють простір соціального організму країни, оскільки громадянське суспільство і держава діють у рамках цілого. Зрозуміло, що мова тут йде про класифікацію влади, що виконана за головними сферами суспільства (економічна, соціальна, політична (державна, міждержавна) та ідеологічна (духовна), оскільки родове життя людей відбувається поза державою і топологічно розташоване саме у цій площині [52, 132-144].

По-третє, доцільним є класифікація влади за ознакою носія, а саме: особистості, оскільки громадянське суспільство – це царина приватного інтересу і колективного, що простягається аж до корпоративного, з одного боку, і суспільного – з другого. Останнє теж важливо, оскільки соціальний організм країни визначається як протиріччя між

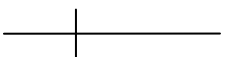

суспільством і особистістю.

По-четверте, оскільки громадянське суспільство і держава розташовані на різних рівнях територіально-адміністративного устрою країни, то позитивною буде й її класифікація за масштабом функціонування і впливу в соціальній системі (мікровлада, мезовлада, макровлада і мегавлада).

Доцільно відзначити, що з еволюцією суспільства відбувається становлення, розвиток й інших (неосновних) видів влади, зокрема тих, які характеризуються передусім впливом на особистість людини, її внутрішній світ, духовність людей та їх груп. Так, з виникненням такого осередку – мікросоціальної системи – суспільства, як сім'я, відбувається становлення сімейної (батьківської) влади. У різні часи і у різних народів цей вид влади мав свою специфіку, свої неповторні риси, але майже завжди його роль зводилася головним чином до становлення, формування особистості людини, її внутрішнього світу. При цьому особливість сімейної влади полягає в тому, що вона (сімейна влада) здійснює свою роль в основному на буденному, життєвому рівні, спираючись переважно на матеріальні засоби впливу (примушення, безпосередню фізичну силу тощо) на становлення, формування особистості кожного члена сім'ї, його внутрішнього світу.

Крім цього, у соціально-неоднорідному суспільстві поступово формується і такий вид влади, як духовна (релігійна) влада, роль якої загалом зводиться до становлення, розвитку особистості людини, її внутрішнього світу і духовності малих і великих соціальних груп. При цьому духовна влада здійснює свою функціональну роль шляхом застосування релігійної форми світогляду, специфічної сторони людської ментальності – пов'язаної з духовною сутністю людини, – спираючись в основному на духовні засоби впливу (релігійні норми, ідеї тощо) на становлення, розвиток особистості людини, її внутрішнього світу, духовності малих і великих груп людей.

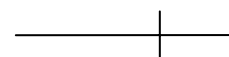
Якщо сімейна влада здійснюється в суспільстві на мікрорівні і впливає, передусім, на особистість члена сім'ї, його внутрішній світ, то духовна влада реалізується, як правило, на всіх чотирьох основних рівнях суспільної системи (мікрорівні, мезорівні, макрорівні, мегарівні) і впливає як на особистість людини, її внутрішній світ, так і на духовність малих і великих соціальних груп у цілому. У своєму розвитку духовна влада проходить ряд стадій, еволюціонуючи від найпростіших форм, пов'язаних з тими або іншими релігійними течіями, до глобальних форм, вписаних у духовний світ усього людства.

Таким чином, влада як явище соціальне, що породжене в надрах людської цивілізації і змінюється, розвивається разом з останньою, утворює різні види владних відносин. При цьому спостерігається закономірність, суть якої полягає у тому, що розширення діапазону життя супроводжується значним збагаченням різновидів влади.

Тепер, нарешті, ми можемо перейти до аналізу форм існування влади. Буття сутності влади і прояв змісту влади говорить про те, що ми тут маємо справу з формою влади. Для обґрунтування даної тези достатньо вказати на те, що до форми належить взагалі все певне. При цьому відомо, що визначення влади є водночас і визначення її форми, оскільки воно щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає; визначеність влади як якість єдина зі своїм буттям.

Оскільки в даному випадку йдеться про другу природу, то ми маємо справу відповідно не з натуральною формою, в якій перебуває перша природа, а з формою перетвореною, причому двічі. Перший раз натуральна форма зазнає змін, відбиваючись в голові людини, а другим в суспільній свідомості.

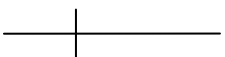
При цьому слід нагадати, що перетворена форма нам знайома. Її зв'язують, як правило, з відбиванням явищ об'єктивного світу або його окремих предметів в голові

людини. З філософів її найбільш тонко відчув М. Мамардашвілі, який у своїх філософських роботах спирався не тільки на аналіз К. Марксом явищ економічного фетишизму й ідеології, але і на психоаналіз, на юнгівську концепцію “архетипів”, на сучасні дослідження міфології і символізму. “Перетворена форма існування, – пише М. Мамардашвілі, – є продукт перетворення внутрішніх відносин складної системи, що відбувається на певному її рівні і що приховує їхній фактичний характер і прямий взаємозв'язок побічними виразами. Ці останні, є продуктом і відкладенням перетвореності зв'язків системи, у той же час самостійно побутують в ній у вигляді окремого, якісно цілісного явища, “предмета”, поряд з іншими” [101].

Для того щоб більш глибоко розібратися з явищем подвійної перетвореної форми, де живе і функціонує соціальний світ, нам важливо встановити основні атрибутивні якості простих перетворених форм. Важливим моментом є те, що перетворені форми не втрачають предметності, яка була присутня у вхідних зовнішніх формах. Але, звичайно, предметність також виступає не в своїх вхідних, а в перетворених формах. М. Мамардашвілі характеризує останні в структурі людини як квазісубстанціональні об'єкти, як квазіпредмети, предмети-фантоми. Складність їхнього дослідження полягає в тому, що перетворені форми – це не просто видимість, а внутрішня форма видимості, тобто стійке і відтворююче ядро. Він спеціально підкреслює, що перетвореність “є якісно нове дискретне явище, в якому передуючі проміжні ланки “стиснулись” в особливий функціональний орган, що володіє вже своєю особливою квазісубстанціональністю (і, відповідно, новою послідовністю акціденцій, часто зворотній дійсній)” [60].

Серед найбільш важливих визначень наведемо сучасне розуміння наступних форм існування влади, а саме: “автократія”, “демократія”, “технократія”, “ноократія”, “охлократія”, “бюрократизм”.

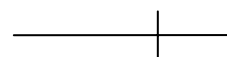

Згідно з сучасними словниками термін “автократія”, що походить від грец. *autokrateia* – самодержавство, самовладдя – форма влади, система правління, за якою одній особі належить необмежена верховна влада, що часто призводить до зловживань нею і практично несумісна з демократичним устроєм держави [188, 14]. Близьким за змістом до цієї форми влади є “авторитаризм”, що походить від лат. *autoritas* – влада, вплив – політична концепція і політична практика, в основу яких покладено зосередження монопольної або необмеженої влади в руках однієї особи або групи осіб, а також його виправдання; політичний режим, встановлений або нав’язаний такою формою влади, що занижує або виключає роль представницьких органів влади. У політології поняття “авторитаризм” розглядається як явище, протилежне демократії [185, 13].

Для аналізу ролі і місця влади у саморозгортанні громадянського суспільства виключно велике значення має така форма влади, як демократія. За визначенням демократія (від грец. *demos* – народ і *kratos* – влада) – форма держави і державного правління, що базується на визнанні народу як джерела влади, його права брати участь у державних справах, на забезпеченні громадянських прав і свобод. Демократична влада – це механізм реальної здатності більшості соціуму (народу) здійснити свою волю за допомогою держави або безпосередньо (через референдуми, опитуванні та ін.) впливати на політичне, економічне і духовне життя суспільства [185, 180].

При аналізі алгоритму саморозгортання громадянського суспільства іншою крайністю у порівнянні з авторитаризмом є охлократія, яка означає “тимчасове або більш-менш тривале домінування у політичному житті суспільства натовпу, юрби, “маси”; один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими” [185, 406].

Аналізуючи стан українського суспільства та й інших країн кінця XX – початку XXI ст., неможливо обійтись без визначення

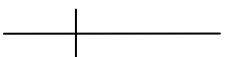

змісту поняття “технократія”, оскільки воно суттєво присутнє у суспільному житті, а відтак і накладає свою специфіку на родове життя людей. За визначенням словників цей термін означає владу технічних фахівців (технократів), а також ідейно-теоретичне обґрунтування цієї влади, тип політичного режиму, в якому технократи посідають домінуюче становище [185, 560].

Тут нам також не обійтись без аналізу місця та ролі такої форми влади, як олігархія, що знаменує собою політичне і економічне панування, правління невеликої групи людей, а також саму правлячу еліту [185, 401]. Помаранчева революція в Україні була спрямована саме на обмеження влади олігархії.

Однією із спотворених форм влади є бюрократія. Цей термін походить від франц. bureau – бюро, канцелярія та від грец. kratos – сила, влада) деформований стиль управління, що характеризується такими рисами: 1) відрив управлінських органів від інтересів керованих, перетворення людей, зайнятих управлінням, у привільований прошарок суспільства, який підноситься над людьми; 2) перетворення управлінського органу із засобу у самоціль, коли об’єкт, яким управляють, стає засобом для здійснення мети того, хто управляє; 3) заміна основної мети управлінської діяльності другорядними; 4) превалювання формальної сторони управлінської діяльності над змістовною, творчою та ін.” [185, 90]. При цьому варто звернути увагу на те, що бюрократизм завжди асоціюється з негативним, а бюрократію розуміють як специфічну організацію суспільства і завжди аналізують з позицій наявності в ній позитивних властивостей.

Нарешті у ході аналізу саморозгортання громадянського суспільства нам не обійтись без вживання терміна “ноократія”. Це перспективна форма існування влади, що часується з майбутнього, оскільки людство швидко втягується у ноосферу – сферу розуму, вирішальне місце і роль у якій належить духовній творчості людини. Інакше, це форма майбутнього існування у влади розуму і потужної раціональності в

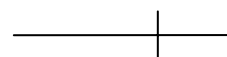
органічному поєднанні з надчутливістю людини розумної.

На завершення феномену влади треба розглянути його загальні функції, а потім уже безпосередньо у процесі взаємодії його з громадянським суспільством і державою визначити їх особливе й одиничне.

З наявної літератури випливає, що загальними функціями влади є, за визначеннями кратологічного словника: організація, управління, контроль, забезпечення сталої двосторонньої інформації, проектування, прогнозування, виховання та ін. [188, 387]. Цей же словник подає висновки західних політологів про те, що влада подає себе завдяки наступним ознакам і функціям: 1) примус опосередкований (прямий); 2) приманювання (підкуп, обіцянки, посули); 3) блокування наслідків (тобто штучне створювання перешкод конкуренту у боротьбі за владу); 4) “створення вимог” (штучне формування потреб, що може задовольнити лише агент влади, свого роду маркетинг політичний); 5) “розтягання мережі влади” (створення додаткових джерел залежності від влади); 6) шантаж (погрози у сьогоденні або обіцянка біди від непідкорення у майбутньому); 7) підказка (ненав'язливе упровадження у масову свідомість установок або забобонів); 8) інформаційний прямий або посередній контроль (за допомогою застережень, рекомендацій) [18, 387].

На думку В. Ф. Халіпова, провідними науковими функціями влади є пізнавальна, управлінська, прогностична, виховна. Тут він повторює те, що було викладено ним у словнику, випущеному ще у 1997 році.

До мети даного дослідження нас найбільше наближає розуміння функцій влади, що запропоновані Н. Луманом. По-перше, він визнає за владою комунікативну функцію, оскільки він “владу” розглядає як скеровану “кодом” комунікацію” [97, 29]. По-друге, він визначає наявність каузальності влади, що полягає у “нейтралізації волі підлеглого” [97, 23], а не в обов'язковому її знищенні. Далі він зазначає, що “функція влади полягає якраз у тому, що влада встановлює можливу

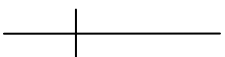

інтеграцію подій абсолютно незалежно від волі підлеглого цій владі людини, що здійснює ті чи інші дії, бажає вона цього чи ні” [97, 23]. Далі він зазначає, що “функція влади полягає у регулюванні контенгенції. Як будь-який медійний код, код влади також має відношення до можливих (!), а не обов’язково дійсних, розбіжностей між результатами селекцій альтера і результатами селекції Его, а саме – він їх “еголізує” [97, 23].

Владу, на думку Н. Лумана, можна порівняти з комплексною функцією каталізатора. Каталізатори, як відомо, прискорюють (або уповільнюють) хід тих чи інших подій. Вони змінюють час або вірогідність подій, що очікуються у межах випадкових відносин між системою і зовнішнім світом, самі при цьому не змінюються. Таким чином, вони виграють у часі – фактор, що для структури функціональних систем має критичне значення. По-іншому, дія влади представляє собою шанс підвищити вірогідність виникнення до цього неможливих селективних зв’язків. На основі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що каталітична функція влади засновується на сталих комплексних каузальних зв’язках. Саме тому владу можна сприймати як символічно генералізований комунікативний засіб [97, 23].

Цікаво, що інструментом підкорення виступає управлінська інформація, управлінська дія та управлінська мова. Про особливість інформаційного забезпечення регуляції та саморегуляції соціального процесу свідчить той факт, що на практиці виникла спеціальна мова, якою обслуговується регуляція соціальної взаємодії людей. Продемонструвати цю закономірність легко на прикладі КПРС, яка виконувала в соціальному організмі СРСР функцію системи управління. Наприклад, Й. Сталін виступаючи від імені політичної партії, вдається до виразів як антропоморфного (“партія говорить своєю мовою”), так і техніцистичного, навіть військово-техніцистичного (преса – “найсильніша зброя”, “гостра зброя”) характеру [25].

Отже, визнавши наявність у влади каталітичної функції, ми

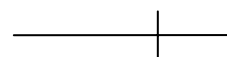
досягли найбільш глибокого розуміння того, що владу слід розглядати як параметр управління у саморозгортанні громадянського суспільства. Цим фактом ми довели правомочність основної гіпотези даного дослідження. При цьому теоретичне обґрунтування правомочності існування державної і недержавної форм влади свідчить про її присутність як у структурі держави, так і у структурі громадянського суспільства, у яких вона, влада, має відігравати різні функції.

Отже, для нас важливим є саме таке розуміння функцій влади, завдяки яким вона може стимулювати саморозгортання громадянського суспільства. При цьому громадянське суспільство здатне використати функції влади у горизонтальній площині, інтегруючи в єдиний соціальний процес учасників родового життя – це з одного боку, а з другого – воно може взаємодіяти через “ідентифікаційний код влади”, носієм якого є держава, не знищуючи при цьому комунікативні схеми, що покладені в основу творення та відтворення родового життя людей. Це принциповий висновок, що ґрунтується на основі всього вищевикладеного тут матеріалу.

Завершуючи аналіз генезису, природи, сутності, змісту, видів і форм існування влади, з огляду на основну мету монографії, ми дійшли наступних висновків:

– **по-перше**, влада дійсно має інституціональний характер, оскільки у результаті поглибленого теоретичного аналізу доведено, що вона має нормативно – ціннісну основу, що існує у вигляді специфічного смислового поля незалежно від суб’єктивного фактору, оскільки він виникає у структурі суспільства як його атрибутивна властивість і орган творення і відтворення загальної життєспроможності соціального організму країни;

– **по-друге**, встановлено духовну (семантичну) природу влади, онтологічно відтвореної у смислах, якими ми користуємося не помічаючи, що це продукт третьої природи, і

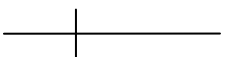
тому сприймаємо їх у своїй свідомості, переробляємо у самосвідомості і підсилюємо існування третьої природи шляхом застосування механізму смислоутворення;

– **по-третьє**, сутність влади ми обґрунтували як вираження самоупорядкування її внутрішнього змісту, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її буття або як відносини командування та підкорення;

– **по-четверте**, зміст влади подано як систему узгоджених комунікацій, що розкривається нами як сукупність процесів упорядкування взаємодії людей, які відбуваються шляхом локалізації у просторі та циклізації у часі. Крім того, тут обґрунтовано існування специфічної цілераціональної діяльності людей з упорядкування взаємовідносин між ними. Саморегуляція, як виявилось у ході аналізу її змісту, має дві складові: перша – пов'язана зі словом “само”, тому відбувається за законами синергетики і людині не підкоряється; друга – пов'язана з “регуляцією”, тому може цілераціонально відтворюватись спеціальним контингентом працівників, що має певну спеціалізовану підготовку – державних службовців. Таким чином, саморегуляція має бути включена у суспільний поділ праці;

– **по-п'яте**, нами виділені чотири головні атрибутивні риси у влади, а саме: воля суб'єкта влади, що має реалізуватись у владному просторі і у певному часі; мета влади, що визначає майбутній стан соціальної системи (держави або громадянського суспільства), незважаючи на очікування об'єкта влади; сила, котра підкорює реалізується шляхом застосування специфічних засобів влади, наприклад, специфічної мови або спеціальних комунікативних мереж інформаційного походження, армії або поліції; соціальна відповідальність, що детермінується надзвичайно потужними силами владного впливу на об'єкт влади;

– **по-шосте**, незважаючи на існуюче багатоманіття, понад 150 видів, підвидів, форм та інших класифікацій влади, ми визначились з основними, з точки зору досягнення мети

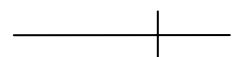

дослідження, видами влади, а саме: по-перше, визнали існування влади у межах держави і поза нею, тобто у просторі існування громадянського суспільства, а також з видами влади, що співпадають з основними, а саме: економічною, соціальною у вузькому розумінні, політичною та ідеологічною сферами суспільства, оскільки існування як громадянського суспільства, так і держави базується саме на них;

– **по-сьоме**, обґрунтували вибір і подали характеристику основних, отже виходячи з головної мети дослідження, форм існування влади, серед яких зазначили такі: автократію або авторитаризм, демократію, охлократію, технократію, олігархію, бюрократизацію, ноократію, що має бути конче важливим для практиологічного аналізу функціонування влади в межах простору соціального організму України;

– **по-восьме**, ми подали основні функції, що забезпечуються інститутом влади у структурі соціального організму країни з тим, щоб у подальшому аналізі можна було проаналізувати специфіку їх прояву як у структурі держави, так і у структурі громадянського суспільства, а також у ході взаємодії держави і громадянського суспільства. Визнання легітимності існування каталітичної функції влади є теоретично завершеним доведенням необхідності і можливості визнання влади у якості параметру управління, на мові синергетичної парадигми, у процесі становлення громадянського суспільства. Це квінт-есенція теоретичного аналізу місця і ролі влади у саморозгортанні громадянського суспільства.

Отже, ми досягли мети, що зазначили на початку даного підрозділу. У ході проведеного аналізу доведено, що влада дійсно є соціальним інститутом, оскільки вона у своїй структурі не має людей, а ґрунтується на нормативно-ціннісній основі, має оригінальну онтологію, морфологію і функціональне визначення. Вона, влада, дійсно належить до специфічної групи елементів суспільства нарівні з релігією та освітою, що не мають тіла, оскільки це тіло – духовне. Воно безтілесне, і

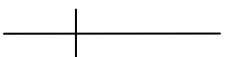
його життєспроможність підтримується смислогенезом, але за силою впливу на поведінку людини воно не поступається силі, що ґрунтується на біологічній основі. За таких умов влада може використовуватись будь-якою силою і з будь-якою метою. Це як знання. Воно може бути використано на благо, а може бути використано на зло, але субстрат знання від цього не змінюється. Воно нібито існує само по собою. Так і влада. Вона існує сама по собі, а люди та їх угруповання можуть її використовувати з різними цілями.

Таким чином, ми можемо тепер перейти до аналізу специфіки реалізації функцій соціального інституту влади у структурі громадянського суспільства самим громадянським суспільством, оскільки саме тут розкривається його потенціальні можливості у ході самоорганізації родового життя людей у якості феномену саморегуляції соціального процесу.

2.2 НЕДЕРЖАВНА ВЛАДА ЯК ЧИННИК САМООРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Метою даного підрозділу є доведення того, що недержавна влада – чинник у процесі самоорганізації громадянського суспільства в структурі будь-якого соціального організму країни. Це означає, що ми є причинниками не політики силового тиску і “викручування рук” у становленні такого складного соціального мегапроцесу як громадянське суспільство, а концентруємось на пошуку алгоритмів інтеграції, коєволюції і взаємоузгодженого сталого природного розвитку складних структур, що утворюють соціальне тіло будь-якого громадянського суспільства.

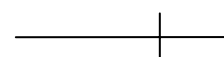
При цьому акцентуємо увагу на трьох обставинах. Перша з них стосується визнання валідності організаційних і самоорганізаційних механізмів у формуванні громадянського суспільства. Це досить цікава тема опрацьована науковцями, що займаються так званою “соціологією соціальних змін”. До

найбільш відомих моделей соціальних змін належать: функціональний підхід Т. Парсонса, конфліктологічні моделі, що беруть початок у роботах К. Маркса, феноменологічні конструкції, що пов'язані з прізвищами П. Бергера та його послідовників, постструктуралістські і постмодерністські концепції, що подані роботами М. Фуко, Р. Барта, Ж. Бодриєра, Ж. Ліотара, П. Бурд'є. Фундаментальним дослідженням є робота П. Штомпки "Соціологія соціальних змін". Ми акцентуємо увагу на цій ідеї лише для того, щоб розвести принципи впливу на формування громадянського суспільства соціального інституту влади. Отже, ми стверджуємо, що недержавна влада діє за принципом самоорганізації і саморегуляції, а державна, навпаки, є силою свідомою, що цілеспрямовано регулює хід соціальних процесів.

Друга обставина стосується того, як ми використовуємо у даній роботі термін "атрактор". Ми вживаємо цей термін так, як його трактують у синергетичній концепції. Це означає, що недержавна влада, про яку мова йшла у попередньому розділі і яка має надто багато варіацій свого існування, розглядається нами як сила або мета, що спрямовує поведінку нелінійної системи і визначає "кінцевий стан" (О. Князева) соціального процесу. Нагадаємо, що, за концепцією синергетичного мислення, локалізований у часі і просторі процес утворює структуру громадянського суспільства [73, 14].

Третя обставина, полягає, нарешті, в тому, що формування громадянського суспільства ми розглядаємо як соціальний процес у самому широкому розумінні цього слова, тобто, як сукупність матеріального та духовного виробництва. Тут треба припуститися певного рівня редукції, тобто спрощення. Тому ми не вступаємо в наукову дискусію з приводу того, що представляє собою соціальний процес, а на підставі вивчення літератури узагальнюємо те, що напрацьовано у роботах В. Андрущенко, Є. Ануфрієва, Г. Арефьєвої, В. Беха, І. Бичка, А. Бичко, П. Гнатенко,

А. Горака, А. Городецького, О. Гугніна, В. Давидовича, Г. Заїченка, Е. Ільєнкова, В. Куценка, М. Лукашевича, Л. Малишка, М. Мамардашвілі, М. Михальченка, М. Мокляка, І. Мороза, В. Пазенка, І. Попової, Ф. Прокоф'єва, М. Руткевича, Л. Соханя, Є. Тихонової, С. Франка, І. Цехмістро, Л. Чинакової, В. Шинкарука, та ін.; дисертаціях С. Асаєва, А. Байдельгінова, І. Бакштейна, В. Грехнева, Н. Крохмаль, В. Ладейщикова, В. Муляви, О. Плаксіної; публікаціях Л. Абалкіна, В. Бахарєва, І. Бекешкиної, Є. Бистрицького, Л. Бондаренко, К. Буслова, С. Вовканича, В. Воловича, Ю. Волкова, В. Воронкової, Є. Головахи, К. Грищенко, Б. Грушина, Є. Донченко, Т. Дорохової, Т. Заславської, О. Кисельової, І. Кона, О. Крутової, В. Несвітовського, Н. Паніної, В. Роговіна, А. Ручки, Т. Титаренка, В. Хижняка, А. Шохіна та ін.

Аналізуючи ці дослідження ми дійшли висновку, що соціальний процес треба розуміти як соціальне або родове життя людей, яке змістовно розкривається як спілкування, взаємодія людей між собою з метою задоволення своїх вітальних потреб. Справедливості заради треба підкреслити, що першим на спілкування, як на ключове поняття суспільного життя, вказав Г. Зіммель у своїх соціологічних роботах [121].

Однак повернемося до поняття “соціального процесу”. Нагадаємо, що в площині громадянського суспільства ми трактуємо його як взаємодію людей між собою з метою задоволення своїх потреб або приватних інтересів. Ось чому на всіх етапах історії людства люди прагнули розвивати і підтримувати в кожному представнику нового покоління особисту потребу в спілкуванні з собі подібними і оволодінні засобами спілкування, найбільш ефективними для даного типу культури.

Першим його помітив Л. Фейєрбах, для якого зв'язок між людьми є, за влучним визначенням К. Маркса, “внутрішня всезагальність, що пов'язує безліч індивідів тільки природними зв'язками” [110]. Силою, що об'єднає “Я” і “Ти”, є, за

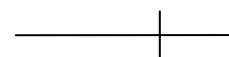
Л. Фейєрбахом, любов людини до людини.

Однак марксистами це довго не ставилося йому в заслугу, хоча К. Маркс вважав своєрідним “подвигом” те, що Л. Фейєрбах одним з “основних принципів” своєї “істинно матеріалістичної теорії зробив “суспільні відносини “людини до людини” [110]. К. Маркс і його послідовники, вважали, що відносини не є практичним, таким, яке з'являється в спільній виробничій діяльності людей, а не є природженим відчуттям спільності “Я” і “Ти”. В їхній позиції явно проглядається вульгарний матеріалізм і заперечення духовних стимулів у житті людей.

І тільки з настанням індустріальної фази розвитку спілкування і його продукт – суспільні відносини – стали предметом спеціального теоретичного аналізу. Так, в “Німецькій ідеології”, як ми знаємо, було особливо підкреслено, що в процесі виробництва людям “необхідно було вступати у взаємовідносини одне з одним”, і що саме це їхнє практичне спілкування “створило – і повсюдно відтворює – існуючі відносини” [101].

Таким чином, соціальний процес, що розглядається нами як *родове соціальне життя*, постає перед нами як м'яке динамічне соціальне поле. У роботі П. Штомпки “Соціологія соціальних змін” він охарактеризований так: “Соціальна реальність постає міжіндивідуальною (міжособистісною) реальністю, в якій існує мережа зв'язків, прихильностей, обміну, відносин особистої відданості. Інакше кажучи, вона є специфічним суспільним середовищем, або тканиною, що з'єднує людей одне з одним [201].

Для того щоб проаналізувати функції недержавної влади у ході самоорганізації громадянського суспільства, нам треба подати зміст процесу його формування. Більше ніж за два століття концептуалізації історії щодо громадянського суспільства, викристалізувалось щонайменше два основні підходи до його розуміння, у межах яких можемо окреслити його вужчі теоретичні моделі, що включають бачення основних

властивостей та функцій, а також його уявних границь у межах суспільної системи.

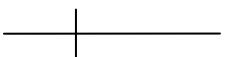
Аналізуючи розвиток концепції громадянського суспільства в різних країнах Західної Європи, Ч. Тейлор виділяє два напрямки в його розумінні, які він називає “течією – Л” та “течією – М”. Перша з них бере свій початок у середньовічному європейському суспільстві, яке ніколи не визначалося “в термінах політичних інститутів”. Цей факт знайшов відображення в теорії природних прав Дж. Локка включно з його твердженням, що суспільство передувало державі (людство є до політична спільнота) та з його ідеєю уряду як “трасту” – уповноваженого і відповідального перед народом органу.

Друга течія – **М** розвинулася з ідеалу сильного монархічного уряду, що його контролює й обмежує закон та “корпорації-посередники”. Він був сформульований у творах Ш. Монтеск’є. Стверджуючи, що суспільство завжди ідентифікується з певною політичною конституцією і визначається через неї, Монтеск’є однак заклав теоретичні основи розмежування суспільства і держави.

Окрім Ч. Тейлора, пошуками такої моделі займається Ненсі Розенблум, яка вбачає цінність гегелівської інтерпретації громадянського суспільства, передусім у тому, що вона подає його водночас 1) як економічну систему, що має на меті взаємний добробут, 2) як арену для вільного самовираження і 3) як громадську (суспільну) юридичну культуру.

Алекс де Токвіль ототожнював громадянське суспільство з мережею добровільних асоціацій, політична значимість яких пов’язана з їхньою здатністю запобігати можливій деградації правління більшості та перетворенню його в різновид м’якого деспотизму. Він чітко вказував на наявність елемента влади в його функціонуванні.

Користуючись сучасною мовою, можемо сказати, що головний політично значущий результат діяльності асоціацій

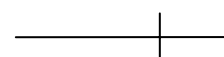

полягає у вихованні громадянської культури – єдиного засобу – перепони проти можливого переходу таких країн, як Україна до так званої делегативної демократії і до авторитаризму.

В другому випадку громадянське суспільство ототожнюють, і це добре видно на прикладі соціологічної літератури, з соціальною сферою, яку розглядають у двох аспектах: 1) як безпосереднє завершення виробничої сфери розподілом благ та формуванням життєвих можливостей; 2) як сферу інституціолізованого спілкування на підставі цих можливостей і заради їх використання особистого і суспільного розвитку. Саме другий її вимір і є по суті, тим структурним підрозділом суспільної системи, який безумовно або за певних умов називають громадянським суспільством.

У той же час у вітчизняній науковій літературі стверджується, що, незважаючи на існування великого розмаїття поглядів і думок на громадянське суспільство, їх можна звести до трьох основних напрямків: 1) громадянське суспільство розглядається як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства, і держава є його складовою частиною; 2) громадянське суспільство виступає як механізм, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства; 3) громадянське суспільство і держава розглядається як окремі елементи суспільної структури. При цьому обидва утворення можуть висвітлюватись чи як рівноправні партнери, чи як нейтральні стосовно одне одного елементи, чи як антагоністичні структури. При цьому кожна позиція має свої плюси й мінуси.

Подані вище моделі громадянського суспільства нас не задовольняють, і тому ми просто вимушені відтворити дане соціальне явище в евристичній формі на свій лад, тобто згідно з метою даного дослідження. Тут ми виходимо з того, що така модель – це, насамперед, модель чинників, умов, засобів та методів його становлення або формування, а не модель лише одного кінцевого результату, досягнення якого – все, а решта – ніщо. Почнемо з уточнення його природи і сутності, а потім

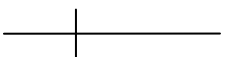

змоделюємо зміст та подамо характер взаємодії основних компонентів громадянського суспільства.

На початку ХХІ століття ще немає сталого погляду на природу громадянського суспільства. І тільки у 70-ті і 60-ті роки ХХ ст. проблема громадянського суспільства привернула до себе увагу філософів, політологів та соціологів, внаслідок чого з'явилися намагання переосмислити поняття “громадянське” як “суспільство бережливе” (У. Хармен); “завершене” (Д. Маклелланд); “активне” (А. Етціоні); “кооперативне” (Д. Кліффорд); “інформаційне” (Д. Маклюен); “відкрите” (К. Поппер). Це далеко неповний перелік концепцій цивілізованого громадянського суспільства, які постійно оновлюються і розвиваються в західній літературі останніми десятиліттями. З наведених прикладів важко, щоб не сказати неможливо, визначити природу явища.

Найбільш перспективним підходом до визначення природи громадянського суспільства, на нашу думку, є гіпотеза В. П. Беха, який, спираючись на вчення В. І. Вернадського, обґрунтовує соціальний світ як квантово-хвильовий об'єкт [16]. У такому випадку, тобто далі продовжуючи розмірковування над походженням громадянського суспільства, ми повинні визнати його діяльну природу. При цьому не будь-яку діяльність, а лише таку діяльність що спрямована на задоволення потреб людини. Зрозуміло, що мова далі повинна йти про працю, як доцільну діяльність людини, направлена на видозміни і пристосування предметів природи для задоволення своїх потреб. У цьому дослідженні ми виходимо з того факту, що праця, генетично виростаючи з розподілу суспільної праці, являє собою певний тип взаємодії людей і засобів виробництва. Це те саме, що К. Маркс в роботі “Німецька ідеологія” називав спілкуванням. Взаємодія людей між собою як продукт формоутворення соціуму стає чинником розвитку родового життя людини.

Окрім нього, мається на увазі праця як матеріальна форма спілкування, тут ще присутнє і спілкування, яке має місце при

інтелектуальній взаємодії людей між собою. Їх не слід плутати. Більш того, на практиці мають місце випадки, коли виробнича форма спілкування стримує розвиток духовного спілкування і завдяки цьому вільно або мимоволі гасить парус соціальності. “Існування панівного класу з кожним днем стає все більшою перешкодою розвитку продуктивної сили промисловості і точно так же – розвитку науки, мистецтва, а в особливості культурних форм спілкування” [107, 216], – писав Ф. Енгельс.

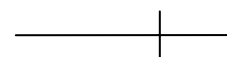
Отже, праця виникає для того, щоб надали можливість індивіду реалізувати до кінця свою природу, і всі зміни, через які він пройшов, не мають іншої мети, як зробити цю реалізацію більш легкою і повною. Тут працю треба розглядати як реалізацію професійних знань робітника або людини вільної професії. Таким способом “в умовах дійсної колективності, – писав К. Маркс, – індивіди набувають свободи в своїй асоціації і шляхом її” [109, 75]. А це й є громадянське суспільство.

Звернемо увагу на той факт, що праця, що створює онтологію громадянського суспільства, є засобом забезпечення нормальної життєдіяльності людини та її колективних утворень на горизонтальному рівні.

Поза нею залишається діяльність державотворення та політична діяльність, яка складає онтологію держави. Тому протистояння громадянського суспільства та держави можна розглядати як суперечність двох підвидів діяльності людини. Аналіз мети, засобів та кінцевих результатів у такому випадку висвітлить не тільки їх генетичний зв'язок, а й усі інші розходження. Але це буде все ж таки одна діяльність у межах одного цілого – соціального організму країни.

Отже, діяльнісна природа громадянського суспільства не викликає сумнівів, але не будь-яка діяльність, а лише та, що пов'язана із задоволенням індивідуальних потреб та приватних інтересів людини.

Діяльність самовідтворення людини, як різновид цілеспрямованої діяльності взагалі, має елементи організації і

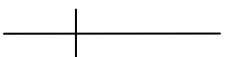
самоорганізації і тому підпадає під момент саморегуляції. При цьому, зв'язки, відносини, взаємодія, діяльність, праця, робота – це різні виміри природи громадянського суспільства.

Під сутністю громадянського суспільства необхідно розуміти його внутрішній зміст, що виявляє себе в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм його буття. При цьому громадянське суспільство як соціальне явище – це те або інше виявлення (вираження) соціального світу, зовнішні, безпосередньо дані форми його існування. У мисленні ж категорії сутності й явища громадянського суспільства висловлюють перехід від розмаїття наявних форм соціального світу до його внутрішнього змісту і єдності, до поняття.

У 70-80-ті рр. ХХ ст. великої популярності набула проблема співвідношення громадянського суспільства і “політичного суспільства”, або “громадянського суспільства” як концентрованого вираження неполітичного. Для нас ця ідея слухна, але недостатня для визначення сутності громадянського суспільства, характеристики його онтологічної специфіки. Тому звернемося до інших визначень сутності даного явища.

У філософській літературі для характеристики сутності громадянського суспільства вживається таке поняття, як “життєвий простір людини”. Його зміст – це сукупність природних і соціокультурних умов, факторів, що забезпечують відтворення й удосконалення життя людини як психосоціальної істоти, задоволення її потреб, життєзабезпечення й діяльного існування. Включення людини до різних сфер суспільства, її політичне, виробничо-економічне, культурно-ідеологічне та соціально-побутове життя визначають наявність відповідно політичного, економічного, культурно-ідеологічного та соціально-побутового простору.

При цьому зауважимо, що зростання ролі різноманітних суспільних інститутів, засобів життєзабезпечення людини у ХХ – на початку ХХІ ст. призвело до формування нової

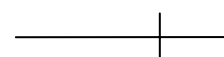
термінології. Досить широко розглядається поняття “освітній простір” як сукупність критеріїв і програм освітньої діяльності, що складають галузь систематизованого знання, об’єднаного на змістовному й структурному рівнях. Активно використовується поняття “правовий простір”. Воно відображає єдність, цілісність, взаємну узгодженість змісту й застосування влади, норм права, політичного життя, його організації.

Іншою семантичної одиницею, що розкриває сутнісні характеристики взаємодії соціальної роботи та громадянського суспільства, є поняття “життєвий світ”. Це поняття, яке охоплює собою ціннісну основу всіх ідеальних утворень і теоретичних конструкцій науки.

У розумінні життєвого світу феноменологія вибудовує таку “світову схематику”: а) світ наукової об’єктивності; б) численні світи, обумовлені специфічними донауковими інтересами (світ бізнесмена, слюсаря тощо); в) дооб’єктивний світ сприйняття, світ безпосередніх переживань та інтуїтивно визначених орієнтирів, що передбачають майбутній досвід; г) життєвий світ у повному розумінні слова як горизонт, у якому задані й конструюються інші світи – сукупність апріорних структур, що передбачають зразок будь-якого досвіду, “архетип” просторовості й часу, бачення горизонту й історичності, притаманні будь-якій культурі [187, 305-306].

Життя суспільне – поняття, що відображає характер діяльності людини в умовах соціального поступу як актуального стану суспільних відносин. Це прямо вказує на діяльну природу громадянського суспільства. У такому розумінні людина у родовому вимірі зобов’язується до виконання певних функцій, що на поверхні може мати вигляд суто особистого волевиявлення. Особливу роль у детермінації життя людини відіграють вироблені у ході суспільного розвитку культурно-історичні засоби регуляції та управління соціальними діями, передусім політико-правові та ідеологічні.

На підставі визнання діяльної природи громадянського

суспільства та тлумачення психологами категорії “дія” ми розглядаємо сутність інтеграції людей у ході родового життя як їх взаємодію між собою. Інакше кажучи, тут ми маємо справу з духовною формою спілкування суб'єктів історичної дії між собою за принципом “суб'єкт – суб'єкт” з метою творення та самовідтворення родового життя.

Спілкування як явище міжсуб'єктного характеру ґрунтовно розглянуте М. Каганом у роботі “Світ спілкування”, який зазначає, що “в процесі і в результаті спілкування відбувається зовсім не обмін ідеями або речами, а перетворення стану кожного партнера в їхнє загальне надбання. Спілкування породжує спільність, а обмін зберігає уособленість його учасників” [64, 150].

Розуміюча соціологія досліджує не тільки раціональну дію (де є чітко усвідомлена мета, засоби, результати, вигода), але і традиційну дію (дія на основі сформованої звички або звичаю), дію ціннісно-раціональну (згідно з обов'язком або переконаннями) і афективну дію (дія на основі емоційного стану). Якраз у роботі “Протестантська етика і дух капіталізму” Вебер звертається до дослідження ірраціональних етико-релігійних мотивів появи капіталістичних відносин [29, 37].

Дія ця не стільки внутрішній продукт людини, скільки його взаємодія з зовнішніми структурами громадянського суспільства [201, 274].

Отже, сутність громадянського суспільства предстає перед нами як взаємодія людей відносно задоволення своїх потреб, що взагалі веде до творення та відтворення родового життя спільноти. Механізм цієї взаємодії дуже добре описав Л. Гумільов через поняття “пасіонарність” (від лат. слова *passio* – пристрасть), під яким він розумів “ефект, створюваний варіаціями цієї (інтелектуальної – М. Б.) енергії, як особливу властивість характеру людей” [47, 33].

Наступним кроком у гносеологічному аналізі громадянського суспільства після визначення його сутності є виявлення його змісту, який ще байдужий до форми, а “форма

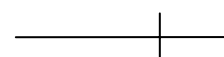
зовнішня до нього; зміст щось інше, ніж форма” [39, 86]. У даному дослідженні під змістом громадянського суспільства розуміється не сам собою субстрат сегменту соціального світу, а його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих дане соціальне явище елементів між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому значенні сам зміст даного феномену виступає як процес. Саме у цьому процесі нам належить визначити місце та роль недержавної і державної влади.

Таким чином у нас є всі підстави вважати, що громадянське суспільство як функціональна система має дві складові, а саме: суб'єктивовану та об'єктивовану складові, між якими виникає процес родового життя людей [38, 241].

Друга частина змісту громадянського суспільства об'єктивована в зовнішньому середовищі. Вона являє собою добре відому нам об'єктивовану реальність. Її за звичай називають соціумом. На превеликий жаль, вітчизняній філософській думці цей термін мало що говорить. Він просто випав з її проблемного поля. Довгий час ми вважали його “знахідкою” західної філософської думки. Для нас було достатньо оперувати категорією “суспільство”, яка була продуктивним засобом матеріалістичного аналізу соціальної реальності.

Отже, для того щоб визначити спосіб впливу недержавної влади на формування громадянського суспільства, нам треба аналізувати його зміст як процес творення та відтворення родового життя людей, як “дійсний процес формоутворення в його різноманітних фазах” [108, 526].

У ході історичного процесу родового життя, що ґрунтується на обміні діяльності між людьми та їх організаціями, наприклад, державними підприємствами та приватними фірмами, стихійно склався механізм цього обміну або відтворення родового життя людей, який ми називаємо ринком. З цього приводу слушно зауважив Т. Парсонс, який

писав, що “класичним випадком є обмін “цінних” речей, а саме – товарів, послуг і грошей, що складають зміст ринкового процесу” [126, 704].

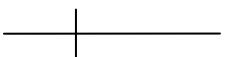
Далі ми маємо перейти до аналізу морфологічного аспекту громадянського суспільства. Для цього треба розглянути його елементи, уточнити функції та вибудувати структуру та загальну схему їх взаємодії.

Для теоретичного відтворення елементної бази евристичної моделі громадянського суспільства треба узгодити співрозмірність суспільних відносин, що складають феномен громадянського суспільства. Із теоретичної спадщини минулого етапу розвитку випливає, що джерелом формування соціальних відносин є поділ праці. Залежність соціального життя від економічної сфери у відомому листі до П. Аненкова вперше пояснив К. Маркс: “Візьміть певну ступінь розвитку виробництва, обміну та споживання і ви отримаєте певний суспільний лад, певну організацію сім’ї, станів або класів, – словом, певне громадянське суспільство” [109, 402]. В іншому випадку він підкреслював: “Мої дослідження привели мене до того результату, що анатомію громадянського суспільства слід шукати в політичній економії” [106, 6].

Можна навести й інші джерела, у яких мова йде про специфіку соціальних відносин, тобто про особливі зв’язки між людьми, а також про сім’ю, яка “спочатку була єдиними соціальними відносинами” [105] людини.

Отже, у сучасній літературі не існує одностайного погляду на елементну базу громадянського суспільства. Ми не будемо тут наводити численні приклади з літератури. Ми вище вже наводили теоретичні визначення громадянського суспільства з яких видно, що його складовими є досить суперечливі пропозиції, бо з них важко відтворити цілісність процесу формування та життєдіяльності даного явища.

Так, наприклад, американський дослідник Джордж Ф. Маклін вважає, що “громадянське суспільство має три елементи. Перший – **це управління** (виділено – М. Б.), *arche*,

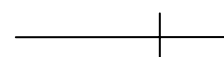
початок дії або ж перебирання ініціативи щодо мети; це застосування людської свободи. Оскільки це стосується людей у різних групах і підгрупах, то існують два інші елементи, а саме: спілкування (солідарність) з членами груп і участь, або доповнюваність, цих груп чи спільнот загалом. Ключ до розуміння громадянського суспільства є в солідарності і взаємодоповнюваності спільноти, оскільки її члени беруть участь в управлінні життям щодо спільного добра” [46, 12].

На думку А. Карася, “громадянське суспільство складається з чотирьох головних взаємозумовлених елементів: а) самопороджувального, за принципами синергетики, “*arche*”, початку дії, або ж вияву ініціативи щодо самозумовленого мети самоздійснення людини, або ж вияву свободи; б) потреби іншої людини (людей), що здійснюється через комунікацію і солідарність; в) участі доповнювальності груп і спільнот в контексті цілого; г) відповідного до “*arche*”, свободи і мети – семіозу, або ж мовно-мовленнєвого дискурсу, в якому здійснюється феноменологія знаків, значень, символів і кодів взаємопорозуміння” [67, 17].

Інші дослідники подають “свої” елементи та їх сполучення. Серед них є, наприклад, сім’я, корпорації, активність людини, ментальність, система самоврядування, нації, свобода, демократія, толерантність, профспілки, міжетнічні відносини, стани, фонди та ін. Не вплутуючись далі у інші суперечливі погляди на елементну базу громадянського суспільства, зазначимо, що ми виділяємо в якості провідних елементів громадянського суспільства: людей та соціальні інститути, тобто суб’єктивну і об’єктивну та суб’єктивовану і об’єктивовану складові.

Виокремлення індивіда як елемента роблять усі серйозні дослідники соціальних систем, наприклад, такі як М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, К. Маркс та інші [128, 449].

Концептуальне вирішення проблеми формування

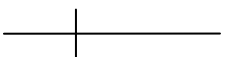
громадянського суспільства засобами соціальної роботи принципово неможливо без аналізу його структури. Структура громадянського суспільства – це внутрішня будова явища, що відтворює багатогранність та взаємодію його складових частин, забезпечує його цілісність та динамізм розвитку.

Детального аналізу структури громадянського суспільства ми не зустрічали в літературі. Хоча деякі автори більш докладно, але досить суперечливо подають об'єктивовану частину громадянського суспільства. Так, наприклад, Т. Тарахонич і О. Тарахонич, пишуть, що структуру громадянського суспільства можна подати у вигляді п'яти систем, які відповідають певним сферам життєдіяльності суспільства: соціальної, економічної, політичної, духовно-культурної, інформаційної. Не вступаючи у полеміку щодо методологічної коректності такого виокремлення сфер суспільства та їх елементів, зазначимо, що для досягнення поставленої мети треба шукати інше рішення проблеми структурованості громадянського суспільства.

Для побудови евристичної моделі громадянського суспільства ми скористаємось структурно-функціональним підходом, завдяки якому так багато і серйозно вирішено методологічних проблем у дослідженні соціальних систем.

Формальний рівень аналізу структури громадянського суспільства полягає, на думку Т. Парсонса, в тому, що вона може складатися, з одного боку, – з одиниць – таких, як частка або клітина, а з другого – із стандартизованих відносин між цими одиницями – таких, як відносна відстань, “організація” у тканини та органи [126, 702]. При цьому ми виходимо з того, що окрема людина або групи людей, наприклад, сім'я чи специфічна група людей, є носіями певної сукупності потреб, а все інше розглядається нами як інструменти задоволення цих потреб. Система соціальної роботи – це один з інструментів цього процесу.

Для того щоб контролювати процес формування громадянського суспільства засобами соціальної роботи,

треба уточнити провідні риси, які мають бути притаманні даному явищу. Тому важливе значення у реалізації мети дослідження надається узагальненню тих особливостей, які притаманні громадянському суспільству.

Оскільки задоволення необхідних та випадкових потреб людини знаходиться у повній залежності від зовнішньої випадковості та свавілля, а також обмежене владою всезагального, то “громадянське суспільство являє, – на думку Гегеля, – собою видовище як надмірності, так і убогості і загального обом фізичного і морального занепаду” [38, 230].

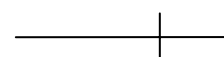
Все ж таки подамо найбільш типові точки зору на вихідні характеристики даного феномену. На думку одних авторів, специфіка їх полягає в тому, що: по-перше, громадянське суспільство розглядається як сукупність вільних індивідів. Це знаходить вияв у різних аспектах, а саме: економічному, соціальному та політичному.

По-друге, громадянське суспільство – це відкрите соціальне утворення, що зумовлюється: 1) відсутністю жорстокості регламентації з боку держави щодо забезпечення гласності, свободи слова, критики; 2) правом вільного в'їзду та виїзду; 3) обміном інформаційним, науковим, освітянськими технологіями з іншими державами.

По-третє, громадянське суспільство – це складна структурована система (плюралістична), для якої характерна повнота, стійкість та відтворюваність.

По-четверте, громадянське суспільство – це система, що має свої механізми розвитку та управління, тобто: 1) громадяни, які вступають у різного роду відносини, реалізують свої потреби та забезпечують цілеспрямований розвиток суспільства без втручання державних структур; 2) громадянська ініціатива, громадянський обов'язок дає можливість для розвитку всіх структур громадянського суспільства.

По-п'яте, громадянське суспільство – це правове демократичне суспільство, для якого характерними є:

1) визнання та матеріалізація ідей верховенства права, особливістю останнього має бути поділ на публічне та приватне право; 2) єдність права та закону; 3) правове забезпечення та розмежування діяльності різних гілок влади; 4) розвиток і вдосконалення суспільства разом із розвитком та вдосконаленням правової держави”.

Тобто громадянське суспільство – це сфера і тип взаємодії, визначена модель соціальної організації, що набуває певних характеристик. Перелічити їх непросто, а ще складніше зробити цей перелік позадискусійним. Адже саме в цьому питанні найбільше розходжень у різних авторів, а сам об’єкт уваги часом видається невизначеним (необмеженим). І все ж, говорячи про громадянське суспільство, усі мають на увазі один і той же порівняно легко розпізнаваний феномен. За загальним визначенням дослідників, громадянське суспільство не можуть творити об’єднання безправних індивідів або ієрархічні структури з асиметричним розподілом прав та обов’язків, тоді як вільні і рівні індивіди та створені ними добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікацій і самовираження є тими суб’єктами та інструментами іншого типу взаємодії, без яких громадянське суспільство не може скластися.

Коротко формулюючи відмінності громадянського суспільства від стосунків протилежного характеру, що також виникають у сучасних суспільствах для захисту інтересів корпоративізму та клієнтилізму, можна зауважити, – пише А. Колодій, – що громадянському суспільству притаманні такі риси [46, 26].

Наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування громадської сфери і громадської думки.

Організоване громадянське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чії права захищені конституцією та законами.

Незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких є усвідомленою на індивідуальному і

колективному рівні.

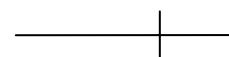
Орієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Клієнтелізм порушує першу та другу риси. Він робить домінуючими партикулярні інтереси і “приватні” обміни між фактично нерівними партнерами; протидіє формуванню громадської зацікавленості та громадської позиції широкого загалу. Корпоративізм несумісний з третьою та четвертою ознаками, бо допускає тісну взаємодію громадських організацій і держави аж до підконтрольності перших другій.

Дослідники останнього часу засвідчили, що усі ці форми соціальної взаємодії співіснують у різних, можна навіть сказати, в усіх країнах, включаючи найдемократичніші суспільства, проте все залежить від того, яка з них є центральною для усієї матриці стосунків між індивідами, громадою та державою, а яка має локальне чи проміжне значення. А це, відповідно, залежить від позиції еліти, що має визначальний вплив на формування зразків суспільної, в тому числі й політичної поведінки.

Наша точка зору на громадянське суспільство полягає в тому, що ми дивимось на нього як на специфічний організм, що має не тільки цілісність, а й механізм саморуху, бо ідея організму не існує інакше як “у своєму тілесному ототожненні з ним”. Громадянське суспільство – це розвинута форма тих соціальних організмів, які були необхідними ступенями становлення людського суспільства взагалі. Насамперед, це рід, сім'я, громада. Саме в них вперше реалізується символ громадянськості, хоча реалізується по-різному” [46, 77].

Як будь-яка жива система, громадянське суспільство має свій специфічний механізм саморуху. Цей механізм має, в свою чергу, оригінальні рушійні сили, а саме: середній клас, який становить у розвинених країнах до 70-80% населення країни; добровільні об'єднання громадян, зорієнтовані на

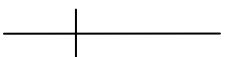
громадські справи; вільна преса як засіб комунікацій і самовираження [140]; молодь [86]; інтелігенція [178]; релігійні сили [83]; кадри соціальної роботи та ін.

Отже, провідними рисами громадянського суспільства є, звісно на нашу думку, самоорганізація, самодостатність, морфологічна цілісність, функціональна сталість, здатність до самовідтворення, певний рівень саморегуляції, свободи, толерантності, світоглядного плюралізму та демократичності, що обумовлюються рівнем загальноєволюційного розвитку світової спільноти взагалі. Ці усі риси висвітлені, правда з різною глибиною, у чисельних публікаціях, що присвячені проблематиці формування, функціонування та еволюції громадянського суспільства.

Для того щоб зрозуміти місце та роль недержавної влади у формуванні громадянського суспільства, треба визначити провідну або провідні функції громадянського суспільства у соціальному організмі країни. Це пов'язане з тим, що саме виконання цих більш загальних функцій є критерієм якості впливу влади на процес формоутворення та підтримки життєдіяльності громадянського суспільства.

На нашу думку, громадянське суспільство поставляє у соціальний організм будь-якої країни комплекс взаємоузгоджених дій або функцій, а саме: по-перше, – це творення та відтворення життя людини, або демографічну функцію; по-друге, – це соціалізація та ресоціалізація особистості людини; по-третє, – це самоорганізація життя громади, у тому числі й самоуправління; по-четверте, породження держави, або морфогенетичну функцію; по-п'яте, – це здійснення соціального контролю за діяльністю держави щодо умов та механізмів відтворення родового життя людей. Саме такий комплекс функцій має бути притаманним для громадянського суспільства, щоб воно було ефективним.

Ми подали функції громадянського суспільства щодо до соціального організму країни у такому логічному порядку, як вони визрівають та проявляються на практиці.

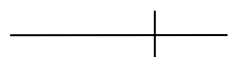

Таким чином, ми очистили громадянське суспільство від історичних спогадів та порівнянь і теоретично довели, що, по-перше, громадянське суспільство як явище другої природи має діяльнісну основу, сутність якого полягає у творенні і відтворенні сутнісних сил особистості, а зміст якого розгортається як система взаємоузгоджених процесів задоволення потреб людини, громади, населення на засадах раціональних форм обґрунтування поведінки суб'єкта історичної дії.

По-друге, запропонували евристичну модель громадянського суспільства, назвали його елементи та подали структуру, що складається з двох інгредієнтів: суб'єктивного носія системи потреб – людини, з одного боку, а з другого – суб'єкт індивідуальний чи колективний, що має задовольнити цю систему потреб, для чого останній має певну сукупність інструментарію та технологій. Соціальний інститут влади саме є таким інструментарієм у руках громадянського суспільства та держави.

По-третє, виокремили сукупність функцій громадянського суспільства у структурі соціального організму країни, а саме: демографічну, соціалізації/ресоціалізації, самоорганізації/самоуправління, морфогенетичну та соціального контролю. При цьому ми виходимо з того, що формування громадянського суспільства відбувається саме з метою вдосконалення та сталого виконання ним, громадянським суспільством, саме цих функцій.

По-четверте, з точки зору оцінки сталості внутрішніх зв'язків, що складають онтологію або “соціальне тіло” громадянського суспільства, критерієм їх зрілості виступає соціальність або соціальна солідарність, єдність на відміну від “пролетарської солідарності”. Це теоретичне положення ще має бути розгорнутим у подальшому аналізі даної проблеми. При цьому виявилось, що громадянське суспільство підвладне процесам глобалізації і має сталу тенденцію до зростання організаційної єдності аж до формування “всесвітнього

громадянського устрою”.

По-п'яте, на підставі вищевикладеного можна сформулювати робочу гіпотезу про те, що механізм взаємодії суб'єктивованої та об'єктивованої форм має полягати в обміні діяльностями, що створює простір, який займає громадянське суспільство. Тобто, громадянське суспільство є сферою вияву можливостей особи і гарантування її природних та громадянських прав і свобод, накопичення соціального капіталу.

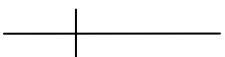
По-шосте, колективний рівень творення та відтворення сутнісних сил особистості людини є ніщо інше, як громадянське суспільство. Якщо це так, то, тоді формування громадянського суспільства – це процес задоволення сукупності потреб конкретної громади, мешканців регіону, працівників тієї чи іншої галузі, нарешті, населення країни.

По-сьоме, недержавна влада у такому випадку повинна мати специфіку в даному процесі.

У вимірі саморозгортання соціального організму країни ми маємо справу з фазою зародження громадянського суспільства. Головні його параметри у цей момент саморуху соціального цілого мають синкретну форму.

Зовсім інша справа, коли громадянське суспільство переходить у фазу становлення соціального організму країни. У цей момент саморозгортання соціального цілого воно піднімається з мікрорівня на макрорівень, починає інтенсивно диференціюватись і стає можливим теоретичними засобами відтворити низку послідовних етапів його саморозгортання. При цьому філософська категорія становлення віддзеркалює, як відомо з гегелівського вчення про науку логіки, не тільки хід процесів саморозгортання даного явища, але й висвітлює їх продукти.

Тому в нас є всі підстави розглянути гіпотезу про метаморфози, які відбуваються з громадянським суспільством на фазі становлення соціального організму країни, як базового моменту в його визріванні, бо далі настає фаза сталого

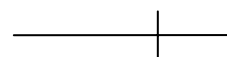
функціонування, у ході якого дане соціальне явище практично не змінює своїх головних параметрів.

Отже, громадянське суспільство, сутністю якого є забезпечення родового життя людини, проходить, як мінімум, чотири етапи. Перший етап – становлення громадянського суспільства пов'язується нами з виникненням сім'ї, яка спочатку була, як відомо, єдиними соціальними відносинами людини. При цьому особистість втрачає частину своєї свободи, оскільки накладає на себе певні обов'язки з відтворення роду. Її починає переслідувати право як форма визнаних вимог дружини/чоловіка або інших членів сім'ї.

На другому етапі людина вступає у відносини з іншими громадянами з метою створення сталого механізму задоволення системи потреб, яка тепер значно збагачується за рахунок появи дітей. Тут вона вимушена створювати корпорації, що слугують інструментом у відтворенні умов існування роду. У співтоваристві вона набуває існування як загальне, а її егоїстична мета осягає і проявляє себе водночас як всезагальна. Як член корпорації вона тепер має не тільки чітко формалізовані вимоги, але й обов'язки перед іншими громадянами, за допомогою яких задовольняє свої потреби та потреби своєї родини. Ця взаємодія потребує вже досить розвиненого права.

На третьому етапі члени громадянського суспільства, які пов'язали себе з певними галузями праці, що у суспільстві розділилась, створюють соціальні стани. Тепер громадянин не просто стає носієм системи особистих потреб, а він послідовно відстоює інтереси своєї корпорації, специфічної галузі та суспільного стану. Публічний інтерес вимагає публічного права. Потреба в наявності публічної влади остаточно визріла.

На четвертому етапі становлення громадянського суспільства формується специфічний стан – національна еліта, яка опановує специфічний орган, – політичну владу, – що весь цей час формувалася паралельно з ним. Фаза становлення соціального організму країни органічно

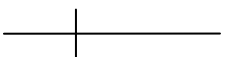
переходить у фазу функціонування. Громадянське суспільство і держава стають рівноправними органами у складі соціального цілого. Тепер, щоб підтримувати певний ритм функціонування, а тим більш – розвитку, держава не може обійтись без такого потужного впливу на громадянське суспільство з метою підтримувати його параметри та темпи розвитку відповідно до динаміки соціального цілого. Державна влада, право, освіта, соціальна робота – інструменти такого цільового впливу.

Алгоритм формування полягає в поетапному відтворенні потреб кожного з вищенаведених рівнів, а саме: людини – родини – трудового колективу – верств, специфічних груп (середнього класу) – населення країни – політична еліта. При цьому сутність механізму становлення громадянського суспільства засобами недержавної влади полягає в саморегуляції всієї сукупності економічних, соціальних у вузькому значенні слова, організаційних та духовно-ідеологічних відносин.

Далі є необхідність подати механізм та інструмент впливу недержавної влади на формування громадянського суспільства, використавши ідеї Н. В. Крохмаль, яка ґрунтовно розробила проблему історичних форм саморегуляції соціального процесу [87]. Для нас це гарна ілюстрація простору, в якому функціонує інститут влади.

Можна зробити узагальнений висновок у даному дослідженні про те, що, по-перше, онтологічний аналіз дійсно вивів нас на найбільш доступну нам глибину теоретичного аналізу і дав можливість провести класифікацію історичних форм саморегуляції на рівні смислогенезу. При цьому нами закономірно виділені три рівні системи саморегуляції, а саме: архетипний, нормативний та семантичний.

По-друге, відповідно до рівнів існування смислів система саморегуляції здійснює специфічний алгоритм організаційного упорядкування відносин у громадянському суспільстві, а саме: на архетипному рівні – регулювання; на нормативному рівні –

управління; на семантичному рівні – керівництво.

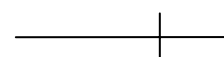
По-третє, кожен з трьох поданих рівнів має загальною властивістю те, що він по-своєму впливає на зменшення ентропії соціального процесу, а різняться вони тим, що засоби при цьому використовують різні: архетипний – символіку, міфи; нормативний – норми моралі та права, а семантичний – ідеали як смислові одиниці, що утримують ідеї у конкретному образі.

По-четверте, історичні форми саморегуляції соціального процесу подано як інтеграцію морфологічних та функціональних властивостей даної системи, що часуються з майбутнього, діють у сьогоденні і відходять у минуле. При цьому зрозуміло, що є сенс звернути більшу увагу на ідеї синархії, що розробляються езотеричною філософією, яка посилається на початкове існування певної ієрархії організаційних рівнів та форм.

По-п'яте, у ході аналізу чітко стало видно, що існує протиріччя або неспівпадання між рівнями системи саморегуляції та організаційними утвореннями, які формуються та діють як суб'єкти процесу саморегуляції. Перші є сенс називати соціальними інститутами, тобто такими утвореннями, що регулюють нашу поведінку у ході культурно-історичного процесу за рахунок смислів, а другі – організаційними утвореннями, носіями яких є люди, що виступають агентами саморегулятивних впливів. Історичні форми саморегуляції соціального процесу – це і є поєднання тих та інших у суб'єкт регулятивних відносин.

По-шосте, наведені тут історичні форми саморегуляції соціального організму країни проходить у онтогенезі кожен соціальний організм. Соціальний організм країни фактично вимушений на кожному новому етапі розвитку відбирати елементи та форму системи саморегуляції з того, що світова спільнота вже пережила і свого часу відкинула у зовнішнє середовище.

Отже, недержавна влада, до різновидів якої нами віднесено від батьківської (материнської) до релігійної влади,

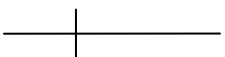

стало регулює весь спектр суспільних відносин, а саме: економічні, соціальні, організаційні (за винятком політичних) та духовно-ідеологічні.

Наведемо визначення цих рівнів так, як вони подані у роботі Н. Крохмаль. Аналіз історичних форм передбачає системний підхід до явища самореалізації соціального процесу, у ході якого повинні бути зафіксовані та типологізовані морфологічні та функціональні властивості соціального інституту влади. При цьому є ще одна специфіка аналізу даного явища. Його сутність полягає в тому, що треба досягти сумісництва того, що вносить у історичний портрет саморегуляції соціального прогресу підстава, тобто смислогенез, а з другого боку – розібратися у різноманітті рис та відтінків форм, які з'являються під впливом середовища, у якому він протікає.

Це видно з історії розвитку суспільства, коли у процесах антропосоціогенезу, етно- та расогенезу було закладено основну його функцію – збереження життя людства, що стало наповненням категорії змісту соціального життя. Вираження ця основа знайшла у найрізноманітніших формах історичного розвитку соціального процесу: від первісних спільнот людей, де у синкретичній формі зародилися різні сфери життя суспільства, поступово сформувалася суспільна свідомість, через створення держави та зміни її форм як основного виразника інтересів різних верст населення до поступового об'єднання людей у наддержавні утворення, що на якісно новому рівні підтримують збереження життя людства. Цей поступальний рух відбувався як на рівні окремої людини, соціальних спільнот, окремих держав, так і усього суспільства загалом.

Морфологічний аналіз чітко доводить, що смислогенез охоплює мікро- макро- та мегарівні руху універсуму, тому починати тут треба з висвітлення організаційних рівнів у системі саморегуляції соціального процесу. Визрівання системи саморегуляції соціального процесу в історичному

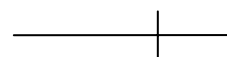

розвитку поступово “піднімається” від мікрорівня до макрорівня, а далі неупинно рухається у бік мегарівня.

Система саморегуляції в суспільстві діє, перш за все, на основі інформаційних впливів. Суспільство як об’єкт, в якому діє саморегуляція, переходить від розвитку шляхом природному відбору до розвитку шляхом соціальних перетворень. З появою спільнот людиноподібних мавп починають формуватися сфери суспільства, соціальні інститути і зароджується протиріччя між духовною та матеріальною сторонами буття. Вимальовуються два напрямки розвитку – матеріальний та духовний, які розвиваються за своїми критеріями і мають свої особливості.

Критерієм матеріального розвитку суспільства можна вважати суспільний поділ праці. Одразу треба зазначити, що перший поділ праці відбувся ще на рівні біологічної форми розвитку – це статево-віковий поділ. В еволюції суспільства можна виділити чотири етапи розвитку матеріального напрямку за вказаним критерієм. Перший етап, пов’язаний з “неолітичною революцією”, тобто з переходом від господарства, яке привласнює, до господарства, яке відтворює, із появою землеробства та скотарства. Другий – починається з виділенням ремесла із сільського господарства. Виділення ремесла і його поширення призводить до створення умов, що сприяють розвитку виробничих відносин. Третій – це поява мануфактурного виробництва, що призводить до створення широкої основи для швидкого розвитку матеріального виробництва. Четвертий – починається з появою електронно-обчислювальних машин і останніми десятиліттями набирає дуже швидких темпів розвитку, що видно у швидких змінах у створенні інформаційно-комунікаційних технологій, їх розповсюдженні.

Критерієм духовного напрямку можна вважати спосіб збереження інформації, і на основі цього виділяється теж чотири етапи в розвитку суспільства. Перший можна пов’язати з появою мови як одного з основних чинників остаточного

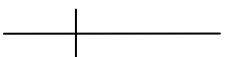

переходу від біологічної до соціальної еволюції, коли в усній формі передавалася інформація від покоління до покоління. Про другий етап можна говорити вже з появою писемності, що давало можливість охоплювати, зберігати більше інформації. Третій етап розпочинається з появою друкарства, коли книги стають доступними для широких прошарків населення. Четвертий – із створенням глобальних комп'ютерних мереж, за допомогою яких стало можливо спілкування на якісно новому рівні.

Система саморегуляції “надбудовується” над суспільством, тому із змінами в суспільстві відбуваються і зміни в системі саморегуляції. Її елементи реагують на зміни, які тільки зароджуються в суспільстві, і одразу ж відбувається його перебудова. Оскільки у суспільстві виділено чотири якісно відмінних етапи розвитку як у матеріальній, так і в духовній сфері, то і система саморегуляції змінювала також свою структурність. Механізм переходу суспільства від одної до іншої форми розвитку було описано вище. Зараз зазначимо, що зміни вертикальності структури суспільства проявилися у виділенні трьох великих рівнів розвитку, що характеризують процеси смислогенезу, а точніше створення форм закріплення та передачі смислу.

Перший рівень почав формуватися з появою людиноподібних мавп і остаточно сформувався в первіснообщинному ладі. Це архетипний, тобто давній рівень, який можна визначити як перший рівень системи саморегуляції, що має два підрівні: перший – підрівень господарства, що привласнює, та другий – підрівень господарства, яке відтворює.

На архетипному рівні система саморегуляції виглядає так: в її основі лежать процеси формування людських спільнот та їхня подальша трансформація у роди, племена. Нормами регуляції цього рівня є архаїчні “першонорми” – табу, таліон, а також поступове формування релігійних, моральних норм та норм моральності.

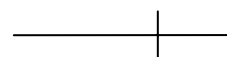

Система саморегуляції має димерну основу: соціальні спільноти виступають у вигляді регульованої системи, а інститут старійшин, вождів, шаманів виступає регулюючою системою відносин в даному суспільстві.

Історично можна виділити кілька форм саморегуляції архетипного рівня. Їх складання залежить від наявності або відсутності цілепокладання та спонтанності або свідомого створення форми. Тому створення історичних форм системи саморегуляції може відбуватися в різних сферах життя суспільства.

Історичним формам архетипного рівня притаманний синкретизм, що виявилось у поєднанні окремими формами економічного, соціального, політичного та духовного напрямків розвитку суспільства. Для цього рівня можна виділити сім'ю (парну або первісноегалітарну, патріархальну та моногамну), рід (материнський та батьківський (патріархальний)), фратрію, плем'я, об'єднання (союз) племен, які у своїй більшості характеризувалися регулюванням соціальних відносин на основі кровноспоріднених зв'язків та общину (праобщину, ранньородову, пізньородову, сусідсько-територіальну), що характеризує, насамперед, економічні відносини в суспільстві. Особливістю формування цих історичних форм є те, що всі вони не є окремими формами, а постійно переплітаються між собою і проявляються одна в одній, що спричиняє труднощі при окремій їх характеристиці.

Остаточне формування виду гомо сапієнс призвело до появи ранньородової общини, характерними рисами якої були поглиблення знань про природне середовище, накопичення досвіду в виробництві, закріплення елементарних навичок роботи та проста праця (кооперація), що ще не дійшла стадії свого суспільного поділу праці. Регуляція тут також мала місце у добуванні та перерозподілі їжі, виникненні інституту шлюбу, що регулював відносини між статями, та виникненні інституту сім'ї, що регулював відносини як між подружжям, так і між батьками та дітьми.

Тоді почалося складання первісних форм релігії – тотемізму, анімізму, фетишизму, магії.

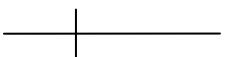
Отже, громадянське суспільство завдяки структурам недержавного походження активно використовує організаційний потенціал соціального інституту влади, що дійсно є присутнім у просторі громадянського суспільства і ефективно функціонує у просторі громадянського суспільства у якості атрактора, задовольняючи його власну потребу у саморегуляції відносин між його суб'єктами – це, по-перше.

По-друге, нам вдалося формалізувати процес саморозгортання громадянського суспільства, що дає можливість у майбутньому більш детально дослідити місце та вплив різних складових соціального інституту влади на його окремі ланки.

По-третє, у ході історичного процесу самовідтворення громадянського суспільства сформувався і стало функціонує комплекс засобів саморегуляції соціального процесу. У цьому комплексі дослідники виділили три рівні саморегуляції, а саме: архетипний, нормативний і семантичний. Наш аналіз показав, що недержавна влада явно тяжіє до архетипного і нормативного у частині морального регулювання суспільних відносин, а держава – навпаки, до нормативного у частині права і семантичного рівнів.

По-четверте, доведено, що дія інструментів недержавної влади відбувається у горизонтальній площині і головними тут є відносини “суб'єкт – суб'єкт”, а під регуляцію підпадає вся сукупність процесів, що складають родове життя людини. Специфікою функціонування недержавної влади є те, що провідним мотивом тут є задоволення індивідуальних і корпоративних потреб і приватних інтересів.

По-п'яте, доведено, що висока ефективність впливу на людей та історичне довголіття недержавної влади є свідченням того, що влада дійсно є соціальним інститутом, що має розподілятися між громадянським суспільством і державою.

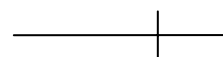
По-шосте, недержавна влада має свою морфологію, що формалізувалась у вигляді системи місцевого самоврядування, яка набуває в останні роки значної ваги і впливу на розвиток регіонів та окремих верств населення.

По-сьоме, недержавний сектор влади має можливість шляхом розвитку системи місцевого самоврядування перебирати на себе владні функції держави, а громадянське суспільство може розвиватись до планетарного масштабу.

Тепер ми можемо перейти до аналізу специфіки функціонування та провідних тенденцій у розвитку державної влади, оскільки теоретично встановлено, що інститут влади має величезну перспективу і оперативний простір для виявлення потужного функціонального впливу на громадянське суспільство з боку державної і наддержавної влади. Потужність визначається потенціалом засобів, яким оперує державна влада (від зміни морфології системи місцевого самоврядування до застосування прямого насилля).

2.3 ДЕРЖАВНА ВЛАДА ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ КРАЇНИ

Метою даного підрозділу є аналіз держави як суб'єкта який найближче знаходиться до інституту влади, і визначення його місця і ролі у формуванні громадянського суспільства. Держава, державно-управлінський апарат, відносини цього апарату з громадянством вивчаються ще з часів класичної античності. У Платона й Аристотеля є великі політичні твори [8; 132, 83], в яких вони постають уважними спостерігачами за політичними реаліями, вдумливими аналітиками й переконаними державниками. Незважаючи на відмінність, а то й протилежність поглядів на характер і організацію державного життя, Платон і Аристотель поділяли думку один одного про те, що суспільне життя без держави, без встановлюваного й

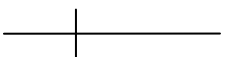
підтримуваного нею порядку призведе до безладдя і не обіцяє нічого доброго громадянам.

Держава виникла завдяки громадянському суспільству, що потребувало морфологічного органу для вирішення протиріч у його саморозгортанні. Інструментом, на який спирався і спирається нині цей орган саморегуляції, є інститут влади, що існує у соціальному просторі, як існує істина або гроші. Саме так, як для регулювання грошовими потоками громадянське суспільство створило банки і банківську систему, точно так для використання медійного коду влади [97] у соціальному організмі країни воно створило державу.

Держава у ході оволодіння та застосування влади цілком природним шляхом, до речі, набула декілька унікальних функцій, що її конституювали у соціальному часі і просторі, збагатили у декілька разів потужності у ході соціальної еволюції. Сьогодні вона, держава, відчуває себе монополістом у царині використання влади і тому суттєво гальмує суспільний розвиток.

Громадянське суспільство з цим не погоджується і реагує на цей монопольний тиск соціальними катаклізмами або переворотами та революціями. Тому державна влада у будь-якій країні постійно реформується.

Специфічні функції держави, що виникли завдяки опануванню нею даного медійного коду, і роблять її такою потужною, що інколи вона виглядає насильницькою і непривабливою фігурою у горизонті громадянського суспільства, є: майже одноосібне володіння владою, носієм якої вона стала у ході історичного процесу; нормотворча діяльність, що стала монопольною; розробка системи політичної діяльності власного громадянського суспільства та інших держав або їх об'єднань, наприклад, Європейського Союзу; мілітаристська діяльність, що полягає у створенні, накопиченні та використанні армії, силових структур для систематичного застосування насилля з метою утримання соціального розвитку у визначених нею же параметрах.

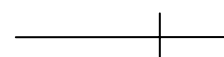
Держава заснувала й використовує так звану нормативно-правову регуляцію соціального процесу. Так формується другий рівень системи саморегуляції – нормативний. Хоча назвати нормативним можна кожний з трьох рівнів саморегуляції, все ж державу, в основі якої лежать правові норми, що юридично оформлюють усі норми в заборони, на нашу думку, можна назвати класичним прикладом нормативної “піраміди”, де норми закріплюються письмово.

Об’єктом на нормативному рівні системи саморегуляції виступає громадянське суспільство. Визначаючи його як об’єкт нормативного рівня, слід зазначити, що однозначного підходу до розуміння цієї категорії не існує.

Ще Г. Гегель говорив про громадянське суспільство, визначаючи його як антагоністичне суспільство, яке роздирають протилежні інтереси, війна всіх проти всіх. Він виділив три основні моменти громадянського суспільства: 1) опосередкування потреби та задоволення одиничного за допомогою його праці та за допомогою праці та задоволення потреб усіх останніх, систему потреб; 2) дійсність того, що міститься у цьому загальному свободи, захисту власності за допомогою правосуддя; 3) піклування про запобігання тому, що залишилося в цих системах випадковості та увага до особливого інтересу як до загального за допомогою поліції та корпорації [38]. Гегель виділяє три прошарки у громадянському суспільстві: субстанціональний (до якого належать землероби – дворяни та селяни); промисловий (фабриканти, торговці, ремісники); загальний (чиновники).

Метою такого громадянського суспільства є лозунг “кожний для себе”, а все інше для окремої людини ніщо. Тому таке суспільство – це опосередкована працею система потреб, що ґрунтується на пануванні приватної власності та загальній формальній рівності людей.

Розвиток громадянського суспільства передбачає наявність держави як його основи, тому “в дійсності держава є перше, всередині якої розвивається сім’я у громадянське

суспільство, і сама ідея держави розпадається на ці два моменти...” [38].

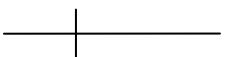
У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виділити наступні моменти: по-перше, воно характеризується тим, що у ньому є місце як для консервативних, так і для радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами; по-друге, відносним соціальним консенсусом за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо) та за більш конкретними питаннями практичної політики (система колективних договорів, вирівнювання структури прибутків тощо); по-третє, діалогом різних політичних сил, спрямованих на підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу у відповідності із соціальними умовами, які змінюються [26].

Одна із задач громадянського суспільства полягає в регулюванні горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності.

Держава повинна бути обмежена правом і у цьому розумінні бути деідеологізованою, оскільки право не буває абсолютно вільним від політичних сил, обов'язково несе в собі елемент ідеології. Громадянське суспільство повинно бути гарантоване правом, яке тому і виявляється ідеологізованим.

Таким чином, більшість вчених поділяють думку про те, що громадянське суспільство і держава – це дві взаємодоповнюючі складові. Інші, навпаки, вважають громадянське суспільство основою формування держави. На нашу думку, громадянське суспільство є черговим результатом зміни станів соціального процесу, тобто є новим етапом у функціонуванні і розвитку суспільства як соціальної системи. Саме тому воно і виступає об'єктом нормативного рівня системи саморегуляції.

Остаточне формування громадянського суспільства як об'єкта нового рівня можна віднести до ХХ ст., однак у процесі

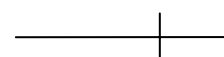

такого становлення можна виділити кілька етапів. До початку XVI ст., коли у Старому світі почали формуватися держави сучасного типу, можна говорити про латентність громадянського суспільства.

Починаючи з XVI–XVII ст., відбувається активне становлення соціально-економічних, політичних та ідеологічних передумов появи власне громадянського суспільства, а з кінця XVII і до кінця XIX ст. у найбільш розвинених країнах світу воно вже сформувалося у вигляді держав з початковим капіталізмом, заснованим на приватній власності. З кінця XIX ст. починається третій етап розвитку громадянського суспільства – воно сформоване й існує у більшості розвинених країн світу.

Як вже зазначалося, громадянське суспільство нерозривно пов'язане з державою, що виступає суб'єктом нормативного рівня. З формування нормативного рівня у суспільстві остаточно складається нормативна піраміда. Регулятивні норми, що зародилися ще на архетипному рівні дістали тут свій найглибший прояв. До них приєдналися також ідеологічні норми, що потребують від громадян підкорення їхньої практичної та духовної діяльності політичним цілям та задачам держави.

Для другого рівня системи саморегуляції характерна регуляція відносин на основі законів як юридичних актів, що закріплюють основні позиції нової форми розвитку і виступають засобами регуляції цього рівня, а механізмом передачі є законослухняність. Цей процес, що виник кілька десятиліть тому назад, ще й досі розвивається швидкими темпами. У першу чергу це пов'язано з появою різних антагоністичних груп, інтереси яких і захищає таке політичне утворення як держава. З розвитком класових протиріч суспільна думка перестає бути діючим механізмом регуляції і словесна знакова дія починає підкріплюватися силою, якщо не прямою, то опосередкованою, коли за “спиною” слова стояли “особливі загони озброєних людей”. Головним засобом

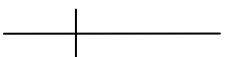

саморегуляції стає не стільки сила слова, скільки слово сили [76].

Нормативний рівень системи саморегуляції характеризується такими рисами: в економічній сфері появою “господарської цілісності” та розвитком приватної власності як основи створення інституту держави; у соціальній сфері паралельно з розвитком приватної власності йде процес формування нових прошарків (класи, соціальні групи, страти тощо); у політичній сфері з’являється, як уже було сказано вище, нове утворення – держава, що регулює відносини між різними соціальними групами. Ця регуляція відбувається на основі управління як складової частини процесу саморегуляції. Процес управління здійснюється через взаємозв’язок двох підсистем – підсистеми, що управляє, та підсистеми, яка управляється; у духовній сфері виникають різні напрямки культури, як матеріальної, так і духовної, нові форми релігії, відбувається процес розшарування культури на елітарну та масову. Крім цього, явище “свобода волі” починає ототожнюватися вже не з усією спільнотою людей, а із свободою окремого індивіда як однієї з цінностей функціонування нормативної форми регуляції.

Виділяючи державу як історичну форму нормативного рівня, слід зазначити, що вона відображає насамперед політичні відносини і в своїй основі має складені історичні форми архетипного рівня в економічно-соціальних відносинах. Завдяки розвитку такої основи на нормативному рівні системи саморегуляції при утворенні держави виникають її різні історичні форми. Перш за все слід вирізнити історичні форми правового типу на основі відношення до форм правління в державі та основних інститутів політичної влади (монархія, республіка); на основі державного устрою (унітарні, федеративні, штати, конфедерації); на основі політичних режимів (парламентський, авторитарний, військово-диктаторський та інші).

Не слід забувати і про трансформацію самої держави в

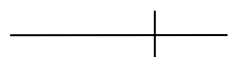

історичному плані. Хоча існують загальні ознаки держави, все ж можна виділити типи держав стародавнього світу: номи (Єгипет, Месопотамія, ранній період Стародавньої Греції), територіальні (Єгипет, Староавілонське царство), поліси (Стародавня Греція та Рим), імперії (Асирія, Римська імперія); середньовічні: міста-держави (Італія, Майя), централізованого типу (територіальні) – уніфіковані бюрократичні (Франція), федеративні (Швейцарія, Нідерланди), локальної централізації (Німеччина, Північна Італія), імперії (Османська імперія, спроба створення Священної Римської імперії, пізніше Російська та Австрійська), що в ході свого остаточного оформлення поступово приймають форму станової монархії з станово-представницькими зборами, а пізніше приймають свою останню найбільш централізовану форму – абсолютну монархію.

Оскільки рамки роботи не безмежні, то ми обираємо не історико-політологічний підхід до вивчення впливу держави як носія політичної влади, а структурно-функціональний алгоритм аналізу. Це означає, що ми, згідно з ідеями викладеними у попередніх підрозділах роботи, проаналізуємо вплив держави на формування громадянського суспільства завдяки такому інструменту, як державна політика. Наш вибір обумовлюється тим, щоб забезпечити певні дослідницькі перспективи у ході подальшого аналізу впливу української держави на формування громадянського суспільства. Це не означає, що ми у наступному підрозділі не розглянемо, як історично розподілялась влада між громадянським суспільством і державою на теренах нинішньої України.

Якщо влада є соціальним інститутом, то вона повинна бути рівною мірою доступна як для держави, так і для громадянського суспільства, як, наприклад, істина, наука, освіта і гроші теоретично доступні для будь-якого учасника соціального процесу.

Однак на практиці цього не відбувається. Більше того, сила держави в тому й полягає, що громадянське суспільство,

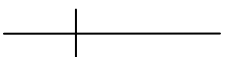
зайняте у сфері забезпечення розвитку родового життя людей на основі суспільної угоди, свідомо віддає державі право виконувати політичну функцію, тобто визначати, що є суспільним добром і злом, надавати перевагу одним приватним інтересам і обмежувати інші, нарешті, легітимно застосовувати насилля у кризових ситуаціях для забезпечення загальних правил гри і загального добробуту народу.

Державна влада є політичною владою, вона ґрунтується на тому, що атрибут політичного притаманний як окремій людині, так і громадам, прошкам, станам, територіям, іншим акторам історичної драми Інтерпретуючи думку Аристотеля “Людина є політична істота, природно призначена жити у суспільстві”, Фрьонд акцентує увагу на трьох положеннях: 1) людина – політична істота за своєю природою, по-іншому, політика сутнісна, а не конвенціональна; 2) людина без полісу – не людина, а дещо нижче, тварина, або вище, бог; 3) політичний стан органічно притаманний людині, тому, як наполягає Аристотель, між функцією царя, або магістрату, і функцією батька сімейства і володаря рабів різниця не у ступені, а у специфіці [31, 40].

Не існує, на його думку, і не існувало аполітичного або дополітичного суспільства. Атрибут політичності органічно притаманний усім видам діяльності.

По-іншому, якщо політика намагається досягнути за будь-яких обставин мирного співіснування різних суб’єктів історичної дії, то це означає, що вона живе соціальною гетерогенністю навіть тоді, коли у структурі держави вона робить спробу створити однаковість умов співіснування цих акторів на історичній сцені, якою є життя роду.

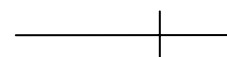
Отже, з формальної точки зору, безсумнівно, громадянське суспільство себе цим обмежило, поставило себе на місце об’єкта державного управління, залишивши за собою право соціального контролю і соціального бунту. І тільки на початку ХХІ ст., коли громадянське суспільство соціально визріло, постало питання про перерозподіл влади на його користь.

Хоча комуністична ідеологія з самого початку передбачала, що саме така тенденція є провідною у ході еволюції соціального розвитку, однак в одних випадках її носії далеко забігають уперед і тим самим втягують громадянське суспільство у штучний режим функціонування та розвитку, в іншому випадку, коли вони навіть отримують владу, то теоретично й практично не спроможні нею користуватись, набувають рис агресивності, ортодоксальності й консерватизму і самознищують новонароджену систему.

Подальший аналіз впливу держави на формування громадянського суспільства ми виконаємо відповідно до чотирьох основних сфер соціального життя людей, а саме: економічної, соціальної, політичної та ідеологічної. Критерієм тут є структура соціального організму країни. У такому випадку ми можемо зіставити використання влади громадянським суспільством, про що вже мова йшла у попередньому підрозділі роботи.

З огляду на призначення та якість впливу держави на відтворення громадянського суспільства виникла потреба мати не просто державу, а саме державу зі специфічними ознаками. Тому сьогодні ідея побудови держави з гуманістичним обличчям визнається як пріоритетна у сучасній суспільно-політичній думці. Розвиненому громадянському суспільству відповідає саме така держава як взірець толерантності й потужності регенерації цілісності соціального організму країни. Це пов'язане з тим, що “правовий лад – пише Ф. Шеллінг, – треба розглядати як машину, устрій якої наперед розрахований на певні випадки і яка сама, тобто цілком сліпо, починає діяти, як тільки ці випадки дані; і хоча ця машина створена і пущена в хід руками людини, вона і після того, як людина, що її створила, покидає її, продовжує подібно зримій природі діяти незалежно і відповідно до своїх законів, так начебто вона зобов'язана своїм існуванням тільки собі” [199, 448]. Тому державну машину не можна залишати надовго без уваги громадянського суспільства.

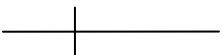

Отже, послідовно розглянемо “больові точки” у цих чотирьох сферах, впливаючи на які засобами політики, держава керує самопочуттям соціального організму країни. Безумовно, що розпочинати треба з аналізу економічної політики держави. Це пов’язано з тим, що саме проблеми економічного характеру поставили питання про державу як соціальний орган у структурі соціального організму. Провідною тут є проблема власності, що регулюється виключно державою. На користь приватної, особистої власності Аристотель наводить кілька доказів, переважно емпіричних або історичних. Люди, констатує Аристотель, в реальній життєвій практиці найбільше турбуються про те, що належить їм особисто; те ж, що є предметом володіння дуже великої кількості людей, їх турбує найменше: люди тут виявляють недбальство, розраховуючи на турботу з боку інших [8, 455].

Супротивники приватної власності як доказ переваг загальної власності наводять приклади негативних явищ, що нею породжуються: процеси щодо повернення боргів, судові справи про лжесвідчення, підлещування до багатих. “Але все це, – стверджує Аристотель, – буває не через відсутність загального майна, а внаслідок моральної зіпсованості людей, тому що ми бачимо, що й ті, хто чимось володіє й користується спільно, сваряться між собою набагато більше, ніж ті, що мають приватну власність...” [8, 411].

Податки, розподіл державного фінансування по регіонах або галузях, ліцензування визначених видів продукції, квоти на виробництво і експортно-імпорتنі операції, нарешті, розмір заробітної платні, прожитковий мінімум, а ширше, формування механізму оплати праці, – ось далеко не всі канали впливу держави на формування громадянського суспільства.

Однак довготриваліший і потужніший вплив держава тут здійснює за рахунок формування середнього класу, що є кістяком громадянського суспільства, він не може сформуватись у сучасних державах без її допомоги. Тому

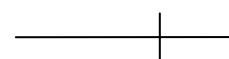

розробка відповідної законодавчої бази, що створювала б умови його формування та ефективного функціонування – це потужний канал впливу держави на формування громадянського суспільства. Сучасні наукові розвідки довели, що саме середній клас виконує функцію атрактора у саморозгортанні соціального організму будь-якої країни завдяки тому, що він, з одного боку, є носієм специфічних стереотипів, знань, цінностей, норм та зразків поведінки, а з другого – промислові підприємства, що він постійно створює у великій кількості і забезпечує їх стале функціонування та подальший розвиток, утворюють організаційні центри, навколо яких концентрується життєдіяльність населення країни.

“Середній клас” окремими дослідниками розглядається не як цілісний соціальний клас, а як система шарів: “Середній шар – це верстви населення, що займають проміжне положення між полюсами соціальної ієрархії і характеризуються зближенням позицій (середній клас) за рівнем доходів, характером споживання, стилем життя, фундаментальними цінностями” [66, 105], – зазначає Є. О. Капітонов.

Прихід до президентської влади у 2004 році в Україні В. А. Ющенко та призначення ним на посаду прем'єр-міністра України Ю. В. Тимошенко стали потужними суб'єктивними чинниками, що розгорнули жорстку, хотілось би сказати і безкомпромісну, боротьбу з тіньовою економікою. Масштаби її, як і втрати української держави від паразитування на соціальному організмі країни, не піддаються ніякому обрахунку. Вони настільки стали потужними, що від результату боротьби з нею, тіньовою економікою, залежить подальший розвиток України як складової частини європейської спільноти. Боротьба з нею стала лакмусовою стрічкою для оцінки ефективності функціонування державної влади в Україні.

Соціальна політика держави, що ґрунтується на принципі соціальної справедливості, є чи ненайвразливішою точку впливу майже на кожного громадянина країни. При цьому

кожна держава, як інститут організації суспільного життя, виробила “свої” підходи до його організації. Відомо, що кожна країна, регіон мають специфічні культурні особливості: власну систему норм і традицій (наприклад, таких, як високий рівень територіальної мобільності у циган, полігамний шлюб деяких східних країнах, багатодітність у країнах Азії та Африки, безправність жінки в ісламських країнах), які враховуються при формуванні соціальної політики (так, у країнах Азії, Латинської Америки люди похилого віку традиційно доглядалися в родині і це спричиняло нерозгалуженість системи соціального захисту осіб похилого віку порівняно з країнами Європи).

Очікування громадянського суспільства від держави певного, а точніше, соціогуманітарного характеру її поведінки у соціальній сфері настільки потужне, що це викликало формування певного типу держави, що тепер зворотним шляхом розбудовує громадянське суспільство. Зрозуміло, що мова тут йде про соціальну державу, або державу загального добробуту.

Отже, держава загального добробуту – держава, яка прагне забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальної захищеності, а в ідеалі – приблизно однакові для всіх стартові можливості реалізації життєвих цілей, розвитку особистості; тип соціальної політики, спрямованої на підвищення якості життя всіх громадян та стримання поширення соціальних ризиків.

Соціальну підтримку здійснюють як державне втручання в життя людей на національному і місцевому рівнях через програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я. У цій галузі держава створила, разом з громадянським суспільством, потужні соціальні служби та підтримала меценатство шляхом звільнення від податків та ініціювала волонтерський рух, що стали головними інструментами реалізації її соціальної політики.

Потужність впливу держави на формування громадянського суспільства з використанням нормативно-

правових важелів можна продемонструвати на прикладі Ради Європи, яка наприкінці 90-х років ХХ ст. відійшла від оцінки ефективності своєї діяльності у соціальній сфері від показника якості вирішення окремих проблем соціального розвитку людини до так званої Стратегії соціальної солідарності. При цьому одним із наріжних каменів Стратегії соціальної згуртованості Рада Європи вважає забезпечення можливості реалізації соціальних прав для кожного.

Глави держав та урядів держав-членів Ради Європи, що зібрались у жовтні 1997 року у Страсбурзі у зв'язку з 2-м Саммітом організації, визнали у Заключній заяві, що соціальна солідарність є “однією із головних вимог Європи, що розширюється і ... необхідним додатком у процесі відстоювання прав та гідності людини”.

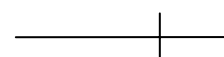
Комітету міністрів було доручено визначити стратегію соціальної солідарності з метою реагування на виклики суспільства і доведення до благополучного завершення відповідних структурних реформ у рамках Ради Європи.

Першим кроком на цьому шляху стало створення Комітетом міністрів нового керівного міжурядового комітету – Європейського комітету із питань соціальної згуртованості (CDCS), який об'єднав різні напрямки діяльності у соціальній сфері, що раніше реалізовувались окремо (наприклад, такі як соціальна політика, соціальне забезпечення та зайнятість).

У відповідності з мандатом першим завданням цього комітету стало обґрунтування стратегії соціальної згуртованості, яка була затверджена Комітетом міністрів у 2001 році. Ця стратегія включає програму заходів на середньострокову перспективу.

При цьому Рада Європи зробила, як мінімум, чотири важливих кроки, які допомогли вистояти європейським державам у період сучасної соціальної кризи і забезпечили подальше зростання їх лідерства у забезпеченні високого рівня якості життя своїх громадян.

По-перше, Рада Європи, визнала існування соціальних

прав людини й визначила законодавчим шляхом сферу їх застосування. Соціальні права – це норми, що викладені в юридичних документах та інших формах, які необхідні для задоволення соціальних потреб людей і для сприяння розвитку соціальної злагоди та солідарності.

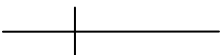
Що стосується змісту соціальних прав то, згідно з рішенням Європейського комітету з питань соціальної згуртованості від 28-30 травня 2003 року, до них віднесено перелік сфер застосування соціальних прав, що викладені у Європейській соціальній хартії в її першому та переглянutoму варіантах. Таким чином, соціальні права – це право у сфері житла, соціального захисту, зайнятості, охорони здоров'я та освіти.

Як першочергові соціальні права, що треба додатково взяти під державний контроль, на європейському континенті сьогодні розглядаються права дітей, права у сфері культури, права на громадянську позицію у екологічній сфері та деякі інші.

По-друге, Рада Європи та її держави-учасниці постійно намагаються привести структуру економічної сфери у відповідність до вимог забезпечення соціальних прав людини та реалізації Стратегії соціальної згуртованості. Акцент на можливості реалізації соціальних прав зроблено у програмі Комітету з питань соціальної згуртованості у руслі проекту “Гідність людини і соціальне відчуження” (1998), який показав, що доступність системи соціального захисту, житла, робочих місць, охорони здоров'я та освіти стала визначальним фактором у боротьбі з бідністю та соціальним відчуженням.

По-третє, система державного управління у державах-членах Ради Європи – структурно й функціонально відповідає змісту реалізації Стратегії соціальної згуртованості, що розповсюджується на стан суспільства як єдиного цілого, так і на місце та роль, які відведено у ньому особливо вразливим верствам населення і окремим громадянам.

По-четверте, Рада Європи створила контрольний апарат,

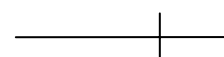
що інспектує держави-учасниці, тобто оцінює стан речей, виділяє кошти на соціальний розвиток та прогнозує розвиток окремих країн, виходячи саме з рівня реалізації соціальних прав людини та стану соціальної згуртованості.

Як доказ цього можна навести те, що у структурі Ради Європи створено й активно діють понад добрий десяток структурних підрозділів, що систематично контролюють виконання соціальних прав людини та рівень соціальної згуртованості у державах-членах Об'єднаної Європи.

Такими спеціалізованими підрозділами є: Європейський комітет з питань соціальної згуртованості (CDCS), Європейський комітет з координації у соціальній житловій сфері (CECODHAS), Експертний комітет з питань підвищення доступності робочих місць (CS-EM), Група спеціалістів з проблем доступності житла (CS-LO), Група спеціалістів з проблем доступності системи соціального захисту (CS-PS), Європейська мережа боротьби з бідністю (EAPN), Європейська конфедерація профспілок (ЄКП), Європейська федерація національних асоціацій, що працюють з безпритульними (FEANTSA), Школи другого шансу (E2C), Група спеціалістів з надання медичним послугам відповідності потребам осіб, що знаходяться у маргінальних ситуаціях (CS-SPM) та інші.

Цей список треба розширити за рахунок організаційних структур ООН, що створені та діють на терені Європи. У першу чергу тут мається на увазі Верховний комісар ООН з прав людини, Економічна комісія ООН у справах Європи, Всесвітня організація з питань охорони здоров'я та ін.

Характер контролю досить жорсткий і стосується усіх без винятку держав-членів Ради Європи. Так, наприклад, на першому етапі процесу соціальної інтеграції усі учасники цього процесу повинні були подати свої пріоритети та заходи на два найближчі роки (липень 2001- червень 2003) у формі плану сприяння соціальній інтеграції і боротьби з бідністю та соціальним відчуженням. Виникло ціле сімейство так званих

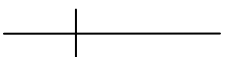
держав загального добробуту.

Отже, ми розглянули вплив держави на формування базових елементів у формуванні сучасного громадянського суспільства, а тепер перейдемо до аналізу процесів так званої надбудови, до яких ми віднесли модернізацію адміністративно-правових відносин.

У сфері організації адміністративно-правових відносин держава має найбільш потужні важелі впливу на суспільство завдяки: визначенню форми правління; запровадженню певної моделі політичної системи, у тому числі й типу виборчої системи; ставленню до політичної й інших форм опозиції; визначенню контуру адміністративно-територіального устрою країни; перерозподілу влади між центром і регіонами; проектуванню конструкції певного зразка так званої “вертикалі влади”; розбудові системи місцевого самоврядування та місцевого самоуправління; продуктивній кадровій політиці; вибору напрямів і темпів демократизації країни; формуванню у населення певного виду політичної культури; нарешті, культивуванні певного стилю у системі державного управління, не кажучи вже про боротьбу з бюрократизацією та корупцією.

Глибока демократизація американського суспільства досягнута завдяки тому, що громадянське суспільство й держава склалися за умов, коли на ці процеси могли суттєво впливати соціологічні ідеї, які панували в суспільстві або були експортовані з Європи. В історії США відомий період виникнення міських общин за умов фактичної відсутності якоїсь централізованої влади, період більшої чи меншої регламентації громадянського життя з боку колоніальної британської адміністрації. Нарешті, в історії відомі послідовне оформлення самоврядного громадянського суспільства, поступовий поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову та законодавче оформлення відносин держави й громадянського суспільства, держави й особи.

Американська історія залишила також перше в історії документально ілюстроване й підтверджене свідчення про

перетворення поліетнічних і полікультурних іммігрантів у народ, первинних форм самоорганізації окремих індивідів і розрізнених сімей у розвинене громадянське суспільство, про послідовне становлення демократичної державності й відстоювання суверенітету народу, законодавче обмеження претензій держави на всю повноту політичної влади та непідконтрольність громадянським інституціям. Висвітлюючи окремі пункти окресленого шляху США, скористаємося збірником документів “Американська демократія: ідеологічні основи американської політичної системи” [3].

Деталізація й поглиблення демократії простежується в проголошенні:

- поділу влади: “... Законодавча та виконавча влада штату має бути відмежована й відокремлена від судової (Вірджинська декларація прав...);

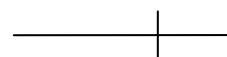
- невід’ємності людських прав: втішатися життям і волею, засобами набування власності й розпорядження нею, шукання щастя й безпеки (Вірджинська декларація прав...)” [3];

- підлеглості й підзвітності уряду народів: “... Влада урядів виводиться зі згоди тих, ким вони управляють”; “У кожному випадку, коли якась форма уряду стає згубною..., народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд” (Декларація незалежності, 4 липня 1776) [3];

- необхідності захисту прав меншості: хоч воля більшості є пріоритетною у всіх випадках, меншість має однакові права, які повинен захищати однаковий закон (Інавгураційна промова Джеферсона, 4 березня 1801) [3];

- верховенства цивільної влади над військовою (Інавгураційна промова Джеферсона...) [3].

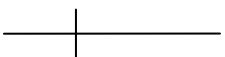
Нарешті, ще один штрих до того, як державна влада може впливати на формування і розвиток громадянського суспільства. Для закріплення свого власного впливу централізована держава з особливою старанністю вибудовує, як відомо, систему вертикальних зв’язків, що домінують над горизонтальними і підкоряють їх собі. Створюється ефективна

система передачі “владного сигналу” з центру безпосередньо, поза владними посередниками на місцях (система “наказів із центру”). Згадаймо, що у Стародавньому Римі першою акцією державного оволодіння провінцією було будівництво доріг, що напругу зв’язували столицю з усіма віддаленими районами імперії. Також і в російській імперії сильну централізовану владу підтримувала і забезпечувала особлива форма державного “вертикального” зв’язку – фельд’єгерська служба, государева пошта, з ефективністю та швидкістю якої не могла зрівнятись ні одна інша форма зв’язку. Пізніше, в радянський період, її замінила “вертушка” – прямий партійно-радянський телефонний зв’язок. (У цьому ж контексті вибудовування вертикальних соціальних зв’язків слід розглядати пропозицію В. І. Леніна, який вбачав у ліквідації безграмотності, передусім, практичний смисл – досягти того, щоб кожний робітник та селянин зміг самотійно, без чужої допомоги читати декрети, накази і відозви Радянської влади).

Тепер звернемось, нарешті, до ідеологічної політики держави, до якої слід відносити й політику в галузі науки, культури, освіти, виховання, театру, кіно, літератури, мистецтва, взагалі. Це найгостріша зброя громадянського суспільства, що забезпечує вплив на державу. Офіційна влада не за чим так уважно не стежить, як за інакомисленням у своїй країні, і ні від кого так щільно не закриває кордони, як перед новими ідеями. Страждають від цього їх носії. І насилля держава застосовує у цих випадках миттєво й настільки потужно, що на їх регенерацію потім витрачаються десятиліття.

Лише в найпростіших системах використання примусу може бути централізованим. Більш комплексні системи здатні централізувати лише рішення про використання примусу (чи всього лише рішення, що створюють передумови прийняття рішення). Це означає, що для того, щоб зробити примус можливим, **у цих системах (громадянському суспільстві – М. Б.) уже повинна існувати особливим образом**

сформована влада. Уведення Максом Вебером поняття “орган примусу” характеризує саме таке положення справ.

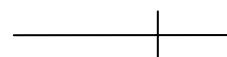
Знищення дисидентів стає справою всього народу, тобто громадянське суспільство замикається державною владою на процес самознищення. Розвиток громадянського суспільства, завдяки таким діям влади, переходить у фазу регресу.

Таким чином, держава дійсно є потужною силою у розбудові як морфології соціального тіла громадянського суспільства, наприклад, створення “середнього класу”, так і у створенні умов для його ефективного функціонування та розвитку, наприклад, усунення злорякисної пухлини у його тілі – тіньової економіки та злочинності.

Однак громадянське суспільство, що розбудувало свою систему горизонтальних зв'язків, не простий об'єкт у житті держави. Воно забезпечує соціальний контроль за діяльністю держави, оскільки народ є носієм влади. Як тут не згадати принципи американського права, що зафіксувало підлегłość й підзвітність уряду народом: “Влада урядів виводиться зі згоди тих, ким вони управляють”. Більше того, громадянське суспільство має право “в кожному випадку, коли якась форма уряду стає згубною..., народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд” [3];

Сучасними повсякденними інструментами спостереження громадянського суспільства за діяльністю державної влади є засоби масової інформації та громадська думка. Ці два органи утворюють так звану четверту влади. Саме на четверту гілку влади покладена функція зворотного зв'язку у механізмі саморегуляції соціального організму країни.

Більше того, державна влада шляхом інтеграції з владою громадянського суспільства утворюють у соціальному організмі країни так званий саморегуляційний контур, завдяки якому влада починає функціонувати по колу і тепер уже не важливо, яка саме ланка цього інституту буде приведена до дії: протиріччя має бути знятим затратами енергії та ресурсів у відповідності до його масштабів та потужності.

Для теоретичного аналізу цей висновок дуже важливий, оскільки відкривається можливість широкої демократизації соціального процесу, зменшення апарату державного управління, скорочення силового впливу на громадянське суспільство. Це, з одного боку, а з другого, – постає питання про формування відповідної політичної культури населення і навичок управлінської діяльності.

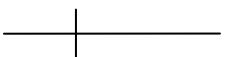
Головний висновок, що випливає з даного підрозділу роботи, полягає в тому, що головна гіпотеза дослідження доведена, оскільки: по-перше, ми вичленували й детально проаналізували функціонування влади у горизонтальному вимірі і пересвідчилися, що у громадянському суспільстві вона працює потужно;

– *по-друге*, аналіз становлення державної влади і вплив вертикалі влади на життєдіяльність громадянського суспільства теж довів багатоманітність шляхів її потужного впливу на громадянське суспільство;

– *по-третє*, ми виявили наявність у структурі соціального організму країни специфічного контуру саморегуляції, у якому інтегровано ці два різновиди влади, що свідчить про те, що є одна субстанція, яка перебуває у двох формах;

– *по-четверте*, з вищенаведеного випливає, що влада як соціальний інститут присутня зразу на трьох рівнях ієрархії соціального світу, а саме: мікро-, макро- і мегарівнях. Це означає, що треба вивчати функцію влади не тільки на мікрорівні або макрорівні, а й на мегарівнях. До сьогоднішнього дня влада вивчається, на жаль, тільки на рівні підсвідомості і свідомості людини, а поза увагою залишається форми існування влади у сфері надсвідомості.

Тепер нам нічого не залишається, як зробити спробу перевірити ефективність своєї концепції існування історичних форм системи саморегуляції соціального процесу шляхом накладання запропонованої моделі на конкретний матеріал – соціальний організм України.

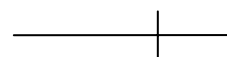

2.4 ДІАЛЕКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ І САМООРГАНІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Метою прaksiологічного аналізу є перевірка на матеріалі української дійсності ідеї про те, що влада існує як самостійний соціальний інститут. Виходячи з того, що наприкінці 2004 – початку 2005 років в Україні відбулася докорінна зміна державної влади, її ідеології, політичного лідера і глибоке оновлення кадрового корпусу державних службовців, що торкнулося навіть нижніх ланок управління країною, немає смислу у дезорганізованому стані шукати цілераціональність та глибокий смисл прояву влади у конкретній формі. Перевірити життєздатність і методологічну спроможність запропонованої концепції існування інституту влади можна за таких обставин тільки на певному історичному відрізку часу, тобто на матеріалі провідних тенденцій. Бо помаранчева революція перемішала силові лінії влади настільки, що сьогодні вкрай важко розділити владу від псевдовлади.

Схоже, що український народ у 2004 році творчо скористався демократичними принципами США, що були сформульовані ще в 1776 році. Один з них стосувався того, що “уряд формується для захисту спільних інтересів, охорони й безпеки народу, нації або громади. Коли уряд не відповідає цим завданням, то більшість громади має безсумнівне невід’ємне й непорушне право зреформувати, змінити або скасувати його в спосіб, який вважатиме за такий, що найбільше відповідає бажанню народу” [3].

Тому наш дослідницький задум полягає в тому, щоб у соціальному організмі України простежити співвідношення процесів організації і самоорганізації, на основі яких зробити певні висновки щодо предмета нашого теоретичного аналізу. При цьому процес організації пов’язується нами з функціонуванням влади у державному каналі або у президентській вертикалі, а процес самоорганізації,

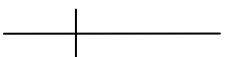

відповідно, у сфері громадянського суспільства.

Нагадаємо, що концептуально інститут влади присутній у всьому горизонті існування особистості людини, тобто він інтегрує між собою мікрорівень, що сприймається її підсвідомістю, макрорівень, що обслуговується її свідомістю, і переходить на мегарівень, на якому задіяна її надсвідомість. При цьому ми вважаємо, що формування, функціонування та розвиток громадянського суспільства відбувається переважно на мікрорівні, бо тільки цим можна пояснити походження природного права і неформальних інституцій влади. Держава – це вже результат свідомої діяльності людей. Вона є продуктом життєдіяльності громадянського суспільства, що “підняло” її на макрорівень, тобто над собою з метою забезпечення ефективного управління процесу родового життя людей. Це знадобилося соціальному організму країни для відправлення специфічної функції – управління соціальними процесами, що знімає протиріччя його внутрішнього життя або громадянського суспільства.

Отже, все говорить про те, що в соціальному організмі країни є елементи, які здатні забезпечити процес відображення протиріч його внутрішнього життя громадянського суспільства по вертикалі. Процес відбивання себе при досягненні певного рівня призводить до якісного стрибка, оскільки соціальний організм починає усвідомлювати і вести себе як *рефлексуюча особа*. Так виникає “Я” соціального організму, що відділить його від соціального середовища. Таке усвідомлення суміщає її власні рухи, дії з фактом наявного буття. Новою якістю соціального організму, що виконує таку функцію суміщення, є колективна самосвідомість, самовідбиття. Простежити ступінь розвитку цього “Я” в умовах української дійсності – це дослідити стан системи саморегуляції соціального організму України.

Отже, система саморегуляції, що обслуговує наразі соціальний організм України, пройшла досить довгий і непростий шлях свого становлення. Історично склалося так,

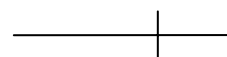
що на території сучасної України паралельно існувало декілька історико-культурних традицій, найбільш вагомими серед яких є традиції запорізького козацтва, що поширювалися на Південній Україні, Магдебурзького права – на Правобережній Україні, заповіді Корана – в Криму, церковні братства – у Львові, Острозі та інші.

Сьогодні формування самостійної держави правового типу в Україні пов'язане з одночасним формуванням громадянського суспільства. На думку М. Ю. Рябчука, корені громадянського суспільства в Україні набагато глибші, ніж в Росії, оскільки сягають часів Речі Посполитої та Магдебурзького права і сьогодні лише відроджуються, особливо на Західній Україні [152].

Оскільки перехід до громадянського суспільства знаменує перехід до семантичного рівня системи саморегуляції, то можна говорити про те, що Україна водночас формує два рівні системи саморегуляції – нормативний і семантичний. Тому Україні вже зараз потрібно переосмислити своє місце в світовому співтоваристві, щоб скорегувати свої цілі щодо створення в країні другого – нормативного – рівня системи саморегуляції з визначенням стратегічних напрямків розвитку найближчим часом третього рівня саморегуляції – семантичного. Перш за все, це повинні бути орієнтація на загальнолюдські цінності, на гуманістичну спрямованість суспільства, на вибір подальших шляхів розвитку – інтеграція в Європейський Союз і орієнтація на Схід.

Отже, політологічна наука дає можливість об'єктивно оцінити стан системи саморегуляції соціального процесу в просторі України і зробити наступні висновки.

По-перше, потужність архетипного рівня системи саморегуляції соціального організму України є найбільш розвиненою, а це означає, що родове життя упорядковується головним чином завдячуючи саме йому. Україна переважно упорядковується патріархальними засобами регуляції соціальних процесів, що знаходяться у розпорядженні членів

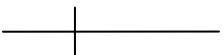
громадянського суспільства. При цьому складання історичних форм в Україні відбувається на основі територіального принципу, оскільки в її різних регіонах існувало велике розмаїття цих форм, що локалізуються у просторі. Саме ця об'єктивна обставина підштовхнула Схід під час помаранчевої революції до сепаратизму.

По-друге, низький рівень розвитку інституту влади на нормативному рівні, а ще більше – слабкий суб'єктивний фактор привели до того, що держава має неефективну політику. Наскільки політика української держави відповідає стану, напрямам та темпам соціального розвитку європейської співдружності визнав колишній Президент України Л. Д. Кучма у своєму виступі ще на першій сесії четвертого скликання 18 червня 2002 року, “Запроваджена модель ринкової трансформації не мала необхідної соціальної спрямованості. Формула “спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку”, визначена вже на початку перехідного періоду, виявилася не просто помилковою, а глибоко деструктивною”.

На практиці вона звелася до того, що реформи здійснювалися ціною соціальних утрат. У багатьох випадках демонтовано навіть ті соціальні цінності, які свого часу були запозичені західними країнами та інтегровані в сучасні цивілізаційні процеси.

Отже, головним гальмом на шляху розбудови громадянського суспільства на шляху до плідного співробітництва з державами – членами Ради Європи є, на нашу думку, застарілі стереотипи мислення депутатів, корпусу державних службовців, керівників галузей, державних підприємств та приватних фірм, нарешті, пересічних громадян країни.

Саме такий нерозвинений стан інституту влади обумовив вимоги учасників помаранчевої революції. На столичному майдані у 2004 році український народ голосно заявив про те, що він бажає: по перше, більшої волі/влади або свободи для

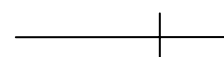
активного життя у горизонті громадянського суспільства; по-друге, скинути владу старої корумпованої партноменклатурної верхівки, що зрослася з молодими агресивними олігархічними колами. Зробити це буде дуже важко, оскільки, як зауважив Аристотель, вдосконалення державного устрою – завдання не менш складне, ніж його первісне встановлення: перевчати буває не легше, ніж вчити із самого початку [8].

Оскільки на майдані не було економічних вимог до Уряду України, Президента України і Верховної Ради України, то це свідчить ще раз про те, що в країні стрижнем соціального потрясіння була влада і ставлення до неї з боку громадянського суспільства і держави, нарешті, незадоволення бізнесових і творчих кіл обмеженням своєї свободи. Народ потужно нагадав державі, що він є дійсним носієм влади і своїх прав він нікому не віддає.

Тепер ми можемо проаналізувати, як вплинуло на стан громадянського суспільства таке нерозумне використання влади з боку держави. Щоб не порушувати загальну архітектоніку дослідження, послідовно проаналізуємо стан економічної, соціальної, політичної та ідеологічної сфер українського суспільства.

При цьому зауважимо, що вкрай негативним наслідком є те, що поряд з класичним громадянським суспільством у структурі соціального організму України виникло і функціонує негромадянське суспільство, до складу якого входить тіньова економіка, що в умовах української дійсності має грошовий обіг понад п'ятдесят відсотків офіційного державного бюджету. Крім того, тут опинилась величезна маса народу, що утворила маргінальну спільноту, яка не живе за законами нормального родового життя.

Економіка. Аналізуючи співвідношення організаційних і самоорганізаційних засад в становленні українського громадянського суспільства, слід зауважити, що ми аналізуємо її стан та перспективи розвитку лише через призму використання феномену влади, з одного боку, окремими

особами або групами, що переслідують приватний інтерес, а з другого, – державою, що має стояти на діаметрально протилежній позиції. Дана проблема, маються на увазі засади, і глибша і найпоширеніші. Отже, приватний сектор, не маючи владних повноважень для розбудови власного бізнесу у горизонті громадянського суспільства, з формальної форми перейшов у неформальну форму існування. Для постсоціалістичних країн, що вступили на шлях трансформації суспільства, формами експлоярної економіки, які домінують, стали дві неформальні форми – тіньова економіка, що за своєю природою є джерелом кримінальної економіки, та економіка виживання.

Саме ці дві форми сьогодні знайшли поширення та розвиток в Україні. Якщо кримінальна економіка є поширеним поняттям і не потребує коментарів, то термін “економіка виживання” треба уточнити. Отже, економіка виживання – це неформальна діяльність, як правило, родини, з метою спасіння від голоду та вимирання, виховання та освіти дітей (діяльність на присадибних ділянках, городах, дачах, додаткова зайнятість поза межами основної роботи, дрібні крадіжки на промислових та сільськогосподарських підприємствах, взаємообмін між друзями та родичами, дрібне підприємництво). Україна перетворилася у суцільний базар. Уся її територія вкрилася так званими “блошиними ринками”.

А найбільш працездатна частина громадян чисельністю, за різними оцінками від 5 до 7 мільйонів виїхала за межі країни і створила у країнах Європейського Союзу, США та деяких інших країн армію дешевої робочої сили.

Реформатори в Україні йдуть у руслі російських реформ або копіюють алгоритм поведінки суб’єктів економічного ринку, а вони мають зовсім інше спрямування. Останнє суттєво погіршує стан та зміст економічного розвитку нашої країни. Це стає очевидним фактом, якщо порівняти відповідні статті Конституцій. Так, наприклад, у ст. 13 Конституції України задекларовано: “Держава забезпечує захист прав усіх суб’єктів

права власності господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом". Колективістський характер та активність держави передбачаються як атрибутивні властивості майбутнього устрою України. Тепер звернемося до Конституції Росії. У ст. 45, п. 2 Конституції Росії читаємо: "Кожен має право захищати свої права та свободи усіма способами, які не заборонені законом". Як бачимо, функцію захисту в Росії бере на себе не держава, як в Україні, а кожен, хто має засоби й кошти для захисту своїх прав.

З цього випливає висновок про те, що у нас з Росією межа розходження економік закріплена на рівні Конституцій (Росія обрала шлях до класичного, тобто дикого капіталізму, а Україна – прагне до капіталізованого соціалізму), а це означає, що економісти та державні урядовці, керівники підприємств, керуючись здоровим глуздом, повинні відмовитись від копіювання російських реформ та шукати свій шлях економічного розвитку.

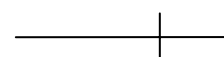
Серед негативних сторін економічної трансформації в Україні за попередні роки незалежності є такі [13, 99-100]:

- бідність зростає і за різними джерелами (методологіями) охоплює від 30 до 80% населення;

- інституційна база національної економіки продовжує перебувати у перехідному стані, старі (радянські) та нові (ринкові) правила діють паралельно, що призводить до неефективного управління державним та приватним сектором економіки. Стратегічне мислення на макроекономічному рівні певним чином було виявлено лише в останні роки;

- витрати на здійснення бізнесових операцій надзвичайно високі, внаслідок здійснюваної антиконкурентної практики та корупції;

- не існує зворотного зв'язку між органами державного управління, суб'єктами господарської діяльності та окремими громадянами. Громадянське суспільство надто слабе і не здатне впливати на рішення влади;

– гіперболізовано виключне значення географічного становища держави, її транзитного потенціалу. Не вдалося “навантажити” вітчизняну зовнішню політику суспільно корисним фінансово-економічним змістом.

Таким чином, що було зроблено за перші роки незалежного економічного розвитку, так це безповоротний відхід від радянського шляху розвитку, що водночас відкинуло економіку країни далеко назад. За розрахунками Гарвардського інституту міжнародного розвитку, офіційне податкове навантаження в Україні є у півтора рази вищим ніж у країнах з таким же рівнем ВВП. За оцінками СБУ, сектор тіньової економіки вже фактично зрівнявся з офіційним [53].

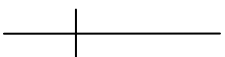
З отриманих під гарантії Уряду кредитів, вітчизняні підприємці повертають грошима лише 5%. На 1 жовтня 2001 року позичальники не повернули до державного бюджету 943 млн. доларів США.

Зовнішній борг наближається до небезпечної межі – 54,2% ВВП. Сумарний банківський капітал України в 8,2 раза менший, ніж у країнах ЦСЄ, став у 16,3 раза менший ніж у державах ОЕСР [170].

Виходячи з вищезазначеного, дієва боротьба з тіньовою економікою та корупцією, забезпечення належної ефективності економічної політики держави можливі лише за створення умов, коли дія суб'єктів господарювання у вільному ринковому середовищі, яке забезпечується зусиллями держави, веде до їх зміцнення, а відтак – до зміцнення держави. Завдання держави полягає у сприянні максимально швидкому становленню дієздатних суб'єктів господарювання та заохоченні їх легальної прозорої ринкової самоорганізації” [15, 381].

Розмова про фантастичне зростання економіки країни протягом 2000-2004 рр. не підтверджується станом матеріального добробуту основної частини українського народу.

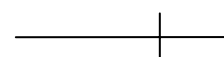
Для того щоб забезпечити ефективне для соціального

організму країни співвідношення між соціальним фактором, з одного боку, і економікою – з другого боку, держава повинна втручатися у їх взаємодію, і для цього у неї є декілька важелів, головним з яких є, безумовно, державний бюджет. Бюджетний вплив на економіку здійснюється через фіскальну політику, яка може бути активною і пасивною. Ефективним механізмом примусового державного регулювання є регулювання курсу національної валюти, грошової маси, процентної ставки. Поширеним методом державного регулювання в багатьох країнах є регулювання заробітної плати і цін. Так, в США ціни регулюються в 70 галузях господарства (всього 54%), а в Японії – в 200. Крім цього, держава зі свого бюджету повинна витратити значні кошти на підтримку соціальної сфери у певному стані.

Отже, соціальний розвиток населення України як фактор опосередкування взаємодії економічного та політичного факторів сьогодні не активізує даний процес, а виконує роль руйнівної сили у саморозгортанні соціального організму країни. У той же час Україна належить до незначної кількості держав, де частка експорту в структурі ВВП сягає майже 60%. Відповідно на внутрішнє споживання припадає всього 40% ВВП. У середньоєвропейському вимірі на експорт припадає до 20% і на внутрішній ринок понад 80% ВВП. “Зіставлення цих параметрів є одним із переконливих доказів, – на думку А. Гальчинського, – можливості гарантовано високих темпів зростання за рахунок активного освоєння внутрішнього ринку, поступового підвищення його частки до європейських стандартів – 75-80%. Важливим є й те, що вказаний потенціал зростання може реалізуватися і за умов несприятливої зовнішньої кон’юнктури” [37, 146].

Тепер настав час звернутись до іншої складової нашого аналізу – стану та змісту того, що відбувається у соціальній сфері – колись громадянського суспільства. Найбільш потужним кроком української держави у розбудові соціальної сфери є, на нашу думку, таке: по-перше, у теоретичному плані

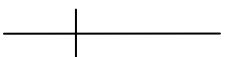
– це визначення України як соціальної держави, що зафіксовано у статті 1 Конституції України; по-друге, у практичному відношенні – це прийняття концепції соціальної держави України, у якій викладена її мета та головні принципи функціонування та розвитку, а також, функції.

У руслі проблеми, що ми досліджуємо, головним недоліком є те, що за громадянами країни не визнали соціальні права. Нагадаємо, що відповідно до Європейської соціальної хартії соціальні права – це права у сфері житла, соціального захисту, зайнятості, охорони здоров'я та освіти.

При цьому треба зауважити, що витoki проблем становлення громадянського суспільства в межах України потрібно шукати на рівні 70-х років ХІХ століття – час у періоді національного відродження, коли розгортається потужний діалог нації над кордонами чи всупереч політичним кордонам, коли поле функціонування української самосвідомості стає дискурсійним модусом, а історичні процеси набирають певної синхронності й інтегративної здатності. Саме в цей час почуття національної ідентичності конкретизуються в драгоманівські 13500 кв. миль європейського кордону і в понад 17 млн населення України [54], а згодом виливається в Франкове: “І ми в Європі”, і нас вже 25 млн українців [43].

На практиці відсутність ідеалу розбудови громадянського суспільства суттєво гальмує не тільки процес його формування, але й суттєво обмежує розробку та реалізацію державної соціальної політики, інструментом якої є національна система соціальної роботи. Її сьогодні очолює державна соціальна служба. Отже, соціальна робота як інструмент формування українською державою громадянського суспільства у нас не набув необхідного ступеню зрілості. Прокоментуємо цю тезу більш детально, оскільки вона відіграє, на нашу думку, суттєву роль у формуванні громадянського суспільства.

Сьогодні на системне вирішення проблем соціального розвитку та соціального захисту вразливих верств населення

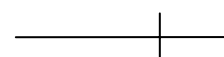
спрямовані, у першу чергу, Указ Президента України “Про Стратегію подолання бідності” № 637/2001, від 15 серпня 2001 року, Закон України “Про соціальні послуги” № 966–IV від 19 червня 2003 року, Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Відкритість, дієвість, результативність”, які обумовлюють поглиблення реформування українського суспільства, у тому числі шляхом структурної перебудови його соціальної сфери та модернізації управління соціальною роботою, соціальною реабілітацією і соціальним захистом, як її складовими.

Зараз в Україні діє, як відомо, 882 центри, при яких створено 1623 спеціалізовані служби. Крім того, останнім часом виникла потреба активно створювати такі центри не лише на міському та районному рівнях, а в кожному населеному пункті. За підрахунками фахівців, для забезпечення їх кваліфікованими кадрами необхідно залучити близько 20 тисяч осіб.

Перші прояви демографічної кризи в Україні спостерігалися вже в 1970–1980-ті роках – початок процесу депопуляції у сільській місцевості, падіння показників середньої тривалості життя, зростання смертності тощо, – змінюючи чисельність населення за рахунок природного та міграційного рухів.

На жаль, підстав для очікування швидких позитивних змін у формуванні чисельності населення немає. З одного боку, найнижчий порівняно з розвиненими країнами рівень народжуваності, з другого – характерний для слаборозвинених країн високий рівень смертності, особливо за рахунок смертності у працездатному віці, стали складовою демографічної ситуації в Україні, яка характеризується підвищенням рівня смертності населення: у 1991 році – 12,9%, у 2003 році – 15,7%, а за останні десять років виросла на 21%. Для порівняння: у країнах Європи в середньому – 11,1%, а країнах СНД – 13,2%.

Негативну оцінку стану соціальної сфери дає й керівник

Міністерства праці і соціальної політики України М. М. Папієв, який свідчить про те, що 40 мільйонів українців мають прибуток нижче прожиткового мінімуму, тобто перебувають за межею бідності, а 7 мільйонів 900 тисяч є злиденними.

Отже, на основі аналізу перших трьох ступенів процесу формування громадянського суспільства можна зробити висновок про те, що стара державна влада, яку народ змінив у ході президентських виборів 2004 року, не є спроможною забезпечити сталий темп формоутворення та відтворення громадянського суспільства, і це є гострою системною проблемою у соціальному організмові України.

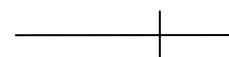
Наразі відбувається процес маргіналізації українського суспільства, яка виражається не в усередненні соціуму, а в появі проміжних груп “на краю” груп більш контрастних та поляризованих. Цей процес пов’язаний з розхитуванням нормативно-ціннісних систем традиційного суспільства під впливом соціальних та технологічних зрушень: **“Ми мали тоталітарну ціннісно-нормативну систему – класично завершену за своїм характером і добре інтерізовану мільйонами людей у вигляді стереотипів свідомості і поведінки. Двоєкість і лицемірство самої цієї системи, розходження її приписів для “верхів” і “низів” породжували “двоємисліє”, “подвійну мораль”, але не у вигляді протилежних і суперечливих їй ціннісно-нормативних систем (такі могли існувати лише приховано, латентно, в свідомості і поведінці окремих і переслідуваних соціальних верств і груп). Зараз же складаються і відкрито декларуються контрастні, протилежні, навіть полярні ціннісні системи, а між ними – ті, що примикають до них “з країв”. Це і є виявлення маргіналізації суспільства” [203].**

Сьогодні більшість вчених у світі, які займаються проблемами власності, дотримуються ідеї багатогранності, різноманіття форм власності, що зафіксовано навіть у вітчизняних підручниках з економічної теорії. Це ж саме

підтверджує й практика розвинених країн. Співвідношення форм власності склалося скрізь по-різному: в Австрії – 40% державної власності, в Німеччині – 33%, у США – 22%, в Україні частка державної власності становить менше 40%, недержавної – понад 60%. Темпи спаду виробництва приватних підприємств України становили 18,4%, в той час, як загалом по промисловості – 11,5%. Пояснити це можна тим, що була зруйнована раціональна структура виробництва, якою повинна займатись саме держава, та відсутністю ефективного власника, якого має створити акціонерне товариство.

Позитивним фактом є те, що Конституція України, внаслідок жорстокої боротьби політичних сил у Верховній Раді, зафіксувала, що всі форми власності є рівнозначними й рівноправними, та усунула юридичні можливості дискримінації тих чи інших форм власності.

Характеристика сучасного стану політичних перетворень в Україні є справою нелегкою, оскільки втішного тут мало, тому що суспільство, як самоорганізуюча цілісність, що здатна до розробки і ведення цілеспрямованої політики, в українському варіанті сприймається дуже розпливчато. Навіть ті загальні декларації, що зафіксовані в Конституції України, не є предметом уваги з боку політичних партій, чисельність яких уже давно перевалила за сотню. Політичні та суспільно-громадські рухи, наприклад, Народний Рух України чи “Наша Україна”, що мали б виконувати роль соціального контролю у політичній сфері, фактично розпорошені потужним адміністративно-бюрократичним апаратом совдепівської доби, що нині панує на політичному Олімпі в Україні. Через це Україна потрапила в катастрофічний стан, внаслідок якого накопичення суперечностей між економічними і політичними трансформаціями якісно змінюють весь процес соціального життя – процеси соціальної деградації беруть верх над процесами соціальної регенерації. До такого висновку дійшов М. Михальченко, досліджуючи розвиток українського суспільства.

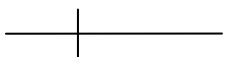
Аналізуючи масштаб та ефективність використання потенціалу інституту влади у світлі політологічного семантичного фільтру, треба констатувати, що тут ми зразу натикаємось на проблему суб'єкта влади. Наш головний висновок у цій сфері полягає в тому, що він, суб'єкт влади, ще не визрів ні на рівні громадянського суспільства, ні на рівні держави.

На користь цієї тези є декілька аргументів, а саме: по-перше, самоорганізаційні процеси так повільно відбуваються тому, що особистість пересічного громадянина не має достатньо зрілої потреби у знаннях та навичках організації свого життєустрою, а у суспільстві від нього не вимагали високої політичної культури. І тільки практика останнього десятиліття підвела його до розуміння необхідності отримати свободу для підприємництва і вона ж привела на майдан столиці у листопаді-грудні 2004 року.

По-друге, владу не мала й основна рушійна сила громадянського суспільства – середній клас.

Ще однією проблемою, що значно знижує ефективність використання системи політичної влади в якості інструменту формування громадянського суспільства, є аморфність організованого політикуму. Нам ще належить усвідомити місце та роль політичних партій у розбудові родового життя і структуризації нашого невпорядкованого суспільства. Тут треба звернути увагу на два аспекти. За нашої недосвідченості жити в умовах плюралізму і вибирати партійні програми варто прислухатися до спостережень французького дослідника Домініка Кола: “Партії втрачають всяку ідеологічну визначеність, тому програми тепер менш важливі, ніж фігура лідерів”.

І друге. У нас виборча боротьба партій виглядає як змагання у тому, хто більше любить Україну. Політичні угруповання лише на словах керуються загальнонародними інтересами, а на ділі не тільки ними. “Політичні партії ... стають не більше, ніж коаліціями організованих інтересів... Тому для

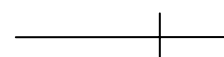

багатьох вибір між партійними програмами перетворюється у вибір меншого зла... виборець вирішує, які із привілеїв, призначених іншим, обійдеться йому дешевше”, – слушно зауважує Ф. Хайек [46, 362]. Оскільки на перший план вийшла приватизація державного майна, то проблеми громадянського суспільства на їх фоні виглядають як несуттєві. Однак, з другого боку, це свідчить, що політична влада не впорядковує належним чином громадянське суспільство.

По-третє, корпус державних службовців, на чолі з партноменклатурою старого зразка не спроможний налагодити ефективне використання владних важелів на користь розбудови держави загального добробуту. Тому українське суспільство після помаранчевої революції отримало риси культурного шоку, що є результатом колізії та взаємовпливу трьох культуротворчих чинників-векторів: нової системи цінностей, що “імпортується” з країн західної цивілізації; старої “радянської системи цінностей, настанов і стереотипів поведінки”, які поки що домінують у суспільній свідомості громадян; цінностей традиційної національної культури, які швидко відроджуються в нових незалежних суспільствах.

У цих умовах знов і знов постає проблема: чи зможе суспільна наука і влада організувати процес розробки загальноважливих цілей і цінностей, програм і створити механізми, що забезпечують їх реалізацію і контролюють процеси дезінтеграції суспільства.

Це проблема важка для вирішення. Суспільні науки у всіх типах суспільства майже не використовуються владою як повноцінний фактор прийняття політичних рішень. Тому конкретні проблеми суспільного розвитку є дуже рідко предметом наукового аналізу вчених, які працюють на замовлення держави і лише інколи – корпорацій, громадських організацій.... У процесі прийняття політичних рішень найчастіше верх бере вузька політична мета суб'єкта, бажання отримати політичний результат сьогодні, вигода для конкретної особи.

Існує два основних джерела неефективності політичних режимів: системний і ситуативний. У сучасній Україні “працюють” обидва. По-перше, політична система не гармонізована на предмет поділу і доповнення влади. Тому елементи політичної системи, гілки влади “працюють” у певні моменти на знищення одна одної. Звідси випливає системна криза влади. По-друге, ми маємо ситуацію, коли гілки влади очолюють малоефективні або не законослухняні політики. Їх малоефективність має витоки у професійній і психологічній невідповідності до виконання своїх функцій” [112, 86].

Головним показником рівня розвитку громадянського суспільства є місцеве самоврядування. Саме на рівні міського, районного, селищного врядування мають найповнішу реалізацію головні компоненти громадянського суспільства – громада і представницька влада, ініціатива і контроль, інтереси та права кожної особи [80, 33]. Цікавою була й оцінка респондентами ролі ЗМІ у розбудові громадянського суспільства. Як вагому її оцінили 35% опитаних, відсутня як така – 12%; часткова – 48%; лише шкодить – 5% [80, 27].

Сепаратизм. Оскільки центр системи у своїй політиці встановлення всезагального порядку розвивається швидше провінції, він, за законами самоорганізації, є індикатором майбутнього розвитку, у той час як периферія соціальної системи у цей історичний період є носієм інформації про картину минулого соціального розвитку. У цьому плані реформаторському центру завжди загрожує “примара Вандеї” – контрреволюційні настрої провінції”. Тому централізована держава веде перманентну війну з політичною незалежністю власної провінції (хоча й надає можливості їй зберігати фольклорно-культурологічну самобутність у межах політичної та ідеологічної лояльності до влади).

Подальший розвиток подій показав, що сепаратистські настрої, хоча й були приглушені владою, але не зникли, і продовжують функціонувати у певних колах.

Федералізм в Україні є загрозованим для збереження

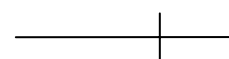
цілісної держави вже тому, що жоден із регіонів, які можна було б проголосити суб'єктами федерації, не має традицій самостійного врятування та існування в світовому чи, бодай, європейському просторі.

Крізь призму федералізму варто розглядати й проблему місцевого самоуправління й самоврядування в Україні. У державних документах, які регламентують зв'язки центру з регіонами, терміни “самоврядування” (місцеве самоврядування) і “самоуправління” вживаються як тотожні, а це не можна вважати обґрунтованим. Самоврядування тяжіє до діяльності, спрямованої на самостійне прийняття законів і здійснення на їх основі самостійного управління. Самоуправління є системою самостійних управлінських дій, але на основі законів, що затверджені центральною законодавчою владою. З такого погляду регіональні органи влади виконують самостійні управлінські функції, але не функції врядування, тобто не функції вироблення законів такого управління.

Самоврядуватися можуть самодостатні регіони держави, якими є, наприклад, американські штати чи західнонімецькі “землі”. Однак жоден з регіонів України не може вважатися самодостатнім чи спроможним вижити без підтримки центру, який акумулює загальнонаціональні ресурси й розпоряджається ними в інтересах регіонів.

Таким чином, є декілька аспектів деградації сучасного політичного режиму в Україні – негативні ознаки державних і громадських інституцій, суперечливий характер політичного режиму і незрілість, аморфність суспільної свідомості.

Визначити поняття “українська демократія” як різновид, форма існування демократії, особливо, коли мова йде про пишномовні філіппіки про крах тоталітаризму та торжество демократії в Україні з боку ангажованих журналістів і навіть вищих посадових осіб держави, – вкрай важко, а може бути навіть неможливо. Спроба описати різні риси демократії – свободу слова, демократичні вибори, права громадян і подібне

– призводять до висновку про те, що ці риси нібито є, і разом з тим, нібито їх немає. Тобто здійснити перехід від диференційованої емпірії до уніфікованої теорії демократії на прикладі України, не є можливим” [112, 88-89].

Демагогія з приводу просування України до демократичного та правового суспільства дуже часто не віддзеркалює реальних процесів. Соціальне пізнання не запропонувало рецептів, окрім авторитарних, консолідації суспільства в ім'я демократії. І сьогодні відцентрові тенденції, що притаманні дуже сегментованому суспільству, поки що не урівнюються настановами на взаємодію в ім'я народного блага. Ні еліти, ні партії, ні вибори президента країни, ні парламентські вибори не змогли зупинити дезінтеграційні процеси у суспільстві, що блокує можливість проведення серйозних економічних і політичних реформ.

Зробимо деякі висновки з того, наскільки взаємоузгоджені економічні та політичні трансформації в Україні. Можна зазначити із вищерозглянутого матеріалу, економічні та політичні реформи у нас не тільки не стикуються, а, навпаки, розривають соціальний організм країни на шматки. Їх взаємодія носить на практиці взаємовиключний напрямок. Конфліктні, а не кооперативні зв'язки між ними є провідними. І це незважаючи на те, що між ними існують надто сильні генетичні та управлінські залежності. Приватний інтерес в Україні сьогодні виявляється сильнішим за природні процеси.

У Конституції Україна проголошена демократичною, соціальною, правовою державою. А в соціальній державі всі – і влада, і її громадяни, як рівні партнери, кожен зі своїми здібностями й можливостями створюють умови для поліпшення життя. Для цього треба, щоб політичний фактор або держава відрегулювала та постійно зберігала баланс між досягнутим рівнем життя кожної окремої людини, не допускаючи ні супербагатіїв, ні жебраків. Сьогодні ж в Україні бідність і багатство роз'єднує прірва. Ось про що свідчать цифри: відношення прибутків 20% найбагатших людей до

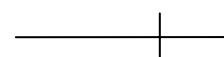

прибутків 20% найбідніших становить: у США – 8,9%; Великій Британії – 6,8%; Франції – 6,5%; Італії – 6,0%; Західній Німеччині – 5,7; Японії – 4,3%; а в Україні – близько 30%.

Ідеологічна влада як вирішальний чинник перетворень в Україні ще не визріла. Українське суспільство, як певна спільнота, як свідома організація суспільного життя в ідеологічному сенсі не функціонує. “Замість цього в Україні існує, – як слушно зазначає М. Михальченко, – конгломерат дезорієнтованих, не консолідованих верств та груп, які погано усвідомлюють та відстоюють свої інтереси, не згуртовані в ціле, що націлене на реалізацію міжгрупового проекту майбутнього, яке реалізує якісь програми, що пропонуються народу, тим або іншим соціальним верствам або суспільним рухам. Ті загальні декларації, що закладені в Конституції України, не є конкретною програмою дій практично ні для жодного суспільно-політичного руху” [112, 84].

Однак ідеологічна влада є надто потужною, щоб нею нехтувати у процесі розбудови України, оскільки вона направляє сам хід думок реформаторів і фільтрує інформаційний масив, з якого відбираються ідеї, моделі політичних систем, ідеали суспільного розвитку і зразки поведінки. О. Богданов, підкреслюючи організуюче начало ідеологій і визначаючи їхнє місце в житті суспільства, писав: “Це організаційні форми для всієї практики суспільства, або, що те ж саме, її організаційні знаряддя. Вони справді визначаються у своєму розвитку умовами і відносинами виробництва (духовного в тому числі – виділено авт.), але не тільки як їхні надбудови, а саме так, як форми, що організують деякий зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього” [19, 135].

Сила ідеологічної влади полягає в тому, що вона організує не просто мислення, а формує його певний тип, що має відповідати або не відповідати напряму соціальної еволюції. Тепер розглянемо другу складову нелінійної парадигми – категоріальну цілісність культури,

яка, у свою чергу, вимагає й обумовлює історично унікальні та загальнонеобхідні форми організації мислення. Вони обумовлюють епохальний засіб або стиль засвоєння світу. У результаті можна фіксувати відоме стильове одноманіття продуктів культуротворчості свого часу, яке спирається на категоріальні стереотипи мислення, що специфікують відносно до даного культурного комплексу загальнометодологічну систему категорій. Тому у нас формується впевненість у тому, що для реформування України цілком слушно застосувати алгоритм “реформаторського шляху”.

Категоріальний склад мислення у своїй реальній специфічно-культурній дійсності подається відомою сукупністю відповідних “фігур логіки” – категоріальних структур. Вони визначають орієнтацію реформаторів на деякий засіб або стиль осягнення зовнішнього оточення у його практичних, практично-духовних, духовно-практичних та теоретичних формах.

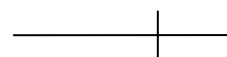
Тому серед реформаторів гостро стоїть питання про створення єдиної категоріальної основи реформування України. Вирішення цього питання філософськи забезпечує незворотність повороту у свідомості національної еліти до нового мислення з його пріоритетом загальнолюдських цінностей та інтересів, переходом від політичної конфронтації до співробітництва, однотипним розумінням алгоритмів саморозгортання соціальних процесів.

Сьогодні реформатори, з метою розробити ефективні кроки з оновлення життя людей в Україні, активно вивчають досвід виходу з кризи інших країн. При цьому вони звертають головну увагу на конкретні форми вирішення тих чи інших проблем. Але це є досить поверховий підхід до реформування соціального устрою суспільства. Наш аналіз гносеологічних підвалин процесу реформування свідчить про те, що вивчати

важливо глибинні унікально-універсальні категоріальні структури мислення, завдяки яким реформатори знайшли те чи інше рішення. Бо для конкретної дійсності, наприклад, української, потрібні свої форми організації суспільного життя, а відповідно й специфічні форми реформаторської діяльності. Помаранчевий вибух детермінований саме ідеологічними причинами, оскільки народ України не бажає користуватись тюремним жаргоном і зразками, навіть кращої, лагерної поведінки.

Отже, намагаючись філософськими засобами проникнути в XXI ст., Україна повинна здійснити прорив до нового типу ідеології. Для цього необхідно перейти від ідеології руйнування до ідеології творення. Починати треба з найголовнішого – з пошуку конструктивної ідеології на основі нового світоглядного підходу до розуміння світу, в якому ми живемо. Виходячи з того, що ми рухаємось від технократичного до інформаційного типу розвитку, є сенс робити ставку на ноосферичну, а можливо, навіть і на космічну за характером ідеологію. Рівень науковості будь-якої культивованої нами ідеології визначається її зв'язком з типом цивілізації, яка визначає головні тенденції життя планетарного людства. І нічого страшного, якщо нам може й не вдасться вичерпно вирішити цю проблему. Тут важливий самий поворот у мисленні філософів і вчених, які визначають характер і організацію духовного виробництва епохи. Інші підуть далі, будуть діяти сміливіше і досягнуть більшого.

Влада церкви. Отже, на практиці, як бачимо, громадянське суспільство вступило у суперечність з державою з усіх чотирьох сфер родового життя людини. Висновок тут може бути лише один – об'єктивна багатоспрямованість еволюційних рішень диктує відмову від грубого силового тиску на соціальні процеси. Ми зобов'язані, як підкреслює С. Курдюмов, “навчитися замінювати управлінські команди, що ідуть від зовнішніх джерел на процеси самоорганізації системи (громадянського суспільства – М. Б.), уміти збуджувати її

внутрішні сили, які б швидко породжували адекватні даному фізичному, біологічному, економічному та соціальному середовищу структури, що тривко самопідтримуються та раціонально функціонують” [42, 13]. Це означає, що з теоретичного боку державі є сенс максимум владних повноважень передати на рівень місцевого самоврядування, а за собою залишити лише контрольні і проектно-конструкторські функції.

Більше того, спонтанне здобуття Україною влади внаслідок ланцюгової реакції саморозпаду соціального організму СРСР привів її соціальну систему до того, що створились позитивні умови для виходу на перший план інституту влади, що поглиблює реформування соціального організму України. “Соціальна трансформація – це період становлення нових соціальних форм, ствердження нових принципів соціального устрою та виникнення нових соціальних інститутів (виділено – М. Б.)” [85, 86], – слушно пише Л. Кривега.

Таким чином, ми наклали на соціальний організм України концепцію самостійного і незалежного існування інституту влади і пересвідчилися в наступному:

По-перше, запропонована концепція системи саморегуляції підтвердила свою теоретичну й методологічну спроможність бути засобом оцінки міри розвитку інституту влади, як у площині функціонування громадянського суспільства, так і у площині державного управління.

По-друге, поки не завершився бурхливий розвиток історичних форм архетипного рівня, прагнення українського етносу створити свою самостійну незалежну державу, тобто набути нормативну форму саморегуляції, є великою проблемою для країни. Інститут влади з великими труднощами пробиває собі дорогу в глибинах українського ментальності.

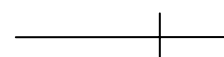
По-третє, державна влада поволі розбудовує нормативний рівень управління громадянським суспільством. Якщо ж стан морфологічної незрілості системи саморегуляції

помножити на грубі помилки державних урядовців і корупцію в системі державної влади, то зрозуміло, що Україна ще тільки стає на шлях використання організаційного потенціалу інституту влади.

По-четверте, головним гальмом на шляху розбудови громадянського суспільства на шляху до плідного співробітництва з державами – членами Ради Європи є, на нашу думку, застарілі стереотипи мислення депутатів, корпусу державних службовців, керівників галузей, державних підприємств та приватних фірм, нарешті, пересічних громадян країни. Це з одного боку, а з другого – “прихватизація” захопила до такої міри владні голови і коридори влади, що В. А. Ющенко після перемоги поставив жорстку умову очистити владу від будь-якого бізнесу, а урядову команду від її представників.

По-п’яте, Україна ще тільки підходить до формування третього, семантичного або інформаційно-знакового рівня використання потенціалу соціального інституту влади. У ці нові для себе відносини влада, у першу чергу державна, в Україні втягується завдяки міжнародним відносинам (глобалізація відносин, комп’ютерні мережі, пластикові картки, єдина європейська валюта та ін.), що переструктуровуються під тиском глобалізації, яка є, на думку багатьох політологів, новою формою влади.

Отже, після помаранчевої революції, що відкрила шлях до більш глибокої демократизації українського суспільства, має встановитись, на нашу думку, інший характер взаємин між громадянським суспільством і державою. Це означає, що для України настав час корінного перерозподілу владних повноважень на користь громадянського суспільства з метою активізувати розбудову родового процесу за рахунок цілераціональної поведінки держави.

Висновки до другого розділу

Отже, на основі проведеного теоретичного аналізу функціонального потенціалу влади і громадянського суспільства, автор дійшов наступних висновків:

По-перше, влада має інституціональний характер, що базується на нормативно–ціннісній основі, яка існує у вигляді специфічного смислового поля незалежно від суб'єктивного фактору, оскільки він виникає у структурі суспільства як його атрибутивна властивість і орган творення і відтворення загальної життєспроможності соціального організму країни.

По-друге, сутність влади є вираженням самоупорядкування її внутрішнього змісту, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її буття або як відносини командування та підкорення, а її зміст подано як систему узгоджених комунікацій, що розкривається як сукупність процесів упорядкування взаємодії людей, які відбуваються шляхом локалізації у просторі та циклізації у часі.

По-третьє, у роботі виділені чотири головні атрибутивні риси у влади, а саме: воля суб'єкта влади, що має реалізуватись у владному просторі і у певному часі; мета влади, що визначає майбутній стан соціальної системи (держави або громадянського суспільства), незважаючи на очікування об'єкта влади; сила, котра підкорює реалізується шляхом застосування специфічних засобів влади, наприклад, специфічної мови або спеціальних комунікативних мереж інформаційного походження, армії або поліції; соціальна відповідальність, що детермінується надзвичайно потужними силами владного впливу на об'єкт влади.

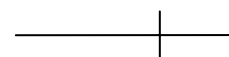
По-четверте, у роботі виділено основні, з точки зору досягнення мети дослідження, види влади, а саме: визнали існування влади у межах держави і поза нею, тобто у просторі існування громадянського суспільства, а також з видами влади, що співпадають з основними, а саме: економічною,

соціальною у вузькому смислі слова, політичною та ідеологічною сферами суспільства, оскільки існування як громадянського суспільства, так і держави базується саме на них; а також обґрунтовано вибір і характеристики основних форм існування влади, серед яких такі: автократія або авторитаризм, демократія, охлократія, технократія, олігархія, бюрократизація, ноократія, що має бути конче важливим для праксіологічного аналізу функціонування влади в межах простору соціального організму України.

По-п'яте, на основі виділення етапів забезпечення родового життя людини у громадянському суспільстві, у ході історичного процесу його самовідтворення проаналізовано сформований і стало функціонуючий комплекс засобів саморегуляції соціального процесу, в якому на основі виділених раніше трьох рівнів саморегуляції, а саме: архетипного, нормативного і семантичного доведено, що недержавна влада явно тяжіє до архетипного і нормативного у частині морального регулювання суспільних відносин, а держава – навпаки, до нормативного у частині права і семантичного рівнів.

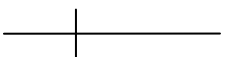
По-шосте, у структурі соціального організму країни наявний специфічний контур саморегуляції, у якому інтегровано два різновиди влади, а саме: горизонтальний і вертикальний, що свідчить про те, що є одна субстанція, яка перебуває у двох формах; Крім того, влада як соціальний інститут присутня зразу на трьох рівнях ієрархії соціального світу, а саме: мікро-, макро- і мегарівнях.

По-сьоме, запропонована концепція системи саморегуляції підтвердила свою теоретичну й методологічну спроможність бути засобом оцінки міри розвитку інституту влади, як у площині функціонування громадянського суспільства, так і у площині державного управління в Україні, про що свідчить поки ще не завершений бурхливий розвиток історичних форм архетипного рівня, прагнення українського етносу створити свою самостійну незалежну державу, тобто

набути нормативну форму саморегуляції, що є великою проблемою для країни. Інститут влади з великими труднощами пробиває собі дорогу в глибинах українського ментальності.

Поряд з цим державна влада в Україні поволі розбудовує нормативний рівень управління громадянським суспільством, а також ще тільки підходить до формування третього, семантичного або інформаційно-знакового рівня використання потенціалу соціального інституту влади. У ці нові для себе відносини влада, у першу чергу державна, в Україні втягується завдяки міжнародним відносинам (глобалізація відносин, комп'ютерні мережі, пластикові картки, єдина європейська валюта та ін.), що переструктуровуються під тиском глобалізації, яка є, на думку багатьох політологів, новою формою влади

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Завершуючи аналіз проблеми формування громадянського суспільства засобами влади, слід зазначити, що ця проблема є наскрізною проблемою суспільствознавчої науки взагалі, а соціальної філософії і політології особливо. Влада як явище соціального життя у науці не має однозначності, і тому до його дослідження долучались різні школи і течії. Наприкінці ХХ ст. навіть почала формуватись спеціальна наука – кратологія, що зробила владу предметом спеціального теоретичного аналізу. Позитивних наслідків роботи було б важко очікувати, якби у роботі не було детально обґрунтовано принципи, методи та категоріальний апарат дослідження. До комплексу методологічних засобів автором включено як традиційні принципи та методи, що добре себе зарекомендували у ході дослідження політологічних явищ та систем, так і нетрадиційні, наприклад, синергетику, що формує нові образи і нетрадиційні алгоритми наукового пошуку.

Найбільш вагомими результатами теоретичного аналізу досягнуто у другому розділі шляхом застосування філософського інструментарію до політологічної матерії. Тут формалізовано семантичну природу влади, висвітлена її сутність, зміст та форми існування, а також встановлено великий перелік різновидів влади. У залежності від сфери громадянського суспільства виявлено існування економічної, соціальної, політичної та ідеологічної влади. Доведено, що її носіями або суб'єктами можуть бути як громадянське суспільство, так і держава. З тією різницею, що державна влада має політичний характер, вона забезпечується державними службовцями і діє у вертикальному вимірі, у той час як влада громадянського суспільства має характер добровільних угод і функціонує у горизонтальному вимірі. Влада не завершує своє існування на мікро- і макрорівнях, а

простирається на мегарівень.

Далі проаналізовано функціонування влади у просторі громадянського суспільства, у якому вона виконує функцію чинника в процесі родового життя людей. Розкрито багатоманіття її прояву і встановлені основні її характеристики. На основі системи саморегуляції соціального процесу встановлені їх морфологічні і функціональні зв'язки.

Багатство наявного матеріалу у філософській і політологічній літературі сприяло ґрунтовному аналізу феномену державної влади, що має політичний характер і щодо влади громадянського суспільства виконує авангардну функцію, тобто визначає головні параметри останньої. Крім того, теоретичний аналіз показав, що вона.

Нарешті, у ході праксіологічного аналізу доведено, що влада держави і влада громадянського суспільства, як різновиди одного й того ж матеріалу у структурі соціального організму країни, вступають у взаємодію, відповідно перебуваючи у формі організації і самоорганізації. На прикладі соціального організму України запропонована концепція соціального інституту влади перевірена і доведена її висока евристична ефективність.

Послідовне виконання вищевикладених наукових та практичних завдань забезпечило реалізацію головної мети монографії.

При цьому ми підтвердили основну й допоміжні гіпотези дослідження. Більше того, саме ґрунтовний політологічний аналіз довів, що влада дійсно є соціальним інститутом, оскільки явище має усі необхідні ознаки інституалізації, і він пройшов низку етапів, а саме: у соціальному організмі країни цілком природнім шляхом визріла потреба в наявності спільних організованих дій з наведення порядку у взаємовідносинах; формування загальних цілей діяльності; поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії у чотирьох основних сферах суспільства: економічній, соціальній, політичній та ідеологічній; поява

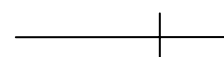
процедур, що пов'язані з нормами і правилами прийняття рішень; інституалізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття та використання; встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх використання в окремих випадках; створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів соціального процесу. Цього переліку характеристик цілком достатньо, щоб визнати існування інституту влади як самостійного і незалежного, що у соціальному житті обслуговує специфічний вид діяльності людей.

Перша допоміжна гіпотеза допомогла визначити механізм самоорганізації громадянського суспільства, морфологічним органом якого є система місцевого самоврядування, що функціонує у горизонтальній площині.

Друга допоміжна гіпотеза розкрила механізм функціонування державної влади, що є ефективним інструментом формування громадянського суспільства, який світова спільнота використовує для цього у формі установа певних пропорцій у співвідношенні між централізацією та децентралізацією владних повноважень між державними і недержавними організаціями, центром і регіонами, між системою органів державного управління і системою місцевого самоврядування, оскільки воно є самоорганізованим утворенням.

Нарешті, третя допоміжна гіпотеза висвітила механізм інтеграції і сенс взаємодії державної влади і влади громадянського суспільства, що разом утворюють у соціальному організмі країни систему саморегуляційний контур. Тут вони обидві втрачають причинно-наслідкові залежності і стають одна до одної механізмом зворотного зв'язку, тим самим вони здатні до сталої і довготривалої еволюції і до безмежного розвитку соціального організму країни.

Вже сьогодні активно складаються нові історичні форми, притаманні перехідному етапу, а можливо, і семантичному

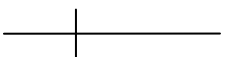

рівню системи саморегуляції. Це – “світ-система”, термін який ввів А. І. Фурсов, макрорегіони. Проти держави виступають і так звані “сірі зони”. Цей термін запропонував А. Менк, і він означає території, що не контролюються або погано контролюються державою. На думку А. І. Фурсова, такими зонами можуть бути, по-перше, зони на “межі” або на території кількох держав (“золотий трикутник” в Південно-Східній Азії, “золотий півмісяць” на Близькому Сході); по-друге, частина території держави (наприклад, Чечня в Росії); по-третє, цілі райони великих мегаполісів (Південний Бронкс в Нью-Йорку).

Як уже було зазначено, трансформацію громадянського суспільства можна віднести до процесів перехідного періоду та напрямків формування семантичного рівня системи саморегуляції.

Соціальні норми, які існують у суспільстві на сьогодні, стануть основою формування нових норм. Однак найбільш вагомими серед всіх видів соціальних норм “нормативної піраміди” на семантичному рівні стають ідеологічні норми, що починають займати провідне місце у розвитку суспільства. Це проявляється в активному формуванні різних угруповань, що мають і політичне, і соціальне, і культурне забарвлення. Велике значення при цьому відіграють засоби масової інформації, які опосередковано впливають на саморегуляцію соціального процесу. Оскільки саморегуляція відбувається на основі інформаційних впливів, тобто на основі інформації, яку отримує регулююча система, то можна зробити висновок, що в сучасному суспільстві навантаження, яке несе в собі інформація, котру отримує регулююча система, а також регульована система від засобів масової інформації має певний вплив на систему саморегуляції соціального процесу.

Помітне місце у формуванні семантичного рівня системи саморегуляції займає і моральне управління, що формує моральні норми та ідеали суспільства. Але на першому місці у формуванні нового рівня системи саморегуляції стоїть формування нового типу людини, що проявляється у

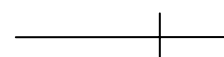

формуванні “свободи волі” як “свободи” індивідів у складі “свободи” світового співтовариства. Цей напрямок характеризується спрямованістю аксіології на антропологічні цінності, смислове навантаження. Тобто можна простежити становлення “впевненого у собі” індивіда й підпорядкування цьому процесові всіх інших напрямків семантичного рівня саморегуляції.

У внутрішньому вимірі, з поглибленням наших уявлень про характер, зміст та шляхи формування громадянського суспільства, його перспективи в нашій країні є нагода використати матеріали дослідження для модернізації системи внутрішніх зв'язків. Напрацьовані принципи монографії також здатні вплинути на подальшу розбудову української державності, яка прямо залежить від параметрів громадянського суспільства, шляхом посилення соціальних інвестицій у відтворення людського потенціалу та забезпечення соціальної згуртованості громади, населення регіонів, окремих етнічних угруповань, нарешті, всього населення країни. Це на рівні суспільства. На особистісному рівні результати дослідження можуть бути використані, у створенні ефективного забезпечення реалізації соціальних прав пересічного громадянина, який має фізичні вади або тимчасово потрапив у маргінальну ситуацію.

У зовнішньому вимірі, молода і незалежна українська держава може використати матеріали даного дослідження для підвищення ефективності просування України на шляху до Європи шляхом набуття статусу соціальної та правової держави, що забезпечує їй гідне місце серед країн-учасниць Ради Європи.

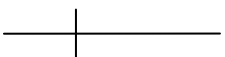
Концепція формування громадянського суспільства засобами влади, що запропонована у даній монографії, є лише одним із можливих варіантів їх узгодженої взаємодії у структурі соціального організму країни. Тут можливе існування й інших поглядів на цей процес. Однак обґрунтування механізму взаємодії цих двох складових соціального організму країни

робить концепцію вагомою і такою, що простим запереченням відкинути не можливо. Перспективним є вивчення, наприклад, зростання чисельності та впливу громадських організацій на даний процес взаємодії цих двох суб'єктів соціального розвитку

Отже, вона, концепція, потребує подальшого дослідження оскільки опанування вищевикладеного механізму взаємодії є логічним і продуктивним кроком з точки зору практичної розбудови соціальної держави, оскільки світовою практикою доведено, що інвестиції в людський капітал – найефективніші. Саме цим зумовлюється нова якість економічного зростання, яка утвердилася за останні десятиріччя в розвинених країнах. У Західній Європі цей компонент забезпечує близько 75% приросту національного багатства. Залучення такого ресурсу для України, особливо в умовах хронічної фінансової скрути, є конче необхідним та своєчасним.

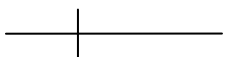
З другого боку, залучення на повну потужність потенціалу влади наповнює вітрила соціальності і примушує усіх учасників соціального процесу дбати про зменшення ентропії соціального організму країни, що робить діяльність людини майже стовідсотково напруженою і цілераціональною. Такий організм здатен на функціонування та розвиток у надзвичайно високому темпі. Знизити його може тільки особистість людини, якщо своєчасно не оволодіє організаційною культурою, чого вимагає інститут влади, гуманітарною культурою, чого вимагає громадянське суспільство і, нарешті політичною культурою, чого вимагає третій учасник еволюційного процесу – держава, що нині монополює владу в якості інструменту модернізації соціальних відносин і структур.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

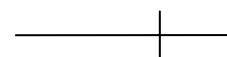
1. *Александрова О. А.* Российский средний класс: идейный контекст становления // *Общественные науки и современность.* – 2002. – № 1. – С. 25-33.
2. *Алехин В. В., Коноваленко Н. В.* Воля и власть в социальном управлении (историко-философский аспект) // *Менеджер.* – 1998. – № 1. – С. 75-81.
3. *Американська демократія: ідеологічні основи американської політичної системи.* – К.: Сучасність, 1990. – 186 с.
4. *Андреев И. Л.* Связь пространственно-временных представлений с генезисом собственности и власти // *Вопросы философии.* – 1999. – № 4. – С. 54-77.
5. *Антипов Г. А., Кочергин А. Н.* Проблемы методологии исследования общества как целостной системы. – Новосибирск: Наука, 1988. – 258 с.
6. *Антоненко В. Г.* Відповідальність соціальна // *Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач.* – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 81-82.
7. *Арато Е., Коген Дж.* Відродження, занепад і реконструкція концепції громадянського суспільства // *Політична думка.* – 1996. – № 1. – С. 24-30.
8. *Аристотель.* Политика: В 4-х т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1972. – 644 с.
9. *Артхашастра или наука политики: Пер. с санскрита / Издание подготовил В. И. Кальянов; Ред. комис. В. В. Струве и др.* – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 793 с.
10. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
11. *Байрачная Л. К.* Власть: содержание, структура, функции (социально-философский анализ). Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Харьков, 1992. – 179 с.
12. *Бакуменко В.* Роль державно-управлінських рішень у становленні громадянського суспільства // *Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи.* – К.: Видавництво УАДУ, 2001. – 247 с.
13. *Барабаш Ю. Н., Їжак О. І., Мерніков Г. І.* Європейський нейтралітет і невизначеність України: Монографія / За ред. д-ра техн. наук, професора А. І. Шевцова. – Дніпропетровськ: ДФ НІСД, 2002. – 190 с.

14. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления. – Харьков: "Фолио", 1999. – 607 с.
15. Безпека економічних трансформацій: Зб. матеріалів "круглого столу" / За ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД: "Альтерпрес", 2000. – 386 с.
16. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. 2-е вид. доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288с.
17. *Бех В. П.* Философия социального мира. – Запорожье: Тандем–У, 1999. – 284 с.
18. *Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г.* Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. – М.: Знание, 1969. – 48 с.
19. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): В 2-х томах. – Т. 1. – М.: Экономика, 1989. – 304 с.
20. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): В 2-х томах. – Т. 2. – М.: Экономика, 1989. – 309 с.
21. *Бойченко І. В.* Суспільство // Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків: ВМП "Рубікон", 1997. – С. 351-352.
22. *Борецька Л. П.* Середній клас як основа соціально-економічних перетворень // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 17-20.
23. *Бочковський О.* Вступ до націології. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1991-1992. – 397 с.
24. *Будон Р.* Место беспорядка: Критика теорий социальных изменений. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 284 с.
25. *Бурлачук В., Токарева В.* "Вождь" и "масса" в посттоталитарном обществе // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К.: Видавництво Українсько-фінського у менеджменту і бізнесу, 1999. – С. 196-203.
26. *Быченков В. М.* Институты: сверхколлективные образования и безличные формы в социальной субъективности. – М.: Российская академия социальных наук, 1996. – 965 с.
27. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. – СПб.: Лань, 1999. – 480 с.
28. *Вебер М.* Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808с.
29. *Веселов Ю. В.* Экономическая социология: История идей. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1995. – 168с.
30. Відносини між державою і громадянським суспільством: Матеріали "круглого столу" 19 листопада 2003 року. – К.: НІСД, 2003. – 115 с.

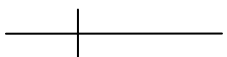

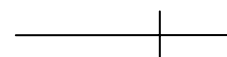
31. Власть: Очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова и др. – М.: Наука, 1989. – 328 с.
32. *Воеводин Л. Д.* Права человека, труд, собственность и государство // Вестник МГУ. Серия: Право. – 1995. – № 14. – С. 3-14.
33. *Войтенко В. П., Полюхов А. М.* Системные механизмы развития и старения. – Л.: Наука, 1986. – 183 с.
34. *Войтович С. О.* Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 120 с.
35. *Волков Ю. Н., Гуторов В. А.* Гражданское общество: истоки и современность. – С-Петербург: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 296 с.
36. *Воловик В. І.* Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 160 с.
37. *Гальчинський А.* Україна – на перехресті геополітичних інтересів. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
38. *Гегель Г.* Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
39. *Гегель Г.* Наука логики. – М.: Мысль, 1970. – Т. 1. – 501 с.
40. *Гегель Г.* Наука логики. – М.: Мысль, 1970. – Т. 3. – 371 с.
41. *Геєць В. М.* Економічна реформа в Україні: моделі, реалії та уроки // Банківська справа. – 1996. – № 4. – С. 26-34.
42. Гипотезы. Прогнозы. (Будущее науки): Международный ежегодник. – Выпуск 22. – М.: Знание, 1989. – 300 с.
43. *Гнатюк В., Франко І.* І ми в Європі: Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття // Форум. – 1996. – № 2. – С. 22 – 27.
44. *Гобозов И. А.* Философия политики. – М.: ТЕИС, 1998. – 154 с.
45. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції / За ред. А. Ф. Карася. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 126 с.
46. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. Анатолія Карася. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 384 с.
47. *Гумилев Л. Н.* География этноса в исторический период. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1990. – 278 с.
48. *Гуцин Д. А., Огородников В. П., Поджарова А. М., Папанов В. В.* Соотношение категорий материалистической диалектики и общенаучных понятий // Философские науки. – 1981. – № 1. – С. 161-165.

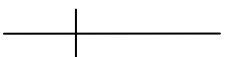
49. *Гюлальп Х.* Глобализация постмодернизма: исламистская и западная социальные теории // *Афро-азиатский мир: региональные исторические системы и капитализм: Проблемно-тематический сборник / РАН ИНИОН. Центр научно-информационных исследований глобальных и региональных проблем. Отдел Азии и Африки / Сост. Фурсов А. И. – М., 1999. – С. 122-129.*
50. *Дайси А. В.* Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции: Пер. с англ. – М.: Типогр. т-ва И. Д. Сытина, 1907. – 671 с.
51. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – СПб.: “Диамант”, 1996. – 688 с.
52. *Дементьев В. В.* Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти: Монография. – Донецк: Каштан, 2003. – 200с.
53. *Деркач Л.* Тотальный контроль над политструктурами – это миф // *Зеркало недели.* – 2000. – 5 февраля.
54. *Драгоманов М. П.* Передне слово (до “Громади” 1878) // *Вибране (“...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”)* / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; Приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 243 с.
55. *Древний Рим: Государственное устройство. Искусство. Наука. Философия / Под ред. В. Бутромеева.* – М.: Современник, 1997. – 417 с.
56. *Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности / Под ред. В. И. Толстых.* – М.: Наука, 1981. – 352 с.
57. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
58. *Здравомыслов А. Г.* Интерес // *Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 213-214.*
59. *Здравомыслов Г. А.* Российский средний класс – проблема границ и численности // *Социс.* – 2001. – № 5. – С. 76-85.
60. *Зинченко В. П., Мамардашвили М. К.* Проблема объективного метода в психологии // *Вопросы философии.* – 1997. – № 7. – С. 109–125.
61. *Ильин В. В.* Власть (статья 1) // *Вестник Московского университета. Серия 12. Социально-политические исследования.* – 1992. – № 3. – С. 10-23.
62. *Исследования по общей теории систем. / Общ. ред. и вступит. статья В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина.* – М.: Прогресс, 1969. – 520 с.
63. *История социологии в Западной Европе и США.* – М.: Наука, 1993. – 430 с.

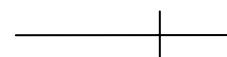
64. *Каган М. С.* Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
65. *Калініченко М. М.* Влада громадянського суспільства. – Суми: ВТД “Університетська книга”. – 2006. – 175 с.
66. *Капитонов Э. А.* Социология XX века: История и технологии. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 625 с.
67. *Карась А.* Дискурсивне розрізнення соціальних інтенцій на шляху до громадянського суспільства в Україні // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – С. 5-21.
68. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
69. *Кейзеров Н. М.* Власть и авторитет. Критика буржуазных теорий. – М.: Юридическая литература, 1973. – 264 с.
70. *Ким А. И.* Общественная власть как разновидность социальной власти // Проблемы советского государства и права. – Иркутск, 1975. – Выпуск 8. – С. 3-11.
71. *Кін Джон.* Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення: Пер. англ. О. Гриценко. – К.: К. І. С., 2000. – 192 с.
72. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
73. *Князева Е. Н.* Случайность, которая творит мир (новые представления о самоорганизации в природе и обществе). Серия: Философия и жизнь. – М.: Знание, 1991. – № 7. – С. 3-31.
74. *Колодій А.* Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). – Львів: Редакція часопису “І”, 2001. – 284 с.
75. *Колодій А.* Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей // Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід: Зб. наук. пр. / За ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 21-38.
76. *Коммунистическая партия и научное управление.* – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с.
77. *Конституции государств Европейского Союза.* – М.: Изд. группа ИНФРА, 1997. – 816 с.
78. *Концепція реформування політичної системи України. Проект.* – К.: Поліус, 2001. – 38 с.

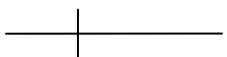
79. Концепція соціальної держави України (проект). – К.: Полнос, 2004. – 16 с.
80. Корені трави: Громад. суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Упоряд: І. Підлуська та ін. – К.: Фонд “ЄвропаXXI”, 2003. – 288 с.
81. *Кравець А. С.* Вероятность и системы. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 168 с.
82. *Кравченко И. И.* Средний (“мезо”) уровень политической и неполитической власти // *Власть: философско-политические аспекты / АН СССР. Ин-т философии; Отв. ред. В. В. Мшвениерадзе.* – М.: Ин-т философии АН СССР, 1989. – С. 6-25.
83. *Кравчук А., Димид М.* Внесок Львівської Богословської Академії в підтримку демократизації та громадянського суспільства в Україні // *Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід.* – Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 316-323.
84. *Крамер С. Н.* История начинается в Шумере. 2-е изд., измененное / Предисл., пер. шумерских поэтич. текстов и коммент. В. К. Афанасьева. – М.: Наука, 1991. – 254 с.
85. *Кривега Л. Д.* Мировоззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества. – Запорожье: ЗГУ, 1998. – 189 с.
86. *Криворучко Ю.* Молодь як суспільний чинник формування громадянського суспільства України // *Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід.* – Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 309–315.
87. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 144 с.
88. *Кузьменко Б.* Правління права, політична демократія, громадянське суспільство: перспективи інтегрованої ідеології // *Право України.* – 1999. – № 11. – С. 20-23.
89. *Купрій В.* Держава й громадські організації: від політики панування до політики соціального партнерства // *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (30 травня 2001 р., Київ).* – 2001. – Т. 1. – С. 118–120.
90. *Курносів Ю. О.* Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.). – К.: Інститут історії України, 1994. – 190 с.
91. *Ледяев В. Г.* Власть: концептуальний аналіз. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2001. – 384 с.

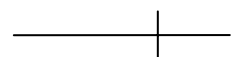
92. *Ледяев В. Г.* Формы власти: типологический анализ // Политические исследования. – 2000. – № 2. – С. 6-18.
93. *Ледяева О. М.* Власть как предмет социально-философского анализа: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / Ивановский государственный университет. – Иваново, 1989. – 19 с.
94. *Ледяева О. М.* Понятие власти // Власть многолика: Сб. научн. трудов / Рос. филос. об-во; Ред. кол.: В. Н. Абрамов, В. А. Гусев, И. Г. Львов, А. И. Уваров; Отв. ред. А. И. Уваров. – М.: Российское философское общество, 1992. – С. 4-29;
95. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. Изд. 3-е. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 575 с.
96. *Лок Дж.* Два трактата про врядування. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
97. *Луман Никлас.* Власть: Пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
98. *Макаренко В. П.* Русская власть (теоретико-социологические проблемы) издательство СКНЦ ВШ, 1998. – 448 с.
99. *Макаров Б. М.* Понятие общественной власти и её системы // Вестник МГУ. Серия 12. Право. – 1971. – № 1. – С. 43-52.
100. *Макеев С.* Процессы социальной структуризации в современной Украине // Полис. – 1998. – С. 49-60.
101. *Мамардашвили М. К.* Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – 365 с.
102. *Маркс К.* Критика політичної економії (черновий начерк 1857-1858 років) // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори: Пер. з 2-го рос. видання. – К.: Політвидав України, 1982. – Т. 46. – Ч. 1. – С. 47-466.
103. *Маркс К., Энгельс Ф.* Избр. соч. В 9-и т. – Т. 2. – 574 с.
104. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 1.- 798 с.
105. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 3. – 628 с.
106. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 13. – 770 с.
107. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 18. – 807 с.
108. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 26. – Ч. 3. – 674 с.
109. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 27. – 695 с.
110. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – 535 с.
111. *Матвеев В. А.* Страсть власти и власть страсти: Историческое повествование о нравах королевского двора Англии XVI–XIX вв. – М.: Республика, 1997. – 368 с.

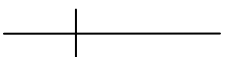
112. *Михальченко Н. И.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
113. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
114. *Монархи Европы: судьбы династий / Ред.-сост. Н. В. Попов.* – М.: Республика, 1996. – 623 с.
115. *Монтескье Ш.* Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1955. – 798 с.
116. *Муляр В. І.* Проблема становлення особистості в системі “індивід – суспільство” (філософсько-культурологічний аналіз): Дис. ... д-ра філос. наук: (09.00.03) / Житомирський державний технічний університет. – Житомир, 1999. – 362 с.
117. *Надольний М. І.* Мета і засоби мети // Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 236-237.
118. *Новий тлумачний словник української мови: В 4-х т. / Укладачі В. Яременко, О. Сліпущко.* – Т. 1. – К.: Ви-во “Аконіт”, 1998. – 910 с.
119. *Общественные отношения (социально-философский анализ) / АН УССР. Ин-т философии; Отв. ред. В. И. Куценко.* – К.: Наукова думка, 1991. – 283 с.
120. *Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти: Ч. 2. Політичні процеси, системи та інститути / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін.* – Л.: Кальварія, 1997. – 336 с.
121. *Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др.* – М.: Наука, 1994. – 380 с.
122. *Павиленис Р. И.* Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
123. *Павловський М. А.* Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К.: Техніка, 1999. – 98 с.
124. *Панкратова Н. Д., Курилин Б. И.* Концептуальные основы системного анализа рисков в динамике управления безопасностью сложных систем. – Ч. 1. Основные утверждения и обоснование подхода // Проблемы управления и информатики. – 2000. – № 6. – С. 110-132.
125. *Панкратова Н. Д., Курилин Б. И.* Концептуальные основы системного анализа рисков в динамике управления безопасностью сложных систем. – Ч. 2. Общая задача системного анализа рисков и стратегии ее решения // Проблемы управления и информатики. – 2001. – № 2. – С. 108-126.
126. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880с.

127. *Парсонс Т.* Общий обзор // Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 367-368.
128. *Парсонс Т.* Система координат действия и общая теория системы действия: культура, личность и место социальных систем // Американская социология / Под ред. В. И. Добренкова. – М.: МГУ, 1994. – С. 448-468.
129. *Парсонс Т.* Система современных обществ: Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
130. Перегудов С. П. Организованные интересы и государство: смена парадигм // ПОЛИС. – 1994. – № 2. – С. 45-53.
131. *Перегудов С. П.* Гражданское общество: “трехчленная” или одночленная модель // ПОЛИС. – 1995. – № 3. – С. 58-60.
132. Платон. Государство: Соч. в 3-х т. – Т.3. – Ч. 3.– М.: Мысль, 1968-1972. – 820 с.
133. *Плахотный А. Ф.* Проблема социальной ответственности. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 192 с.
134. *Подсевная А. П.* Общественная воля, её место и роль в жизни общества: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / Иркутский государственный университет. – Иркутск, 1973. – 27 с.
135. Политология: Альбом схем / Сост.: Е. В. Макаренко, В. И. Сушков. – М.: Юристь, 1998. – 208 с.
136. Политология: Учебник для вузов / Под ред. М. А. Василенко. – М.: Юрист, 1999. – 600 с.
137. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужелюк, В. Харченко. – Львів: НАН України, 1999. – 166 с.
138. *Полохало В.* “Середній українець” – соціальна основа громадянського суспільства // Людина і влада. – 2000. – № 2. – С. 21-26.
139. Попович М. Громадянське суспільство України: підсумки ХХ століття // День. – 1999. – 31 грудня.
140. *Потятиник Б.* Масова комунікація в громадянському суспільстві // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 114-120.
141. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
142. *Проценко О., Чепинога В.* Походження свободи (Осмищення витоків та розвитку концепції громад. суспільства). – К.: Смолоскип, 1996. – 142 с.

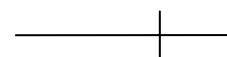

143. *Пушкарёва Г. В.* Власть как социальный институт // Социально-политический журнал. – 1995. – № 2. – С. 84-96.
144. *Радугин А. А., Радугин К. А.* Социология: Курс лекций. – М.: Центр, 2000. – 362 с.
145. *Резник Ю. М.* Гражданское общество как феномен цивилизации. Ч. 1: Идея гражданского общества в социальной мысли. – М.: Изд-во МГСУ “Союз”, 1993. – 167 с.
146. *Резник Ю. М.* Гражданское общество как феномен цивилизации. – Ч. 2: Теоретико-методологические аспекты исследования. – М.: Изд-во МГСУ “Союз”, 1998. – 560 с. “
147. Ролз Джон. Політичний лібералізм: Пер. з англ. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2000. – 382 с.
148. Ролз Джон. Теорія справедливості: Пер. з англ. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 822 с.
149. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності. – К.: РНБО України, НІСД, 1996. – Випуск 1. – 124 с. – (Серія ”Стратегія, політика і політичний аналіз”).
150. *Рябов С. Г.* Легітимація влади як соціально-філософська проблема (концептуально-методологічний аналіз): Автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – 33 с.
151. *Рябов С. Г.* Політологічна теорія держави. – 2-е вид. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.
152. *Рябчук Н. Ю.* Гражданское общество и национальная эмансипация // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 12. – С. 14-20.
153. *Седов Л. А. Т.* Парсонс // Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 259.
154. *Сетров М. И.* Основы функциональной теории организации. – Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1972. – 155 с.
155. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 536 с.
156. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
157. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 584 с.
158. *Скворець В. О.* Громадянське суспільство: сутність і зміст поняття // Нова парадигма: Альманах наукових праць. – 2003. – Випуск 32. – С. 149-162.

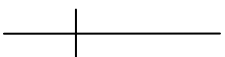

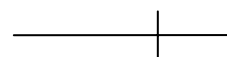
159. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Изд-во “Русский язык”, 1981. – Т. 1. – 698 с.
160. Словник української мови: У 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799 с.
161. Советский энциклопедический словарь / Глав. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
162. Советский энциклопедический словарь. – М.: “Советская энциклопедия”, 1980. – 1600 с.
163. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
164. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
165. Социальные отношения: познание и совершенствование / Н. Н. Мокляк, В. Ю. Барков и др.; Отв. ред. Н. Н. Мокляк. – К.: Наукова думка, 1990. – 232 с.
166. Социальные отношения: проблемы и перспективы развития. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.
167. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В. Н. Иванов. – М.–Белгород: Луч – Центр социальных технологий, 1995. – 309 с.
168. Соціальне управління: Довідник / В. Л. Василенко (керівник авт. колективу), В. Б. Авер'янов, Ф. Г. Бурчак та ін.: Упоряд.: В. О. Тихонович та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 415 с.
169. *Столяров А. А.* Воля // Новая философская энциклопедия: В 4-х т. / Ин-т философии РАН. Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – Т. 1. – М.: Мысль, 2000. – С. 432-434.
170. *Султан Х., Мішев Д.* Роль фінансової системи у економічному зростанні перехідних економік: банківська система України // Гарвардський інститут міжнародного розвитку. – Жовтень, 1999.
171. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. Матеріали науково-практичної конференції / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 424 с.
172. Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плінного світу. Навчальний посібник. – К.: Укр. центр духовної культури, 1999. – 272 с.
173. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с фр. – М.: Изд. группа “Прогресс” – “Литера”, 1994. – 554 с.

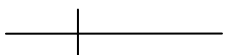
174. *Томашівський С.* Під колесами історії. 2-е вид. – Нью-Йорк: Булава, 1962. – 111 с.
175. *Тоффлер О.* Проблемы власти на пороге XXI века // Свободная мысль. – 1992. – № 2. – С. 113-120.
176. *Усачёв В. Л.* Социальная власть (понятие и разновидности) // Вестник Московского университета. Серия 12. Право. – 1976. – № 6. – С. 67-74.
177. *Устич С. І.* Системне дослідження суспільства. – Львів: Світ, 1992. – 136 с.
178. *Фартушний А.* Громадянське суспільство та пострадянські реалії // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 251-259.
179. *Федотова В.* Теорії соціальної модернізації та євразійство // Політична думка. – 1995. – № 2-3. – С. 74-80.
180. *Филиппов Г. Г.* Социальная организация и политическая власть. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 257 с.
181. *Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова.* – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
182. *Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев и др.* – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
183. *Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблёва, В. А. Лутченко.* – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
184. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
185. *Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.–упоряд.: В. П. Андрущенко та ін.* – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
186. *Філософія політики: Підручник.* – К.: Знання України, 2003. – 400 с.
187. *Філософський словник соціальних термінів.* – Харків: “Корвін”, 2002. – 672 с.
188. *Халипов В. Ф.* Власть: Кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 431 с.
189. *Халипов В. Ф.* Кратология – наука о власти: Концепция. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика””, 2002. – 303 с.
190. *Халипов В. Ф.* Кратология как система наук о власти. – М.: Республика, 1999. – 303 с.
191. *Ходаківський М.* Громадське суспільство як проблема культури // Людина і політика. – 1999. – № 1. – С. 10-15.

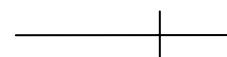
192. *Цапик С.* Українські “середні”: ті, які прагнуть більшого // Політика і культура. – 2000. – № 2. – С. 40-41.
193. *Цикин В. А.* Философия самоорганизации сложных систем. – Сумы: СГПУ, 2001. – 196 с.
194. *Червона Л. М.* Феномен опозиції в Україні: соціально-філософський аналіз // Дис. ... канд. філос. наук: (09.00.03) / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2004. – 178 с.
195. *Черевань В.* Локомотив економіки – середній клас // Голос України. – 2001. – 13 грудня. – С. 6.
196. *Черныш А. М.* Политическая ответственность в системе социалистического народовластия. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1987. – 193 с.
197. *Черныш А. М.* Социально-политический механизм обеспечения ответственности институтов власти в социалистическом обществе: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.02 / Московская Высшая партияная школа. – М., 1990. – 32 с.
198. *Шангіна Л.* Відкладене життя або середній клас в українському суспільстві // Дзеркало тижня. – 2002. – № 43. – 9 листопада.
199. *Шеллинг Ф. В.Й.* Система трансцендентального ідеалізму // Соч.: В 2-х т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1987. – С. 227-489.
200. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію (за матеріалами засідання “круглого столу”, проведеного 11 квітня 2001 року в м. Харкові. –Харків: УАДУ ХФ, 2001. – 168 с.
201. *Штомпка П.* Социология социальных изменений: Пер. с англ. / Под ред. В. А. Ядова. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. – 416 с.
202. *Юдин Э. Г.* Системный подход и принцип деятельности. – М.: Наука, 1978. – 391 с.
203. *Ядов В.* О социальных процессах перестройки // Коммунист. – 1991. – № 6. – С. 58-72.
204. *Ярошевский М.* Воля // Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – Т. 1. – М.: Сов. энциклопедия. 1960. – С. 284-285.
205. *Arato A.* Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 // Telos. – 1981. – Vol. 47. – P.23-47.
206. *Arato A.* From Neo-Marxist to Democratic Theory: Essays on the Critical Theory of Soviet-type Societies. – Armonk, N.Y.: Sharpe, 1993. – 342 S.
207. *Barry B.* Power: an Economic Analysis // Power and Political Theory: Some European Perspectives / ed. by Brian Barry. – London: Wiley, 1976. – P. 67-101.

208. *Blau P. M.* Differentiation of Power // *Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by R. Bell, D. V. Edwards, and R. Harrison Wagner. – New York: The Free Press; London: Collier-Macmillan, 1969. – P. 293-308.
209. *Civil Society and the State. New European Perspectives* / Ed. By John Keane. – New York and London, 1988. – 432 p.
210. *Cohen J.L., Arato E.* *Civil Society and Political Theory.* – Cambridge: The MIT Press, 1992. – 771 p.
211. *Dahl R.* The Concept of Power // *Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by R. Bell, D. V. Edwards, and R. Harrison Wagner. – New York: The Free Press; London: Collier-Macmillan, 1969. – P. 79-93.
212. *De Crespigny A.* Power and Its Forms // *Political Studies.* – 1968. – Vol. 16 (2). – P. 192-205.
213. *Ekiert G.* Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration // *British Journal of Political Science.* – Vol. 21. – P. 285-313.
214. *French J. R. P. Jr., Raven B.* The Bases of Social Power // *Studies in Social Power* / ed. by D. Cartwright. – Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research, 1959. – P. 150-167.
215. *Galbraith J. K.* *The anatomy of power.* – Bungay, Suffolk: Richard Clay Ltd., 1984. – 189 p.
216. *Gellner T.* *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals.* – London: Hamish and Hamilton, 1994. – 225 p.
217. *Goldman A. I.* Toward a Theory of Social Power // *Philosophical Studies.* – 1972. – Vol. 23. – № 4. – P. 221-268.
218. *Gray J.* Totalitarianism, Reform and Civil Society // *Post Liberalism: Studies in Political Thought.* – N.Y.–London: Routledge, 1993.
219. *Grundbegriffe der Soziologie. Bernhard Schafers (Hrsg.)* – Opladen: Leske & Budrich, 1992. – 543 p.
220. *Havel V. et al.* The power of Powerless. Citizens against the State in Central Eastern Europe. – Trans. John Keane. – Armonk, N.Y: M.E. Sharpe, 1985. – 126 p.
221. *Lane J.E., Stenlund H.* Power // *Social Science Concepts: A Systematical Analysis* / ed. by G. Sartory. – Beverly Hills: Sage Publications, 1984. – P. 315-402.
222. *Lasswell H.D., Kaplan A.K.* *Power and Society.* – New Haven: Yale University Press, 1950. – 120 p.
223. *Morriss P.* *Power: A Philosophical Analysis.* – Manchester: Manchester University Press, 1987. – 460 p.
224. *Parsons T.* Power and the Social System // *Power* / ed. by Steven Lukes. – Oxford: Blackwell, 1986. – P. 96-143.

225. *Parsons T.* The Social System. – Glencoe: The Free Press, 1951. – 234 p.
226. *Pelchinski S.* Solidarity and the “Rebirth of Civil Society” / J. Keane, ed. Civil Society and the State. – New York and London, 1988. – P. 361-81.
227. *Putnam Robert D.* Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 280 p.
228. *Russell B.* The Forms of Power // Power / ed. by S. Lukes. – Oxford: Blackwell, 1986. – P. 19-27.
229. *Rosenblum Nancy L.* Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism // Social Research. – 1994. – Vol. 61. – № 3. – P. 539-563.
230. *Rupnik J.* Dissent in Poland. 1968-78: the End of Eastern Europe. – Baltimore (MD), 1979. – P. 60-112.
231. *Sartori G.* Guidelines for Concept Analysis // Social Science Concepts: A Systematic Analysis / ed. by G. Sartori. – Beverly Hills: Sage Publications, 1984. – P. 15-85.
232. *Taylor Ch.* Invoking Civil Society // In: C. Taylor. Philosophical Arguments. Cambridge (MA): Harvard Univ. Press, 1995. – P. 204-224.
233. *Weber M.* La politica come professione // in: M. Weber, Il lavoro intellettuale come professione. – Torino: Einaudi, 1967. – P.87-149.
234. *Wolzer M.* The Idea of Civil Society: A path to social reconstruction // Dissent. – 1991. – 39 (Spring). – P. 293-304.
235. *Wrong D.H.* Power: Its Forms, Bases, and Uses. With a New Preface. – Oxford: Basil Blackwell, 1988. – 237 p.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	21
1.1 Співвідношення влади і громадянського суспільства як філософсько-політологічна проблема.....	21
1.2 Суперечливість підходів до висвітлення влади і громадянського суспільства	43
1.3 Принципи, методи та категоріальний апарат дослідження	59
<i>Висновки до першого розділу</i>	81
РОЗДІЛ II ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ...	83
2.1 Філософсько-політологічний аналіз соціального інституту влади.....	83
2.2 Недержавна влада як чинник самоорганізації громадянського суспільства	110
2.3 Державна влада як чинник становлення громадянського суспільства у структурі соціального організму країни.....	139
2.4 Діалектика організації і самоорганізації у формуванні громадянського суспільства в Україні.....	159
<i>Висновки до другого розділу</i>	182
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	186
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	191

Наукове видання

Микола Андрійович Бойчук

ВЛАДА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ

Монографія

Науковий редактор – В.П.Бех

Технічний редактор – Л. Л. Макаренко

Оригінал-макет, художнє оформлення – О. Костенко, Л. Макаренко

Підписано до друку 25 липня 2007 р. Формат 60x84
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 13,1. Облік видав арк. 12,6. Наклад 300
Зам №
Віддруковано з оригіналів

Редакційний відділ НПУ ім.М.П.Драгоманова
01030, м.Київ, вул. Пирогова, 9, кім. 221-а, тел. 239-30-85

Видавництво НПУ ім. М.П.Драгоманова
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9, тел. 239-30-26
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002

